

**ЎЗБЕКИСТОН ССР
ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ**

**А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ
ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ**

ҲАМЗА

ҲАҚИМЗОДА НИЁЗИЙ

А С А Р Л А Р

ИККИ ТОМЛИК

ЎзССР ДАВЛАТ БАДИИЙ АДАБИЁТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1960

ҲАМЗА

ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙ

А С А Р Л А Р

БИРИНЧИ ТОМ

ШЕЪРЛАР

ЎЗСР ДАВЛАТ БАДИИЙ АДАБИЁТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1969

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг
корреспондент аъзosi
Ю. СУЛТОНОВ
тахрири остида

ИНСТИТУТДАН

Ўзбекистон ССР Фаоллар академияси А. С. Пушкин номли Тил ва адабиёт институти Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг икки томдан иборат асарларини нашрга тайёрлади. Бу тўплам ёзувчининг шу кунгача нашр этилган асарлар тўпламлари нҳида энг мукаммалидир.

Ҳар бир асар Ҳамзанинг ўз қўлёзмаси, автор ҳаёт вақтидаги нашридан, оригинали ҳали топилмаган асарларни эса, унинг асидан кўчирилган дастлабки қўлёзмалардан айнан кўчирилди.

Биринчи томда шоирнинг 1907—1928 йиллар орасида ёзган шеърлари хронологик тартибда берилган. Шоирнинг «Ниҳон» таҳаллуси билан тузган девонидан олинган шеърларни Қ. Муниров билан М. Мирзааҳмедова, «Педагогик асарлар» ва ашулалар тўпламидан олинган намуналарни Х. Муҳторова, совет давридаги шеърларни Ю. Султонов, Л. Қажумов тайёрладилар. Х. Т. Зарифов билан П. Ш. Шамсиев оригиналга таққослаб кўриб чиқдилар. Биринчи том охирида Ҳамза ижод этган музика асарларидан намуналар киритилди. Шу томнинг илова қисмидаги материалларни И. Ражабов тайёрлади.

ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИИ

(189—1929)

збек совет поэзиясининг тарихи Ҳамза Ҳакимзода томонидан Совет ҳокимиятининг биринчи йилларида яратилган «Биз ишчимиз», «Яша Шўро!», «Яшангиз, ишчи-деҳқонлар!», «Берма эркингни қўлдан!» каби революцион шеър-ашуалар билан бошланади.

Ўзбек совет драматургиясининг дастлабки намуналари ҳам Ҳамза асарларидир. Унинг 1918 йилда ёзган «Бой или хизматчи» драмаси социалистик реализм адабиётининг классик намуналаридан бири ҳисобланади.

Ўзбек совет театри санъатининг илк саҳифаларини очишда ҳам Ҳамзанинг ҳурматга, сазовор хизматлари мавжуд.

Унинг 1918 йилда Фарғона шаҳрида тузган театр труппаси ўзбек совет театри наҳрини бошлаб берган булоқлардан бўлди.

Ҳамза шоир, драматург ва театр режиссёри бўлиш билан бирга, педагог ва композитор ҳамда актив жамоат арбоби эди. Унинг кенг қулоч отган ва маҳсулдор ижодий фаолияти ўзбек адабиёти, умуман ўзбек совет маданияти тараққиёти тарихида ёрқин саҳифалардандир.

Бу даражага эришувда Ҳамза мураккаб ва оғир йўлни босиб ўтди.

I

Ҳамза 1889 йилда Қўқон шаҳрида табиб оиласида туғилди. Унинг ёшлик йиллари ҳам, кўпинча, Ўрта Осиёнинг катта шаҳарларидан бўлган ана шу Қўқонда ўтди.

У вақтларда Ўрта Осиё хоризмнинг қолоқ ва эзилган чекка ўлкаларидан бири эди. Ўзбек меҳнаткашлари икки ёқлама зулм

чексар — ҳам маҳаллий бойлар ва феодаллар, ҳам чор амалдорлари ва капиталистлари томонидан ҳадсиз эксплуатация қилинар, мамлакатда дин, хурфот таъсири кучли, патриархал-феодал ва колониал зулм ҳукм сураб эди.

Лекин, Россияга қўшилган Урта Осиё фақат чор Россиясининг бир қисмигина бўлиб қолмай, шу билан бирга, революцион Россиянинг, Радищев ва Чернишевскийлар, Желябов ва Ульяновлар Россиясининг ҳам бир қисми бўлиб қолди. Рус помещик ва капиталистлари эксплуатация ва миллий зулми кучайтиришга интилган бўлсалар, рус ишчилар синфи ва рус халқининг барча илғор қисми ўзбек халқининг озод бўлиши учун ёрдам қўлларини узатадилар.

Ўзбек халқининг содиқ фарзандлари, демократик ҳаракат намоёндалари ўша вақтлардаёқ, рус халқини чоризмдан аниқ ажрата билган, улуғ рус халқига, унинг илғор фани ва маданиятига чуқур ҳурмат ва муҳаббат билан қараган эдилар. Бу ғоялар отоқли демократ шонрларимиз Муқимий (1851—1903) ва Фурқат (1858—1909) асарларида ўзининг ёрқин ифодасини топди.

Чор ҳукуматининг каттиқ таъқиб этишига қарамай, Урта Осиёда 1900 йиллар бошидаёқ марксистик адабиёт анча тарқалган эди. Маҳаллий меҳнаткашлар марксизм-ленинизм ғоялари билан тобора кенгроқ таниша бордилар ва рус ишчилар синфи бошлаган йўлдан қадам ташладилар. 1905 йил революцияси кунларида маҳаллий меҳнаткашлар рус ишчилар синфи билан бир ёқадан бош чиқариб, умумий душман — чоризмга қарши курашдилар. Бундай революцион курашлар процессида ўзбек меҳнаткашларининг синфий оғи юксала борди, уларнинг улуғ рус халқи ва мамлакатимиздаги бошқа халқлар билан дўстлиги янада мустаҳкамланди.

Ҳамзанинг ёшлик чоғлари ана шундай тарихий шароитда кечди.

У, 1901—1905 йилларда маҳалласидаги эски мактабда ўқийди, сўнг отаси мадрасага беради, уни диний арбоб бўлишини истаydi. Лекин мадраса дарслари, диний схоластика Ҳамзага ёқмайди ва ўзича билим олишга киришади. Рус тилини севиб ўрганади, ўзбек ва рус адабиёти классиклари асарларини ўқий бошлайди, ўзбек халқ достонлари, эртаклари ва ашулаларини зеҳн қўйиб тинглайди. Шулар билан бирга, ўша вақтларда нашр этилиб турган газета ва журналларни ҳамда революцион варақаларни кўздан кечира боради.

Бинобарин, Ҳамза ота-онасининг раъйига қарамай, мадрасани ташлайди ва тамомила мустақил ўқишга берилади. Отаси эса, унга моддий ёрдам бермай қўяди. Ун тўққиз яшар йигит уйдан чиқиб кетиб, муҳтожлик ва дарбадарликда ўзича умр кечира бошлайди.

Ҳамза шеър ёзишини 16 ёшидан бошлагани маълум. Унинг шахсий архивида сақланган материаллар орасида 1905—1914 йиллар мобайнида «Ниҳон» таҳаллуси билан яратган шеърларининг рўйхати бор. Бу рўйхатдаги 214 шеърдан 4 тасини 1905 йилда битилгани кўрсатилган. Шоирнинг 1949 йилда топилган «Девон»и бу шеърларнинг мавжудлигини тасдиқлади. «Девон»га Ҳамза санаб ўтган 214 шеърдан 197 таси киритилган. Уларнинг кўпи ғазал ва мухаммаслардан иборат. Биз улардан 52 та шеърни танлаб олдик (1907—1914 йилларда ёзилган) ва уларни хронологик тартибда бердик.

Ёш Ҳамза адабиёт майдонига қадам қўяр экан, у вақтда мавжуд бўлган адабий ҳаракатларга дуч келади. У давр ўзбек адабиётида икки асосий йўналиш бор эди: бири демократик адабиёт бўлиб, бунинг машҳур вакиллари Муқимий, Фурқатлар эди, иккинчиси реакцион адабиёт, жадид адабиёти бўлиб, у миллий буржуазия манфаатларига хизмат қиларди. Жадид ёзувчилари 1916 йилги халқ озодлик қўзғолони вақтида эса, чор ҳукумати сиёсатини ёқлаб асарлар ёзишган, меҳнаткашлар оммасининг тобора кучайиб борган революцион бўронига қарши ғов бўлишга уринганлар.

Муқимий ва Фурқатлар ўзбек классик адабиёти илғор традицияларини давом эттирдилар, кенг халқ оммасининг дардига ҳамдард бўлиб, ўз тақдирларини бу омманинг ҳаёти, кураши билан боғладилар, асарларида халқнинг орзу умидларини, озодлик учу курашини ҳаққоний изҳор қилдилар.

Ёш Ҳамза адабиётга ҳавас қўяр экан, аввало, яқин замондош бўлган Муқимий ва Фурқат асарларидан баҳраманд бўлади, дастлаб тақлид қилиб, сўнг ижодий ёндошиб, улар давом эттириб келган услубда мустақил шеърлар ярата бошлайди. Унинг 1907—1914 йиллар мобайнида ёзган ғазаллари буни очиқ кўрсатади.

Ҳамзанинг юқорида эслатиб ўтилган ва бирмунчаси ушбу тўпلامга киритилган ғазаллари, асосан, ишқ-муҳаббат темасидадир. Шоир классик адабиётимизда давом этиб келган тасвир воситаларини қўллайди, ғазалчилик традицияларига риоя қилади. Шу билан бирга, шеърятга ўздан янгиллик қўшувга интилади. Бу нарса Ҳамза ғазалларида қандайдир ўзига хос хусусият бўлишига, шоирнинг ўз овози жаранглаб эшитилишига олиб келган. Ҳақиқатан ҳам бу ғазалларга назар ташласак, шоирнинг гокиза қалби анчагина бақувват, гўзал ва равон сатрларда самимий тарафнам этилганини кўрамыз.

Шоирнинг лирик овози борган сари кўпроқ ижтимоий мазмун касб этади. У «Париваш» (1912) шеърда ёзади:

Фақира ағниёлар хайр-эҳсон қилмаган бирлан,
Қолуб очу яланғоч ҳақни ёзган ризқи оз ўлмаз.

Шоир дарбадарликда қийналар экан, «Оҳ, бекаслик, ғариблик дод, эй бечоралик», деб подшолик тузумидан нолийди. Лекин ҳар қанча қийналса-да, тамаъга қўл чўзмайди ва уни қоралайди,

Эй Ниҳон, очликдан ўлсанг чўзма қўл,
Коми зиллат, қаҳри раҳмондир тамаъ.

деб, ўзининг инсоний қадрини юқори тутди.

Халққа муҳаббат, унинг бахт-саодати йўлида хизмат қилиш тилаги шоирнинг кўнглида тобора чуқурроқ жой ола боради. У, 1913 йилда ёзган «Ҳамроз топ» газалида дейди:

Бу жаҳонда ком, но ком ўтғуси ҳар кас, Ниҳон,
Ҳарна қилким, ёдгоринг қолғудек эъзоз топ.

Бу олижаноб мақсадга — халққа ёдгор қолғудек хизмат қилиб яшаш орзусига Ҳамза бутун умри бўйича содиқ бўлиб қолди.

• . •

Ҳамза бойлар, руҳонийлар ва чор истибдоди панжасида эзилган, қоронғиликда сақланган элнинг кўзини очишга, онгини ёри-тишга интилади, халққа илм, маърифат тарқатиш учун курашади.

Шоир Фурқат илмнинг аҳамияти ҳақида ганириб келиб, шундай деган эди:

Жаҳон басту кушоди илм бирла,
Надир, дилнинг муроди илм бирла,

Кўнгулларнинг сурури илмдандир,
Кўрар кўзларининг нури илмдандир.

Ўз устозининг илғор традицияларига содиқ бўлган Ҳамза ҳам илм-маърифат ҳақида махсус шеър ва публицистик мақолалар билан майдонга чиқади.

Ҳамза халқни илм-маърифатга чақирибгина қолмай, бу йўлда амалий ишга ҳам киришган. 1911—1914 йилларда аввал Қўқон, сўнг Марғилон шаҳарларида янгича мактаб очиб, ўзи ўқитувчилик қилган.

Ҳамзанинг янгича мактаби жадидлар очган янгича мактабдан тамом фарқ қилар эди. Жадидлар миллий буржуазия учун тегишли кадрлар тайёрлашни назарда тутардилар ва мактабларига, асосан, бой болаларини қабул этадилар. Ҳамза эса, кенг халқ оmmasига маориф тарқатишни мақсад қилиб олади ва мактабига меҳнаткашларнинг болаларини жалб қилишга интилади.

Шунингдек, Ҳамза замоннинг илғор кишиси бўлиб етишувининг муҳим шартларидан бири — улуғ рус халқининг тилини билиш, илғор маданиятини ўрганиш, деб айтади. Шоир Фурқатнинг бу соҳадаги ишларини давом эттиради. У, буржуа миллатчилари ва руҳонийларнинг тўсқинликларига қарши чиқиб, махсус мақола ёзди, («Садон Фарғона» газетаси, 1914 йил, 25 октябрь сони). Ўзбек халқи улуғ рус халқи маданиятини самимият билан ўзлаштираётганини кўрсатиб, бунга қаршилик қилиш эса, беҳуда уриниш бўлганини қайд қилади: «ажабо!... русча ўқув ва ўқитувни ўзига улуғ карохатлардан санаган» зотларнинг рус ва бошқа миллат бойларига хизмат қилувга «ор-номуслари келмай, аларга тавозе қилувни на учун карохатлардан ҳисоб этмаслар экан?» деб, уларнинг шармандасини чиқаради.

Ўқувчи болалар учун ўз она тилида дарслик ва қўлланмалар йўқ эди. Ҳамза буларни тузишга киришади. 1914 йилда ёзган «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби» асарлари унинг бу соҳадаги биринчи тажрибалари эди. Бу китобларга киритилган шеър, ҳикоя ва ма-салларида «Илм иста», «Ўқи!», «Китоб», «Қалам», «Тошбақа ва чиён» в. б.) шоир ва педагог Ҳамза ёш авлодни илм, маърифатга ҳаваслантиради, ростгўй, ғайратли ва ҳушёр бўлишга чақиради.

Ҳамзанинг бундай прогрессив ташаббуслари жадидлар, руҳонийлар ва чор ҳукумати қаршилигига дуч келади. Унинг мактабини «хавфли» ҳисоблаб ёпадилар, ўзини таъқиб қиладилар, болалар учун ёзган ўқиш китоблари эса, нашр этилмай қолиб кетади. Бу тасодифи ҳол эмас эди, албатта. Чор ҳукумати ва маҳаллий эксплуататорлар халқнинг маданий савиясини юксалтиришни истамас ва бунга тўсқинлик қилар эдилар. Ҳамза буни уз бошидан кечган воқеаларда кўриб билади. У энди қаламининг ўткир тигини текинхўр руҳонийлар, золим бойлар ва халқ ғамидан бегона амалдорларга қарши қаратади.

1914 йил, 10 август, рамазон ойининг биринчи кунда Ҳамзанинг машҳур «Рамазон» шеъри «Садон Туркистон» газетасида босилиб чиқади. Бойлар ва руҳонийлар бу ойни, ҳар сафаргидай, хурсандлик билан кутиб оладилар. Руҳонийлар рўза кунлари халқни дин оғуси билан янада кўпроқ заҳарлаб, кўп пул ва мол қўлга киритадилар. Бойлар эса, ўз диний бурчаларини бажаргандек бўлиб, гоёвий суянчиқлари бўлган домла, имом, эшон, қозиларни мсҳмон қилиб, оғизларини мойлайдилар, чўнтаklarини тўлдирадилар. Улар яхши биладиларки, бу сарфлар бадалига руҳонийлар дин вазитаси билан меҳнаткашларни уларга қаттиқроқ боғлаб беради.

Меҳнат аҳлини чин қалбидан севган Ҳамза бу ҳолга бепарво қараб туролмайди, бойларнинг шафқатсизлигидан ғазабланади ва камбағалларнинг оғир аҳволини кўриб, фигони фалакка кўтарилади.

Ағниёлар ағниё ақлига бергайлар закот,
Амри ҳақ аҳкоми шаръа ўзлари устоддир...

Камбағаллар титрашиб юргай яланғоч изғишиб,
Оҳ, бу фақирлик, асорат онлара сайёддир.

Шоир фарёд чекади, лекин умидсизланмайди, у халқнинг қурбига
нишонади, унинг ахир бир кун енгиши, озод бўлишини умид қилади.

Ўйлама, ўлгунча ҳар ким бу разолатда кетар
Шоҳлар бир кун гадо, бир кун гадо шаҳзоддир.

Шоир ҳақиқатни айтишни, турмушни ҳаққоний акс эттиришни
ўзининг муқаддас бурчи деб билади:

Ҳақ қули бўлсанг, ҳақиқат риштасин тутғил мудом,
Зоҳиру ботин ҳақиқат наҳридин ободдир.

Ҳамза ўша даврдаги ўзбек ёзувчилари орасида энг реалист, энг
ҳақиқатгўй ёзувчи эди, десак биз ҳам ҳақ гапни айтган бўламиз.

Ҳамза воқеликни аниқ-равшан ифодаловчи янги бадиий во-
ситалар топишга интилади. Бунинг учун ўзбек классик адабиёти-
нинг халқчил традицияларини давом эттириш билан бирга, бево-
сита халқ ҳаётидан, унинг оғзаки ижоди ва жонли тилидан озиқ-
ланади, халқ ижоди учун характерли бўлган тилнинг содда ва
пишиқлиги, ифоданинг ихчам, лекин мазмундор бўлиши каби
хусусиятларни ўзлаштира боради. Шу билан бирга, маърифат-
парварлик ғояларини халқ орасида кенг тарқатиш учун халқ куй-
ларидан фойдаланади, шеърларини бирон куйга мослаб ёза бош-
лайди, куй гўё сўзга қанот бўлиб унинг тарқалишига ёрдам беради.
Кенг халқ оммаси саводсиз бўлган бир шароитда бу нарса алоҳи-
да аҳамиятга эга бўлган.

Ҳамзанинг халқ куйларига мослаб ёзган шеър-ашуулари
1915—1917 йиллар мобайнида «Оқ гул», «Қизил гул», «Сариқ гул»,
«Пушти гул», «Сафсар гул» номлари билан жуда оз нусхада тош
босмада нашр этилган.

Бу тўпламларга киритилган шеър-ашуулаларнинг деярли бар-
часи замонавий темаларда ёзилгандир. Буларнинг бир қисми са-
тирик шеърлар бўлиб, руҳонийларнинг тамаъгирлиги халқни та-
лашлари ва бойларнинг золимлиги, меҳнаткашларни эзишлари
қаттиқ танқид қилинади. («Пири комил», «Эшонлар», «Бир эшон
ҳазратлари айтилар экан» в. б.). Иккинчи қисми эса, халқни илм-

маърифатга даъват этиб ёзилган шеърлардир, («Бир зарра борму...», «Қизлар билан эрлар мунозарасп» в. б.). Шунингдек татар халқ адабиётидан таъсирланиб татар кўйида ёзган самимий муҳаббат ва садоқатли онла ҳақидаги «Мактублар» асари ҳам бу тўпلامдан жой олган. 1916 йилги халқ озодлик қўзғолони ҳам шоир ижодида ўз аксини топган. Буни биз тўпلامга киритилган «Соғиниб», «Салом айтинг!» шеър-ашулаларида кўрамиз.

Ҳамзанинг бу шеър-ашулалари унинг аввалги ғазалларидан ўзининг мазмуни жиҳатидангина эмас, услуби, тили билан ҳам фарқ этиб туради. Шоир ўзбек халқига сингмаган арабча, ҳамда архаик сўзлар ва сунъий иборалар ўрнига халқнинг жонли, содда сўзлари ва ихчам ибораларини кенг қўллайди, ўзбек адабий тилининг ривожлантиради.

Буржуа миллатчи ёзувчилар, жадид ёзувчилари эса, ўзбек адабий тили тараққиётини бўғишга уринганлар, ўзбек халқига сингмаган арабча, форсча ҳамда архаик сўзларни ва ясама ибораларни кўплаб ишлатиб, ўзбек адабий тилини сунъий равишда мураккаблаштиришга ҳаракат қилганлар. Улар Ҳамза асарларидаги тил ва услубда содда ва равонликка интилишни «адабиётдан хабарсизлик» деб вайсаганлар. Ҳамза бундай бўҳтонларга ўз вақтида қатъий норозилик билдириб, мен халқ учун ёзаман, асарининг тили «ҳақиқатда ўзбек тилида экан, биз ўзбек тилига яқинлаштирмоққа киришдик», деб уларга кескин жавоб беради ва ўз йўлида дадил давом этади. У ўз ишини халқ томонидан маъқулланишига ишонади. «Бу — адабиётдан хабарсизлик эмас,— деган эди у,— ...элимининг тушунувига ўнғай бўлсин учун бўлса керак, деб шояд бизнинг тарафимиздан жавоб берувчиларда бўлур»,

Бойлар, руҳонийларнинг золимлигини, эски ҳаёт заҳарларини фош этишда ёзувчи тобора илгари қадам ташлайди. У энди адабиётнинг бошқа жанри — драматургиядан ҳам фойдаланади.

Ҳамзанинг революцияга қадар ёзган пьесаларининг биринчиси ва бизгача етиб келгани «Заҳарли ҳаёт»дир. Бу асар 1915 йилда ёзилиб, 1916 йилда литографияда нашр этилгандир. Бу пьеса тезда прогрессив жамоатчиликнинг диққатини ўзига тортади ва ўша йили театр ҳаваскорлари томонидан сахнада кўрсатилади.

Пьесанинг асосий қаҳрамони меҳнаткаш қосиб қизи Мирям-хонимдир. У ақлли, тамизли, гўзал қиз. Уни ўқимишли бир бойвачча — Маҳмудхон севиб қолади, қиз ҳам уни севади. Икки ошиқ оилавий турмуш қурмоқчи бўладилар. Лекин уларнинг орзувлари эски урф-одатлар қаршичилигига дуч келади. Аввало Маҳмудхоннинг

отаси камбағал касибга қуда бўлишни ўзига эп кўрмайди. Бунинг устига Марямхоннинг ёшлигида Эшонга назр этилгани маълум бўлиб қолади. Қанча-қанча гўзал қизларнинг умрини ҳазон қилган бу ярамас одатга қарши Маҳмудхон курашолмайди, ожизлик кўрсатади. Марямхон эса, сўзида қатъий туради, «... қўлимдан келган қадар ўзимни ул золим қўлидан қутқуза олурмен. Жоним, гап сизда, ўз ваъдангизда қарор этсангиз, албатта, мен жон бори-ча ҳаракатда бўлурмен... Яна мени фақир деб ташламасангиз, жоним! Мен ўзимча фақир бўлмадим!»

Иш Марямхон айтгандек бўлиб чиқмайди, у курашда ёлғиз қолади ва шарнат йўли, ота-онасининг қўли билан ҳазрат Эшон чангалига топширилади.

Пьесанинг иккинчи пардасида Марямхон билан Эшон мунозараси тасвирланади. Марямхон ўзининг оқилона ва ўткир сўзлари билан Эшон даъволарининг асоссиз ва мунофиқона эканлигини фош этади, ўзининг маънавий устунлигини намойиш этади, лекин у зулм гирдобида эди. Эшон ҳамма ёққа тузоқ қўйган, ҳатто ота ва онасининг кўнглини ҳам овлаб, ўзига ипсиз боғлаб олган. Шарнат унинг қўлида, ҳукумат уни ёқлайди. Бу оғир аҳволда қолган Марямхон шундай муҳокама юритади: «...энди мени бу мунофиқ, бу бетавфиқ қўймас экан... Бу заҳарли ҳаётдан ўлим яхши!» У худди шундай қилишга мажбур бўлади.

Марямхон эскиликка қарши қаҳрамонона курашда ҳалок бўлади, унинг улими эски, заҳарли ҳаётга қарши бир айбномадир.

Маҳмудхон эса, маънавий жиҳатдан ўлик кимса эди, шунинг учун ҳам унинг жисмоний ўлими уни оқлай олмайди. Бу образда ёзувчи либерал буржуа интеллигенти учун характерли бўлган журъатсизлик, иккиланиш каби хусусиятларни реалистик тасвирлаб берган.

Марямхон эса, вафодор, жасоратли, курашчи, ўз ишининг тўғрилигига ва унинг ғалаба қилишига қатъий ишонган киши образидир. Бу шунга далолат берадики, Ҳамза меҳнаткашлар оммасининг ўз куч-қудратига ишончи тобора ортиб борганини тўғри фаҳмлай олган ва буни Марямхон образи орқали ҳаққоний тасвирлаб берган.

Ҳамза кенг халқ оммасининг озод бўлиши ҳақида ўйлайди, бунинг учун уларни илмли қилиш, маданий савияларини юксалтиришга ҳаракат қилади. Аммо, маърифат тарқатиш билангина халқни озод қилиб бўлмаслигини ва меҳнаткашларнинг илмли қилиш ҳақидаги бу орзуни эса, бойлар, феодаллар ва чор истибдоди ҳукм сурган шароитда юзага чиқариб бўлмаслигини у тўла англаб етмайди. Бунинг асосий сабаби — Ҳамзанинг у даврда марксизм-ленинизм ғоялари билан яқиндан таниш бўлмаганидир.

1917 йил февраль буржуа-демократик революцияси вақтида буржуа Вақтли ҳукуматининг моҳиятини аввал тушуниб етмаган Ҳамза, бора-бора уни англай бошлайди. Уша йили 7 апрелда «Хуррият» журналида босилиб чиққан хатида буржуа ҳукумати сиёсатини «янгидан бўлган истибод», деб қаттиқ қоралайди.

Ҳамза халқни яна қулликда сақлашга интилган миллий буржуазия ва унинг ҳамфикрларига қарши чиқиб, мамлакат истиқболини улар қўлига топширишга кескин норозилик билдиради. Узининг «Шундай қолурму!» шеърида уларни «ўз касбидан уялмаган даррандалар», деб атайди ва чоризм қафасидан қутулган халқларнинг буржуа қафасидан ҳам озод бўла олишига катъий ишонч билдиради.

II

Улуг Октябрь социалистик революцияси мамлакатимиздаги барча халқларни озодликка чиқарди ва уларнинг моддий фаровонлиги ҳамда маданий савияларининг тинмай юксалиб бориши учун кенг йўл очиб берди. Ўзбек халқи ҳам Коммунистик партия раҳбарлигида, улуг рус халқининг ва мамлакатимиздаги бошқа халқларнинг қардошларча ёрдами натижасида сиёсий, иқтисодий ва миллий зулудан абадий озод бўлди ва социалистик тараққиётнинг кенг йўлига чиқиб олди.

Эрта тонг қуёшни улуғлаб булбул хониш этганидек, ўз халқининг булбули — шоир Ҳамза ҳам озодлик ва бахт қуёши — Улуг Октябрни зўр қувонч билан кутиб олди ва унинг ғояларига тамомила содиқ бўлиб қолди. У буюк ихлос ва самимият билан куйлади:

Бизнинг замон, меҳнатчилар,
Майдонга чиқ, ишчилар!..

Бизнинг бахтга қуёш чиққан
Кундир бу кун, унутма!
Битсин бойлик! Ғариб бўлган
Кунларингни унутма!

1918 йил бошида ёзган «Уйғон!» шеърида Туркистонда янги, озод ҳаёт тонги отганини зўр қувонч билан изҳор қилади:

Уйғон, уйғонмоқ даврида Туркистон!
Яша Туркистон, омон, омон, омон!

Битсин қонхўрлар, мустабид тўралар,
Бир тўп дока салла, узун сурралар!
Энди бизникидир замон, ўртоқлар,
Яшасин қора меҳнатчи жўралар!

Меҳнаткашлар оммасининг беҳад қувончи ва революцион ғайратини ёрқинроқ ва таъсирлироқ ифодалаш учун шоир янги баъдий воситалар излайди. У, ўзининг шеър ва ашулаларини халққа тушунарли сўзлашув тилида ёзади, ўзбек халқ ижоди формаларидан фойдаланади, традицион вазн доирасини кенгайтиришга, ривожлантиришга интилади.

Маълумки, гражданлар уруши йилларида В. В. Маяковский РОСТАда ишлади, «Известия» ва бошқа газеталарда унинг революцион шеърлари босилиб турди. Бу вақтларда Ҳамза Туркистон fronti штаби ихтиёрида ишларди. Бу йилларда «РОСТА ойналари» Туркфронт штабига ҳам келиб турарди. В. В. Маяковскийнинг уларда босилиб чиққан шеърларини Ҳамза ўқир эди.

Улуғ Октябрь Социалистик революцияси натижасида озодликка эришган ўзбек меҳнаткашларининг беҳад қувончи ва революцион ғайратини ифодалашга киришар экан, Ҳамза буни янада ёрқин ва таъсирлироқ қилиб беришга интилган. Бу масалада у В. В. Маяковский традициясини давом эттирган.

Ҳамза ўзининг бу шеър ва ашулаларида янги киши, совет кишининг кўнглини ифодалади, унинг ўз социалистик ҳаётидан қувончи ва душманга қарши ғазабини куйлади. Бу унинг «Ишчилар, уйғон!», «Яша Шўро!», «Уйғон!», «Ишчи бобо», «Ҳой, ҳой отамиз!» каби шеър-ашулаларида яққол кўзга ташланади. Бу асарлар кейинчалик, 1919 йил март ойида нашр этилган «Атир гул» тўпламида берилган. **Ҳақиқатан** ҳам «Атир гул» ўз номига яраша бўлиб, унда тўпланган шеър-ашулалар ўзбек адабиётида социалистик лириканинг биринчи намуналаридир. Унинг ҳушбўй иси ҳамон ва узоқ замон кишини баҳраманд этиб турур.

• • •

Ғайратли ва эпикл Ҳамза фақат шеър ёзиш билангина қаноатланиб қолмаган. У музика қобилиятини ҳам ривожлантирган. Илгари халқ куйларини тўплаган ва уларга мослаб шеър ёзган бўлса, эндиликда ўзи шеър ёзиб, унга оҳангни ҳам ўзи ижод этадиган бўлди.

Айни вақтда Ҳамза ҳам драматург, ҳам театр арбоби бўлиб майдонга чиқади. 1918 йилда Фарғона шаҳрида ёш ҳаваскорларни уюштириб, театр труппаси тузади ва унинг учун ўзи пьесалар ёзади. У зўр иштиёқ билан 1918—20 йиллар мобайнида ўндан ортиқ пьесалар ёзди ва уларни биринчи марта ўзи саҳнага қўйди. Бу пьесалар замонавий актуал темаларда революция манфаатларини кўзлаб ёзилганликлари билан янада аҳамиятли эди. Булар орасида «Бой ила хизматчи» айниқса катта шуҳрат қозонди.

Ўзбек меҳнаткашларининг Октябрь революциясидан илгариги ҳаётини, уларнинг бойлар, руҳонийлар ва подшолик истибдодига қарши тобора зурайиб борган курашини кўрсатиш бу драманинг асосий темасидир.

Асарнинг бош қаҳрамони — оддий меҳнаткаш ўзбек йигити Ғофирдир. Ёзувчи бу образ орқали ўзбек адабиёти тарихида биринчи бўлиб ўзбек меҳнаткашининг типик хусусиятларини тасвирлаб берган. Унинг характерида аввал содда диллик, итоатгўйлик аломатлари кўринади, лекин бора-бора у турмуш тажрибаларида пишийди, синфий онги юксалиб, «Тиз чўкиб яшагунча, тик туриб ўлмоқ яхшироқ» деб золимларга, ёзувчиларга қарши кураш зарурлигини англаш даражасига ўсиб етади.

Асардаги иккинчи ижобий образ Жамиладир. У — мустаҳкам продалди, вафодор ва жасур меҳнаткаш хотин-қизлардан. Ешлигидан бойлар эшигида хизмат қилиб, эксплуатация азобларини бошидан кечирган, унда текинхўрларга қарши ғазаб туйғулари бор. Номуссиз бой Жамилага кўз олайтириб қарайди, лекин бойнинг ола кўзидан кўринган қора кўнгли Жамилага бир зиндон бўлиб туюлади ва унинг қўланса таклифига қарши рад жавобини беради, қаттиқ туриб ўзини ҳимоя қилади, таслим бўлмайди. Лекин у зулмат ҳукмронлиги шароитида ноилож ҳолда қолиб, заҳар ичиб қурбон бўлади.

Жамила ва Ғофир образлари орқали ёзувчи ўзбек меҳнаткашларининг революцион курашини ҳаққоний тасвирлаб берган.

Ҳамза халқлар дўстлиги масаласига алоҳида эътибор этган. Ғофирнинг Сибирда рус революционерлари билан ошно бўлиб, улардан таълим олганини, ишчилик ҳақини таниб, революционер бўлганини тасвирлаш билан ёзувчи ўзбек халқи билан улуғ рус халқи ўртасидаги бузулмас дўстликни акс эттирган. Бу эса ўзбек адабиётининг энг ижобий ва порлоқ саҳифаларидан ҳисобланади.

Булар шунини кўрсатадики, Ҳамза турмушни яхши ўрганган ва турмушдаги воқиялар ривожланишини тўғри фаҳмлаб олган. Пьесадаги асосий ижобий қаҳрамон меҳнаткашлар бўлиб, улар фаолиятида тарихий процесс ҳаққоний акс эттирилган, ўсиб боровчи кучлар ғалабаси тўғри кўрсатиб берилган. Бош қаҳрамонлар вақтинча мағлубиятга учрасалар-да, асар чуқур оптимизм руҳи билан суғорилган. Булар ҳаммаси Ҳамзанинг совет адабиётимиз ижодий методи — социалистик реализмни эгаллаш йўлидаги муваффақиятларидан дарак беради.

Шубҳасиз, «Бой ила хизматчи» ўзбек совет драматургиясининг классик асари бўлиб, кўп миллатли умум совет адабиётимиз хазинасига қўшилган муносиб ҳиссадир. Бу асар рус, туркман,

бошқирд ва бошқа қардош халқлар тилига таржима этилиб, бу халқлар саҳнасида ҳам, кўнглида ҳам муносиб жой олгандир.

Ҳамза замонавий темаларда бир неча комедиялар ёзади: «Тухматчилар жазоси» (1918), «Ким тўғри?» (1918), «Қайф учди» (1919), «Қармоқ» (1919) ва буларни ўша вақтларда ўзи саҳнага қўйган. Шунинг билан бирга, ёзувчи Ўзбекистоннинг яқин ўтмиши ҳақида, 1916 йил воқеаларига оид уч серияли «Лошмон фожиаси» асарини ёзади. Бу серияга кирган асарлар ўзаро умумий сюжет билан боғланган бўлиши билан бирга, ҳар бири ҳам 3—5 пардали алоҳида драма ҳисобланади.

Нашр этилмаган ва қўлёзмалари эса, бизгача етиб келмаган бу асар ҳақидаги маълумот ўз вақтида чиқарилган махсус афишалар ва газеталарда босилган эълон ва рецензиялардагина мавжуддир.

Бу асарда ҳам «Бой ила хизматчи»да кўрсатилган синфий кучлар тўқнашуви берилади, лекин бошқа бир тарихий шароитда тасвирланади.

Биринчи жаҳон империалистик уруши халқнинг аҳволини янада оғирлаштиради ва унинг чоризмга қарши норозилигини кучайтириб юборади. Фронт орқасидаги ишлар учун аҳолини сафарбар қилиш ҳақидаги 1916 йил 25 июнда эълон қилинган подшо фармони халқ ғазабини янада оширади, халқ қўзғалади. Иккинчи томондан, миллий буржуазия ва унинг малайлари — жадидлар подшо ҳукумати билан апоқ-чапоқ бўлиб, бу қўзғолонни биргаликда бостирадилар, халқ қонини биргалашиб тўкадилар.

Бу воқеани Ҳамза «Лошмон фожиаси» да ҳаққоний тасвирлаб беради, подшо ҳукуматини ёқлаб, халқни жазолашда иштирок этганларнинг барчасини аямай фош этади. Ҳозирги аҳволни яхшироқ тушуниб олиш учун, халққа унинг ўтмишини яна бир марта эслатиб ўтади.

1919 йилда ёзувчи яна бир катта асар — тўрт серияли «Фарғона фожиаси»ни ёзади. Бу асар ҳам нашр этилмаган, қўлёзмаси сақланмаган. Унинг мазмуни бизгача етиб келган театр афишалаарида баён этилган

Ҳамза «Фарғона фожиаси» асарида халққа очлик, зулм ва кулфат келтирган босмачилар — «ваҳший, йиртқич, қонхўр золимларнинг» қонли фожиаларини зўр ғазаб ва нафрат билан тасвир қилиб берган. Халқ ҳокимиятига, Совет ҳокимиятига қарши курашаётган душман синфий кучлар — бойлар, мингбошилар бўлиб, революциядан илгари меҳнаткашлар оммасининг эксплуатация қилган, империалистик уруш вақтида унинг фарзандларини очиқдан-очиқ сотган ва 1916 йил халқ қўзғолонида бўйсунмаганлар қонини тўкишда подшо ҳукуматига ёрдамлашганлар ҳам ўшалар эканини,

улар яна бир ашадий душман — англиз империализми билан бирлашганликларини кўрсатиб ўтади.

Ҳамзанинг бу асарлари Фарғона, Тошкент ва бошқа шаҳарлар саҳнасида, Закаспий ва Фарғона fronti Қизил Армия қисмлари ўртасида кўп марта кўрсатилган ва босмачилар ва чет эл интервентларини тор-мор этишда катта ёрдами теккан.

1919 йил сентябрь ойида, интервентлар ва босмачиларга қарши курашнинг энг қизғин вақтларида Ҳамза ўзи ташкил этган драматруппа коллективи билан ихтиёрий суратда Қизил Армия сафига кирди. Бу труппа Туркистон fronti штабининг Сиёсий бошқармаси ҳузуридаги «Ўлка сайёр сиёсий драмтруппа»сига айлантирилди ва армия қисмлари ўртасида хизмат қила бошлайди.

1919 йил сентябрь ойида Ҳамза ўзи бошчилигидаги труппа билан Закаспий фронтига боради. У ерда англиз интервентларига, босмачиларга қарши баҳодирларча курашаётган Қизил Армия қисмлари ўртасида концерт ва спектакллар қўйиб берган, революция ғалабаларини мустаҳкамлашга чақириб «Берма эркинни қўлдан!», «Қизил аскарларга» каби шеър-ашулаларини ёзган:

Яна истар хонлар
Қилмоқ қонхўрлик,
Битсин энди истибдод
Бирла контрлик!
Ишчи эллар гулшани
Яшнасин турлик!

Ҳамзанинг бу шеърларида унинг поэзиясига хос новаторлик тенденцияси очиқ кўрилади. Шеърнинг вазни халқ поэзияси вазнига яқин бўлиб, тили содда ва маъноли, таъсирчан ўткир нутқин эслатади.

Шоирнинг бу каби революцион шеър ва ашуллари бутун фронт бўйлаб янгради, душманга қарши курашда армиямизга, халққа ёрдам берди.

1920 йил февраль ойи ўрталарида, Закаспий ўлкаси душманлардан озод этилгандан сўнг, Ҳамза бошлиқ Ўлка сайёр сиёсий труппа коллективи Фарғона водийсига қайтади. Труппа коллективи бу ерда ҳам босмачилар ва интервентларга қарши кураш олиб бораётган Қизил Армия қисмлари ва аҳоли ўртасида хизмат қилди. 1920 йил мобайнида труппа Фарғона водийсининг кўп шаҳар ва қишлоқларида бўлди ва Тошкентга гастролга келди.

1920 йилда Ҳамза қаётида яна бир муҳим воқеа юз берди, у Коммунистик партия сафига кирди.

1920 йил охирларида, интервентлар ва босмачиларнинг асосий кучлари тор-мор этилгандан сўнг, Ҳамза Қизил Армия сафидан бўшайди ва граждан идораларидаги ишга ўтади.

Ҳамза 1920 йил 1 декабрдан эътиборан Қўқондаги 1-болалар уйига мудир этиб тайинланади. 1921 йил февраль-апрель ойларида Бухорода бўлади. «Бухора жумҳуриятининг аҳвол-сиёсатига билан танишиб, шул ҳақда пьесалар ва шеърлар яратув учун» юборилгани ҳақида ёзади ўз хотираларидан бирида Ҳамза. Бу вақтда у театр труппаси ташкил этади ва «Қаҳрамон Уғиз ёхуд ота ўғли» деган 3 пардали драма ёзади ва ўзи саҳнага қўяди.

1921 йил апрель ойидан то 1924 йил сентябрь ойига қадар Хоразмда ва ҳозирги Қорақалпоғистон АССРнинг Хўжайли районида ишлади. У ерда ҳам санъат ишлари билан шуғулланади, халқ орасида танилган ашулачилар ва музикачиларни тўплаб театр-концерт труппаси ташкил этади.

Область партия комитети Ҳамзага қардош туркман халқи учун ҳам ҳизмат қиладиган умумий бир труппа — ўзбек-туркман театр труппаси ташкил этишни топширади. Ҳамза бу вазифани ҳам бажаради.

1925—26 йилларда Ҳамза Фарғона область маориф бўлимининг саводсизликни тугатиш бўйича инспектор ва область театр труппасининг бадий раҳбари, ҳамда режиссёри бўлиб хизмат этди. Шу билан бирга музика соҳасида ижодий ишларини ҳам давом эттиради.

1926 йилда Ўзбекистон Марказий маданий оқартув бўлимига ёзган бир хатида Ҳамза 90 дан ошиқ куйлар ижод этгани ва уларни нотага кўчириб, нашрга ҳозирлаётганини айтади.

Айни вақтда у кўп йиллик музика тажрибаси асосида биринчи ўзбек операсини яратишга киришади. 1926 йилда «Қорасоч» номли оперетта ёзиб, Марказий оқартув шўбасига топширгани маълум, лекин нечундир унинг дарағи бўлмай кетган. Фақат «Отинбибиз» дуэтигина оғиздан оғизга ўтиб шу кунгача етиб келгандир.

Ҳамза ўзининг композиторлик фаолиятида ҳам новатор эди. У замонавий музика техникаси асосида ўзбек классик ва халқ куйларининг бир қанчасини қайта ишлаган ва янги куйлар ижод этган. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, унинг «Уйғон!», «Биз ишчимиз», «Ҳой, ҳой отамиз» каби ашулаларининг оҳанги рус революцион куйларига яқиндир. Бу ҳол унинг ўзбек музика маданиятини ривожлантиришда рус халқи музикасидан ижодий фойдаланганини кўрсатади.

Ҳамза рус, татар, озарбайжон ва бошқа қардош халқларнинг энг яхши куй ва оҳангларини ўзбек халқи орасига ёйиш учун ҳаракат қилди. У ташкил этган концерт труппаларида ўзбек ашула ва музикаси билан бир қаторда, рус, татар, озарбайжон куйлари

миллий чолғу асбобларида, симфоник ва духовой, оркестрда ижро этилгани маълум.

Демак, Ҳамза ўзбек музыка санъатини ривожлантириш соҳасида ҳам анча ишлар қилган. У ижод этган мазмундор ва ёқимли куйлар, ашулалар ҳамон совет кишиларини таъсирлантириб келмоқда, уларнинг жаранги худди шу бугунгидек эшитилиб турибти.

1926 йил февраль ойида Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия комитети Ҳамза Ҳакимзодага, унинг кўп йиллик самарали хизматларини тақдирлаб, «Ўзбекистон ССР халқ шоири» деган фахрий ном берди ва умрбод шахсий пенсия тайин этди.

Уз фаолиятини бундай юқори баҳоланганини кўрган Ҳамза кучига куч, ғайратига ғайрат қўшилиб, хизмат қилади.

1920 йилларда совет адабиётимиз янада юксалди, ёзувчиларимиз сафи анча кенгайди. Ҳамза Ҳакимзода ва Садриддин Айнийлар қаторига Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Яшин, Ҳусайн Шамс, Миртемир каби ёшлар етишиб қўшилди. Бу йилларда Ҳамзанинг поэтик овози янада янгради. Мамлакатимизда бўлиб турган муҳим воқеалар унинг ижодида бадий ифодасини топа борди. Замоннинг актуал масалаларига ҳозиржавоблик Ҳамза ижодининг характерли хусусияти бўлиб қолди.

1925—1928 йилларда Ўзбекистонда ер-сув ислоҳоти ўтказилди Ҳамза бу муҳим тарихий воқеа ҳақида «Ер ислоҳоти» (1926) асарини яратди. Бу асар шеърий диалог шаклида ёзилган бўлиб, унинг тўлиқ тексти бизгача етиб келмаган, ундан бир неча парчаларгина сақланган, лекин мавжуд текст асосида асарнинг умумий мазмунини тасаввур этиш мумкин. Асарда меҳнаткаш деҳқонларнинг ер ҳақидаги асрлардан бери ўйлаб келган орзулари фақат Улуғ Октябрь ғалабаси натижасида, совет тузуми шароитида рўёбга чиққани тасвир этилади. Ёзувчи меҳнаткаш деҳқонларнинг беҳад қувончини ифода этиш билан бирга, уларнинг улуғ ишига тўсиқ бўлишга уринаётган бой ва руҳонийларни қаттиқ ҳажв қилади.

1926 йилда меҳнаткашлар депутатлари маҳаллий Советларига сайлов вақтида Ҳамза Марказий сайлов комиссиясида ишлайди. Бу вақтда у «Бурунги сайловлар» ва «Сайлов олдида» пьесаларини ёзади. Яна у олган темасини икки планда ишлайди, тарихий ўтмиш билан ҳозирги замонни қиёс этиб кўрсатади. «Бурунги сайловлар»да чор ҳукумати вақтида маҳаллий амалдорларни қандай «сайланиши», сайловларнинг демократик бўлмагани, унда бир туркум эксплуататорларнинггина манфаатлари ҳисобга олинганлиги реалистик лавҳаларда кўрсатиб берилган.

«Сайлов олдида» асарида эса, совет тузуми шароитидаги сайловларнинг жаҳонда энг демократик сайлов эканини мароқ би-

лан тасвирлайди. Ёзувчи бу асариди ҳам «Бурунги сайловлар» даги синфий кучларни кўрсатиб ўтади, лекин бу энди бошқа бир шароитда — ҳокимият меҳнаткашларники бўлган вақтдадир. У қора кучларнинг ўлим талвасасида қилган тараддуллари, совет идораларига суқилиб киришга уринишларини ёзувчи сатирик лавҳаларда беради. Иккинчи томонда — синфий онги юксалиб, бой, руҳоний ва эски амалдорларнинг найраигларини яхши пайқаб олган батрак, чорикор, камбағал деҳқонлар уларни фош этиб, ҳайдаганлари кўрсатилади. Асар диалог шаклида, шеър билан, ширали халқ тилида ёзилган бўлиб, меҳнаткашларнинг шодийна сўзлари, совет демократиясининг тантанаси билан тамомланади.

Бу йилларда хотин-қизларни эскилик қолдиқларидан озод қилиш, паранжиги қарши ҳужум компанияси авж олиб кетди. Ҳамза бу ишда ҳам актив қатнашди.

Хотин-қизлар озодлиги масаласи билан ёзувчи ижодининг илк давридаёқ қизиққан эди, (1915 йилда ёзилган «Заҳарли ҳаёт» драмаси в. б.) ўшандан бери бу масала унинг ижодида асосий темалардан бири бўлиб келади. Унинг совет даврида ёзган катта асарларида ўзбек хотин-қизларининг тақдири асосий ўринлардан бирини эгаллаб келган. Масалан: «Бой ила хизматчи», «Тухматчилар жазоси», «Лошмон фожиаси», «Майсаранинг иши» ва бошқалар.

Ҳамза 1927—28 йилларда, «Ҳужум» қизиган вақтда, хотин-қизлар темасида қатор асарлар яратди, хотин-қизлар озодлигини табриклар, «Ўзбек хотин-қизларига», «Муборак» каби шеърлар ёзди, озодликка тўсқинлик қилганларни савалаб, «Бу кун — 8 март», «Ҳужум» хоинларига» каби сатирик асарлар яратди, озодлик душманларини нафратлаб ва уларга қарши кескин курашга чақириб «Узулган чечаклар», «Турсуной» каби марсиялар ёзди.

1927 йилда ёзган «Паранжи сирларидан бир лавҳа ёки яллачилар иши» драмасида ёзувчи яқин ўтмишдан лавҳа келтириб, паранжи ҳеч қачон мулла, эшонлар айтганидек «ахлоқ сақлаш пардаси» бўлмагани, балки паранжидан бой, руҳонийлар ўз жиноятларини халқдан яшириш учун фойдаланганликларини, паранжисиз қилиш қийин бўлган жиноятни паранжи ёрдами билан бажарганликларини маҳорат билан кўрсатиб берган.

Подшолик тузуми шароитида эски феодал зулмининг барча формалари сақланиб қолади, жумладан хотин-қизларни кишиликнинг энг оддий ҳуқуқларидан ҳам маҳрум этиш давом этади. Пьесада кўрсатилган Мирзарайим қора, Мастура ялла каби муттаҳамлар бу шароитдан усталик билан манфаат кўрадилар: бойваччалар паранжи ёпиниб бориб қиз танласа, қўшмачилар эса,

қизларни ўғирлаб қочиб бойваччаларга сотади. Бу жирканч ишларга подшо амалдорлари ҳам йўл очиб берадилар.

Икки ёш — Холиسخон билан Рустамбек бир-бирларини севадилар ва тинч оилавий ҳаёт қуришга интиладилар. Рустамбек камбағал, меҳнаткаш, Холиسخон эса бойнинг қизи. Уртадаги самимият, инсоний туйғулар патриархал-феодал ва буржуа ахлоқи қаршиликка дуч келади.

Холиسخоннинг отаси — Умурзоқбой ўз қизининг орзусини ўйлаб кўриш, унинг тақдири ҳақида дурустроқ муҳокама қилиш у ёқда турсин, балки ўзининг зил кетган ижтимоий вазиятини сақлаб қолиш учун ундан бир восита сифатида фойдаланади. Вексели протесс бўлиб синади; шунда озгина бўлса-да, суянчиқ бўлган бир бойваччага қизини сотишга аҳд қилади.

Кўевнинг тутқаноқ касали ҳам кўзига кўринмайди, молдунё, бойиш олдида қизининг қадри ва орзусини писанд ҳам қилмайди.

Холиسخон ота-онасидан паноҳ топмагандан кейин, севишгани билан топишув ниятида уйдан чиқиб кетади, бироқ, у алданади, Мастура яллачи, Мирзарайим қоралар уни йўлдан адаштириб, тузоқларига илинтирадилар. Бунда улар паранжидан фойдаланадилар.

Холиسخоннинг йўлдан озиб кетиши воқеасини тасвирлар экан, ёзувчи, бунга аввало, хотин-қизларнинг ҳуқуқсизлиги, уларнинг «қўл-оёғини молдек боғлаб» сотилиши ва хўрланишига йўл қўйган ижтимоий тузум сабабдир деган фикрни зўр маҳорат билан кўрсатишга эришолган.

Холиسخоннинг умри ҳазон бўлади. Рустамбек оҳу фиғонлар билан ўтади, уларнинг мушкулларини осон этишга уринган дўстлари ҳалок этилади. Ана шундай тарихни ёзувчи ҳаётдан олинган аниқ лавҳаларда кўрсатиб берган ва бу лавҳалар кишилардаги энг яхши умид-орзуларни янчиб келган эксплуататорлик тузумига, феодал ва буржуа ахлоқига қарши кучли бир айбномадир.

1926 йилда Ҳамза «Бурунги қозилар ёҳуд Майсаранинг иши» комедиясини ёзади. Мусулмон руҳонийларининг ўтмишда ўз мартабаларидан фойдаланиб халққа қилган хиёнатлари ва беадабликларини фош этиш — асарнинг асосий темасидир. Асар сюжети асосида реал, ҳаётий воқеа бўлиб, уни тасвирлашда халқ оғзаки ижодида руҳонийларга қарши айтилган эртак ва латифалардан фойдаланилган. Бу нарса асар композицияси, персонажларнинг характери ва тилида ўз аксини топгандир.

Ўтмишда хотин-қизларнинг гўзал бўлиши улар учун бир ташвиш эди. Кимнинг қизи ёки хотини гўзал бўлса, юртнинг қози, аълам ва бойидан тортиб то хон, амиригача ҳеч бир уялмай чанг

солар ва хўрлар эдилар. Бечора ор-номусли қизларнинг қанотлари қайрилиб, дийдалари қон, юзи заъфарон бўлиб, умрлари ҳазон этиларди.

Соф кўнгилли Иноят ота қизи гўзал Ойхонни хон, бег ва шариат қозиларининг панжасига илтирмаслик иложини ўйлаб юради. У ўз яқинларидан бўлган камбағал йигит Чўпон билан Ойхоннинг севишганларини эштади-ю, уларнинг турмуш қуришига розилик беради.

Чўпон билан Ойхон — меҳнаткаш, софдил, ор-номусли ёшлар, «иккимиз ҳам меҳнат ҳам роҳат қилайлик» — ана уларнинг орзулари. Ана шундай кўнгиллари гўзал умидларга тўлган икки ёшнинг ҳаётига қози, муфти, аъламлар раҳна солмоқчи бўладилар, Ойхоннинг ҳусн жамолига «ошиқ» бўлиб, уни эридан ажратиб олиш пайига тушадилар. Буни сезган ёшлар қутулиш чорасини излайдилар. Доно ва эпчил холаси — Майсара уларга ёрдамга келади.

Майсара тadbир билан иш кўриб, қози, муфти, аъламларни, уларнинг раъйига «қаршилиқ кўрсатмай» бирин-кетин уйига чақиради, улар Майсара қўйган тузоққа бирин-кетин илинадилар. Майсара тadbирли, зийрак хотин. У ўз фарзандини ҳар қандай балолардан асрашда жон фидо қилган меҳрибон ва уддабурон она образи бўлиб гавдаланади. Майсара образида ўзбек халқ эртақ ва дostonларида учрайдиган, халқ донолигини ифодаловчи хотин-қизлар характери кўрамиз.

Шариат пешволарини янада тўлароқ фош этиб кўрсатиш учун ёзувчи яна бир образ — уларнинг ички сирларидан бахабар бўлган Мулладўст образини яратади. Мулладўст қозихонада кўп йилдан бери мулозим бўлиб ишлаб, дин-шариат арбобларининг хиёнатли ишларини кўра бериб диний этиқодлардан ва қози, муфтилардан ихлоси қайтган киши. Унинг характерида халқ сатирик эртақлари қаҳрамони бўлган Афанди образининг хусусиятлари бор. Унинг тилида халқ адабиётига хос қофияли нутқ, мақол ва иборалар кўп учрайди. Қози, аъламлар билан масала талашганда халқ мақол ва ибораларини ўринли ишлатиб, ҳазилнамо, лекин пухта ва ўткир «ўзлари» билан уларни енгади.

«Майсаранинг иши» комедияси драматургиямиз тарихида фахрли ўрин олишга лойиқдир. У ўзбек драматургиясида биринчи марта атеистик темада ёзилган сатирик асар ҳисобланди. Ҳамза ислом динининг ижтимоий моҳиятини очиб ташлайди, унинг меҳнаткашларни алдаш қуроли экани ва қозн, аъламларнинг ундан қандай фойдаланишларини бадий образларда аниқ тасвирлаб берган. Бу асар ҳозир ҳам диний хурофотларга қарши кураш ишмизда катта аҳамиятга эгадир.

Ҳамза халқаро темаларда ҳам асарлар ёзган. У Хитойдаги революцион ҳаракатни кузатиб борган, 1927 йил март ойида «Шанхайни олиниши» шеърини ёзади. Бу асарда шоир улуғ хитой халқининг революцион ҳаракатини табриклайди.

Ҳамзанинг ижодий традицияларини ундан сўнг етишиб чиққан шоир ва санъаткорларимиз давом эттирмоқда ва ривожлантирмоқда. Ёзувчиларимиздан Ойбек, Комил Яшин, Зиннат Фатҳуллин, Собир Абдулла асарларида бу очиқ кўринмоқда.

30-йилларни эслаб, Ойбек ўз таржиман ҳолида шундай дейди: «Уша вақтда хотин-қизларни озод қилиш темаси мени жуда ҳам қизиқтирган эди. Ҳамзадан бошланган бу тема шаклланган традицияга эга бўлиб, уни ҳеч бир ўзбек ёзувчиси четлаб ўта олмади». Ҳақиқатан ҳам Ойбек улкан ёзувчининг традицияларини давом эттириб, бу темада «Бирга ўйнаган қизчага», «Ўзбек қизининг бахти» каби бир қанча шеърлар ва «Дилбар — давр қизи» поэмасини ёзди.

Ҳамзадан сўнг драматургия жанрида асар ёза бошлаб, унинг сингари биринчи галда кундалик актуал темаларга мурожаат этган Комил Яшин бўлди. Унинг «Ёндирамиз», «Номус ва муҳаббат», «Нурхон» драмалари бунни кўрсатади.

• • •

Ҳамза ижодий камолатга етган йилларда (1928 йилнинг ёзида) Фарғона район Шоҳимардон қишлоғи (ҳозирги Ҳамзаобод)га боради. Маълумки, бу қишлоқ Фарғона водийсидаги гўзал манзарали ва оби-ҳавоси ёқимли жойларнинг биридир. Лекин ўша вақтда бир туркум реакцион руҳонийлар бу қишлоққа уя қуриб олган эдилар. Улар бу жойнинг табиий фазилатларини қандайдир бир «авлиё»нинг иши қилиб кўрсатар, меҳнаткашларни хурофот билан заҳарлашга интилар, диний ниқоб остида халққа, Совет давлатига қарши кураш олиб борар эдилар. Шу кезларда қишлоққа келган Ҳамза Шоҳимардонни ифлос қузғунлардан тозалаб, меҳнаткашларнинг дам олиш жойига айлантириш фикрини ўртага қўяди. Унинг ташаббусини қишлоқ меҳнаткашлари қувватлайдилар.

Шоҳимардонда Ҳамза катта жамоат ишлари олиб борди: батрак ва камбағал деҳқонларни уюштириб қишлоқ хўжалик артелларини ташкил этишда, мактаб қуришда актив иштирок этади. В. И. Ленинга ҳайкал ўрнатишда ташаббускор бўлади, саводсизликни тугатиш курси ташкил этиб, унда ўзи ўқитувчилик қилади; янги ерларга сув чиқариш, тоғ бағирларига дарахт ўтказиш ишларига яқиндан қатнашди. 1928—29 йилда ўтказилган меҳнаткашлар депутатлари маҳаллий Советларига бўлган сайлов компаниясида актив қатнашди.

Ҳамза қишлоқ аҳолиси ўртасида эски урф-одатлар, диний хурофотларга қарши оташин агитация олиб борди. Узининг мантиқий ўткир сўзлари, келтирган кучли далиллари билан руҳонийларнинг турли найрангларини кенг халқ оммаси олдида фош этади.

Бу вақтларда Ҳамза республика миқёсида ҳам актив жамоат арбоби сифатида кўзга кўринади. У 1929 йил февралда чақирилган Фаргона округ Советлар съездида вакил қилиб сайланди. Съездда сўзга чиқиб, Шоҳимардонга уй қурган бир тўда текинхўр шайхларни ва уларнинг ҳомийларини аямай танқид қилади.

Ҳамза социалистик қурилишимизнинг барча соҳаларида актив қатнашди, ўзбек адабиётининг юксак ғоявийлиги учун, адабиётдаги буржуа таъсирларига ва бошқа ҳар қандай ёт таъсирларга қарши кескин курашди. Шунинг учун ҳам унга нисбатан халқнинг муҳаббат ва ишончи яна ҳам ортди. Улимга маҳкум этилган реакцион кучлар эса Ҳамзага суи қасд уюштирдилар ва 1929 йил 18 март куни уни Шоҳимардонда йиртқишларча ўлдирдилар.

• • •

Ҳамза Ҳакимзода мураккаб ва қийин йўлни босиб ўтди, ишида хато ва камчиликлар ҳам бўлди. Ундаги зўр қобилият ва халқ учун берилганлик хатоларини енгишига ва тўғри йўлни тезроқ топиб олишига ёрдам берди.

У ўзбек классик адабиётининг энг яхши традицияларини давом эттириб келиб, янги адабиётни, ўзбек совет адабиётини бошлаб берди.

Ҳамзада улкан санъаткорга хос ўткир кўз ва курашчан, оташин юрак бор эди. Бу хусусиятлар айниқса Улуғ Октябрь кунлари ва ундан кейинги йилларда очиқ намоён бўлди. Ҳамзанинг ижодий биографияси Ўзбекистонда Совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун кураш тарихи билан зич боғланган. Унинг бу даврда ёзган асарларида мамлакатимизда бўлган муҳим воқеалар акс этмай қолмаган, у ҳамма вақт замон талабларига ҳозиржавоб бўлган.

Ҳамзанинг ҳаётбахш совет ватанпарварлиги, халқлар дўстлиги ва пролетар интернационалиزمи руҳи билан суғорилган асарлари совет халқининг дилида ва ишида донмо яшайди.

Ю. СУЛТОНОВ

1907 - 1914

МУБТАЛО ҚИЛДИ БАНИ

Оубҳ янглиғ оразингиз мубтало қилди бани,
Сеҳргар мужгонларингиз бир бало қилди бани.

Оҳ жодугар экан ул икки шаҳло кўзингиз,
Бир боқишда бинг аламга ошно қилди бани.

Дод ким наргисларингиз дастидан, эй маҳлиқо,
Раҳм қилмай ўқларин сийнамга жо қилди бани.

Жилваи пур соз ила товус каби бир-бир босуб,
Айлаган рафторингиз ҳушдан жудо қилди бани.

Қанди шаккардан лазиз гуфторингиз соғиндируб,
Гул юзимни ҳажрида чун қаҳрабо қилди бани.

Ул куни йўл узра таъзим айладим бинг ранж ила,
Қайрилуб берган жавобингиз адо қилди бани.

Нолаи зорига боқмай бу Ниҳоний зорни,
Азми ағёр этганингиз юз жафо қилди бани.

1907 йил.

БУЛМАСАМ БУЛМАС

Манам Мажнун беҳуддек гадолар бўлмасам бўлмас,
Кийиб жанда, қулоҳ, ғамда адолар бўлмасам бўлмас.

Нетай бир шўхи золимга бўлибман мубтало охир,
Нетай солган жафосига ризолар бўлмасам бўлмас.

Қизил гулдек юзини орзусида қилиб афгон,
Саҳарлар андалибдек пур наволар бўлмасам бўлмас.

Агар жоно қиё боқса кўриб Адҳам каби васлин,
Йўлида хону мондан мосуволар бўлмасам бўлмас.

Етар не қасд этарсам кўҳикан Фарҳод амсоли,
Жафоси бирла аввал ошнолар бўлмасам бўлмас.

Тараҳҳум айламас деб, биргина уммед узмасдан,
Керак бўлса азиз жондан жудолар бўлмасам бўлмас.

Ниҳоний дардини пинҳон тутарга чора йўқ асло,
Бўлиб афсона ишқида гадолар бўлмасам бўлмас.

1907 йил.

БИР КЕЛУБ КЕТСУН

Сабо арзимни еткур, моҳитобон бир келуб кетсун,
Тамоми ҳусн элининг шоҳи-султон, бир келуб кетсун.

Тутарга бир дами суҳбат асиру нотовон бирлан,
Дариф тутмай нигорим бўлса имкон, бир келуб кетсун.

Неча кундаң бери кўрсатмайин васлин соғинтурди,
Тараҳҳум айласун ул шўхи жонон, бир келуб кетсун...

Қафас ичра асирам андалибдек доғи ҳажридан,
Агар бир марҳамат қилса гулистон, бир келуб кетсун.

Ва ё қилмоқ эса қурбон бу зулму кори боридан,
Олиб қўлига ханжар марди майдон, бир келуб кетсун.

Фироқи фирқатидан етди бошим бистари ғамга,
Кўрарга ул ҳакими кобилистон бир келуб кетсун.

Кетуб тандан мадорим, гул юзим чун заъфарон ўлди,
Дилимни қуввати, дардимга дармон, бир келуб кетсун.

Агарчи мандан ўтган бўлса ҳар саҳву хато дилдор,
Кечурсин, товба қилдим, юз лушаймон бир келуб
кетсун.

Ниҳонийга неча аҳду вафолар боғлаган эрди,
Дегил кўп қилмасун аҳдини ёлғон бир келуб кетсун.

1908 йил.

Б И Р М А Х Л И Қ О

Жаҳонда сан каби бир маҳлиқо қайтуб бино бўлмас,
Вале бўлган билан сандек қади мавзун фано бўлмас.

Кўриб келдим тамоми моҳипайкар дилраболарни,
Санингдек оқилу доноу бошарму ҳаё бўлмас.

Агар минг йил умр берса худойи ломакон анга,
Езар бўлса кеча-кундуз сани васфинг адо бўлмас.

Гаҳи чиқсанг ҳарамдан ғамза бирлан юз очиб, жоно,
Иложи йўқ эрур кўрган киши то мубтало бўлмас.

Гулистонлар аро товус каби юрсанг хиром айлаб,
Қаю гул ўйласам нозук қадингга ошно бўлмас.

Босиб юз ноз ила гар сайри бозор айласанг ногаҳ
Қолурким фурқатингда бўлса минг жони фило бўлмас.

Бўлиб қоим саҳарлар андалиб бечора ҳажрингда,
Чаманда нола айлаб лаҳза васфингдан жудо бўлмас.

Ҳама бўлди асири мубталойи доғи ҳижронинг,
Ва лекин ман каби ҳар ким кўйингда бенаво бўлмас.

Ётарман хок аро тепкай яна бошларга шум ағёр
Бўлак ошиқларинг манча залилу зерупо бўлмас.

Рафиқим кундузи ғам, кеча йўлдошим эрур ҳасрат,
Агар ўлсам кафан ичра аламдан тан суво бўлмас.

Манинг дардимга дармон ахтарур лодон табиб билмас,
Манга ул хоки пойингдан бўлак дору даво бўлмас.

Кел, эй дилбар, чиқарга етди жон, кўрсат жамолингни,
Манга қилган бу зулмингдан сенга ҳеч муддао бўлмас.

Ниҳоний ожизингга кўп жафо қилма, тараҳҳум қил,
Масалдир, икки дил озор эрур, марди худо бўлмас.

1908 йил.

Ж О Н О

Мани ҳар қанча, жоно, зулм ила ёр этсангиз майли,
Ғариб дил хастани кўп қақшатуб зор этсангиз майли.

Лаҳад тубиға боргунча ғамингиз манга ҳамдамдур,
Яна ҳар лаҳзада бинг жабр, озор этсангиз майли.

Олуб аввалда кўнгилни ғуломи боргоҳ айлаб,
Ғафофул бирла ташлаб, эмди ҳушёр этсангиз майли.

Бошимни ҳам қилуб ажз ила ногаҳ бир савол этсам,
Ажаб талхи заҳарлар бирла гуфтор этсангиз майли.

Ўзингиз кўрдингиз аввал муносиб ошноликни,
Яна эски чапонимдан қочуб ор этсангиз майли.

Қиёмат ошно деб бизга қанча ваъдалар айлаб,
Ахири аҳду паймонларни бекор этсангиз майли.

Ётарман хоки турбатда, кўзимда мўлтураб ёшим,
Сиз анда шоду хандон сайри бозор этсангиз майли.

Надур билмам гуноҳим, ҳайрат ичра қолмишам, ҳайҳот,
Тутуб бегоналар илгини рафтор этсангиз майли.

Зулмхўлиқ, жафожўлиқ сиза эрмас эди одат,
Бўлубон бир йўл ўзга мунча хунбор этсангиз майли.

Раҳмсиз бўлдингиз етмасмуди дарди мусофирлиғ,
Яна боз устига сиз қаҳр этуб хор этсангиз майли.

Ниҳонийдан олинг, жоно, келуб боз интиқомингиз,
Бориб бегоналардан сўнгра хуштор этсангиз майли.

1909 йил.

ДАРКОР ЭМАС

Айдим пари манхастага мунча жафо даркор эмас,
Еткай қиё боқмаслигинг, ортуқ жазо даркор эмас.

Деди кулиб, эй хаста қул, маъшуқ элини ҳўйи шул,
Ким деди бер санга кўнгил, кет можаро даркор эмас.

Дедим: қошинг кўп қорадур, аммо кўзинг маккорадур,
Айғил манга кўп қилмасун, афсун-дуо даркор эмас.

Деди: кўзим таън этмагил, мужгон ўқим ўйнатмоғил,
Кўпдир кийикдан маҳрами, сандек адо даркор эмас.

Дедим: тараҳҳум айлагил, ўлдурмоқа тут ҳавас,
Ишқингда минг ўлган ўзим, ханжар манга даркор
эмас.

Деди яна: ошиқ элин ўлдурмоқ ўлган одатим,
Сандек манга жони ширин, қўрқоқ ако даркор эмас.

Дедим: агар минг жон эса, бўлсин фидойи қоматинг,
Мужгон ўқидан ўзгаси бўлса сиро даркор эмас.

Деди: қилич бирла қизил қонинг тўкув номус эмас,
Лекин мижамни титратуб, қилмоқ ижо даркор эмас.

Дедим: ўзим кўнгли ярим, боз устига айлаб ғазаб,
Талхи заҳар гуфтор ила бермоқ сазо даркор эмас.

Деди: кими ошиқ менга, то чекмаса минг дарду ғам,
То ўлмаса ҳижрон ила анга вафо даркор эмас.

Дедим: қалай ағёрлар, ҳар кеча базм айлар сани,
Онларга йўқ таъну фалон, бизга казо даркор эмас.

Деди: агар йўқ тоқатинг солган жафо-ю жаврима,
Кет, қилма бу остонада чуну чаро даркор эмас.

Дедим: кетар бўлсанг бузуб, ул аҳд ила паймонларинг,
Кел, қўй менга ҳам сен каби юзи қаро даркор эмас.

Деди: Ниҳон эрди вафо кўнглида, эй ихлоси йўқ,
Бор эмди сандек менга ҳам бахти қаро даркор эмас.

1909 йил.

У Р Г У Л С У Н Қ У Л И Н Г

Қай куни кўрдимки ман дийдор, ўргулсин қулинг,
Ул замон ўлдум асир афгор ўргулсун қулинг.

Оҳ уриб кетдим ўзимдан қолмади сабру қарор,
Лшки селобим эрур анҳор, ўргулсун қулинг.

Мунча ҳам золим экансан, қайрилуб бир боқмадинг,
Термулиб қолдим йўлингда зор, ўргулсун қулинг.

Мен ўзимча бўлмадим, жоно гирифтoring сани,
Бор экан хилқатда бу асрор, ўлгулсун қулинг.

Раҳм қил, инсоф қил, андак худодан шарм қил,
Берма кўп бечорага озор, ўргулсун қулинг.

Барчага бу ишқ савдоси баробар муғбача,
Қилмағил бечоралардан ор, ўргулсун қулинг...

Найласун ёзмай Ниҳон дардинг, ўзинг бир кўрмаса,
Лйласа арзи дилин изҳор, ўргулсун қулинг.

1911 йил.

БУ ФАЛАК

Бу фалак чархини ости бир қизик бозор экан,
Ҳар касинг сармояи ғам қўлида тайёр экан.

Лек арзондир машаққат, роҳатин нақди баланд,
Шунчалик айби ҳукмдори ажал маккор экан.

Бегимиз ўлсин тавозеъ пеша бўлса кофидир,
Ҳар эшик очик анга давлат эли дилдор экан.

Чашми хун, боши нигун ҳар бир ҳақиқат ошиқи,
Кўҳна пўш ўлса аёқ остида хасдан хор экан.

Жоми сидқим ҳавзи ҳақлик ичра ботмоз билмадим,
Жоми ҳавзу сувдаму қайсида бир сир бор экан.

Тушса ҳар шайга муҳаббат гарчи ўлсун нописанд,
Толибини наздида гавҳарча қадри бор экан.

Дарди сирринг лоақал қилма вужудингга аён,
Ўз вужудингдан чиқон душман иши душвор экан.

Ҳар хирад аҳлини сўзи бир муаммо гўйё,
Дониш аҳлин пандини рад айламоқ бекор экан...

1911 йил.

А И Р И Л М А С У Н

Ҳеч ким мендек илоҳи, ёридан айрилмасун,
Муноси ғамхор ўшал дилдоридан айрилмасун.

Орзусига етолмай, топмасин умри хазон,
Мисли булбул вақт ўтуб, гулзоридан айрилмасун.

Меҳр қўйганда кимарса бўлмасун ҳеч бенасиб,
Товуси боғи чаман рафторидан айрилмасун.

Чуғз янглиғ хонавайрон ўлмасун мандек киши,
Чок ўлуб бағри садафдек боридан айрилмасун.

Тири сайёди ажалдан сийнаси мажруҳ ўлуб,
Оҳуи мушки Хўтан тоторидан айрилмасун.

Айрилуб тан роҳати кўз уйқусида ҳам яна,
Дилбари жони ширин гуфторидан айрилмасун.

Дод дерман термулуб, кўкка боқуб, йўқдур илож,
Душманнинг ҳам бир гули рухсоридан айрилмасун.

Борму бир марди худо сийнамга урса ханжари,
То Ниҳон ул раҳмати асроридан айрилмасун.

1911 йил.

БОҒЛАРДА ГУЛ

Боғларда гул очилмас то ёз кўрмагунча,
Парвона жисми куймас то ўзни урмагунча.

Расволиғ этди Мажнун, Лайлига етди охир,
Етмас эди бўлиб ул девона юрмагунча.

Кесмасди тоғ бағрин Фарҳод зори Ширин,
Йўхлаб келиб гаҳида ҳолини сўрмагунча.

Йиғлаб ётарди Вомиқ остонага қўюб бош,
Ҳаргиз кўтармас эрди Узрони кўрмагунча.

Тоҳир юрурди беҳуд, ҳеч ким сўзин эшитмай,
Овоз бермас эрди Зухро чақирмагунча.

Юсуфни ҳеч Зулайхо қўлга ололмас эрди,
Улгунча орқасидан қувлаб юрмагунча.

Ошиқ элини ишқин дарёси мавж урмас,
Маъшуқи гоҳи шундоғ эҳсон оширмагунча,

Сабр айлаёлмас эмди зарра Ниҳоний ҳаргиз,
Шаҳду шакар тилингдан бир бор сўрмагунча.

1911 йил.

ЖАВЛОН АЙЛАДИНГ

Назарларда қай кун жавлон айладинг,
Олиб ақлу ҳушим ҳайрон айладинг.
Эзиб юрак бағрим гирён айладинг,
Ҳижрон ўти бирла сўзон айладинг.

Эй дилбари шўхи якто ягона,
Келган эмас сандек пари замона,
Келмас яна асло эмди жаҳона,
Ёлғизлигинг жоно аён айладинг.

Ойи кунга зиё верур рухсоринг,
Товусларга таълим этар рафторинг,
Жон бағишлар тўтиларга гуфторинг,
Қадинг баҳосини минг жон айладинг.

Ярашубдур пардоз ула, хинолар,
Йўл-йўл бахмал камзул, пўрма яқолар,
Қулларингга солиб юз минг жафолар,
Кўз ёшини мисли борон айладинг...

Ҳар хил сўзлар ёзур мажнун девона,
Афсонаман эрмам вале бегона,
Айб этмагил Ниҳонийни жонона,
Ўзинг на хил у кеч фармон айладинг.

1911 йил.

ПАРВОНАЛИҒИМДАНДИР

Ишқ ўтига куймоқлиқ парвоналиғимдандир,
Тиғ остида қон кечмоқ қурбоналиғимдандир.

Тун кечалари тинмай бинг сўзу фиғон бирла,
Ғамда умр ўткармоқ ҳижроналиғимдандир.

Мажнун каби бесомон саҳрода ватан тутмоқ,
Кўйинг била халқ ичра афсоналиғимдандир...

Оқ бахти қаро бўлмоқ, ҳасратда адо бўлмоқ,
Ағёр эли рашқида гирёналиғимдандир.

Кўрсам кима арз айлаб, маҳваш, сани дардингни,
Ҳар ерда даво сўрмоқ ҳайроналиғимдандир...

Гул юз чу сомон ўлмоқ ноз ила фироқингдан,
Доим бузулиб кўнгли вайроналиғимдандир.

Хам бўлмоғи қаддимни ғурбатни юки бирлан,
Зулму аламинг бирла ҳамхоналиғимдандир.

1911 йил.

АРЗИМНИ АЙТАЙ

Арзимни айтай боди сабога,
Еткур саломим гулгун қабога.

Кўрдум юзингни кетдим ўзимдин,
Тушдим ўшал дам доми қазога.

Оҳим эшутуб тоқат туюлмай,
Тушти малаклар рақси самога.

Ҳажрида йиғлаб бағрим эзилди,
Боқмайди бир йўл ман бенавога.

Аввалда ўтди шумлуқ ўзимдин,
Дедим асиринг қолдим балога.

Бир кўнгли қаттиқ золим экансан,
Парвоси йўқдур оҳу навога.

Ушшоқ элини қонини тўкмоқ,
Одат бўлубдур ул бевафога.

Киргай рақибни сўзига доим,
Солгай жафолар ман мубталога.

Бечораларга қилмас тараҳҳум,
Базми муяссар ноошинога.

Билмам на қилса, кечса бу жондан,
Етса бўлурму қоши қарога. -

Қилдинг Ниҳоний кўп аҳду паймон,
Ҳар ким ёмондур солдик худога.

1911 йил.

И Қ БО Л И М

Пас эркан мунча иқболим мани дилхаста бечора,
Туғилгандан беридур бу жигар хун, бағри сад пора.

Тушиб бошға мусофирлиғ, етимлиғ илллати етди,
Яна боз устига ишқу муҳаббат тушди якбора.

Юзингни кўрсатуб ул кун мени зулфингга банд этлинг,
Гирифтор айладинг ғамзанг била ул жилва рафтора.

Халойиқ таъна айлаб, дедилар, кўнгил бериб ҳаргиз,
Вафоси йўқ, анга қилма ўзингни мунча овора.

Дедим: қилманг халойиқлар манга сиз буйла душманлик,
Вафосини кўриб бўлган эдим ошиқ ўшал ёра.

Анга ман шунча меҳру оқибат қўйган эдим, жоно,
Билуб дўстларни душман ҳам қилиб сўзини бекора.

Ахири синдируб аҳду зафони, эй мурувватсиз,
Мани ташлаб бу кун кетдинг, бориб бегона бир ёра.

Хижолат айладинг, халқ ичра кетди зътибор эмди,
Агар минг йил югурсам, етмоғим ул номусу ора.

На деб аввалда изҳор этмадинг ман хастага бир йўл,
Дилингда бор экан бу қалблик, эй шўхи маккора.

Дилингда йўқ экан бир зарра раҳминг маҳваши золим,
Ки солдинг мунча жабр ила ситамларни мани зора.

Сабаб сан ўйламай кўрғунг муносиб ким сўзи бирла,
Кўйингда ошиқ ўлган хаста қулни мунча озора.

Худодан зарра қўрқмай кўзлари мастонаи жаллод,
Кам этмай оширурсан жабр ила зулмингни тобора.

Фикр қилсам ватан ичра менга турмоқ ҳаром ўлди,
Кетарман бош олуб эмди бу кун саҳройи пур хора.

На қилдим, на гуноҳ этдим, манга мунча ситам қилдинг,
Хаёл айлаб етолмасман кеча кундуз бу асрора.

Сани бисёр зулмингдан битуб сабри фано бўлдум,
Нигоро ўлмоғимдан ўйласам йўқ ўзга бир чора.

Санга йўл кўрсатуб ағёр эли мандан аюрдилар,
Рақиб сўзи била ўздинг начук кўнгилни бекора.

Начук кўнглинг бўлуб юзни ўгурдинг мандан, эй барно,
Тараҳҳум қилмадини, эй раҳмсиз, бу чашми хунбора.

Нетай кўрсанг муносиб сан манга буйла аламларни,
Чекарман, йўқ иложим оҳу воҳ деб чор ночора.

Бошимда давлатим йўқ, бир етимман, шул эрур айбим,
Санга давлат эли манзур экан йўл йўқ мани зора.

Кучим етди ўзимга ноилож уздим умидимни,
Сани топширдим энди зор йиғлаб амри жаббора.

Кечай Мажнун каби умрим адо бўлгунча чўлларда,
Сан ул айш ила роҳат ҳам фароғат ичра сайёра...

Кими сўрса Ниҳонийдан хабар жоно жавобида,
Мани ишқим била ўлди дегил ҳасратда бечора.

1911 йил,

ЖОНОН КЕЛАДУР

Хастасан, кўргали ул дилбари жонон келадур,
Юзи маҳ, юлдузи ўт, кўзлари чўлпон келадур.

Сурма тортиб кўзига қирмизи кўйлакни киюб,
Ўйнатиб ханжарини қилғали қурбон келадур.

Сандан ўзга йўқ экан ишқима чин куйган деб,
Аввалги ваъдасида тургали қочқон келадур.

Туну кун ҳажрини кезган бу гадосин қўлина,
Эмди васлин майидан қилғали эҳсон келадур.

Бугина сизга жафо солганин айбонасига,
Бу кеча ёлғуз ўзи бўлгани меҳмон келадур.

Ҳали ҳам кўнгли аро борму деб ишқим асари,
Рамзи дил олмоқ учун билғали мастон келадур.

Гуссау жонни Ниҳон мақдама қил пойандоз,
Арзи-қолингни бугун сўргали султон келадур.

1911 йил.

Х У Ш К Е Л У Б С И З

Эй маҳваши замоним, эй ёр хуш келубсиз,
Биздек ғарибни йўхлаб, дилдор хуш келубсиз.

Навмид айламасдан, мунглуғ фақирингизни,
Кўнглини бир олай деб, бисёр хуш келубсиз.

Етди фалакка бошим, кўп шоду хуррам ўлдум,
Маҳв ўлди барча ғамлар, зинҳор, хуш келубсиз.

Беҳадди бешумор ул қилган гуноҳларимни,
Олмай кўнгилга ҳаргиз, минг бор, хуш келубсиз.

Ман беадаб ёзардим ашъор куйганимдан,
Кўрганингизда топмай озор, хуш келубсиз.

Кўрманг илоҳи ҳаргиз камлик юзин жаҳонда,
Мақсудингизни берсун жаббор, хуш келубсиз.

Тортиқ қилай десам йўқ бир жондан ўзга тухфа,
Қилмай фақирлигимдан ҳеч ор, хуш келубсиз.

1911 йил.

ЭЙ ХУСН ЭЛИН ПУР ФИТНАСИ

Эй хусн элин пур фитнаси маҳбуби давронлар аро,
Борми санидек маҳлиқо жаннатда ризвонлар аро.

Гулгун юзингни рашкидин кўксида юз бинг доғ ила,
Боқ лола маскан айлади кўху биёбонлар аро.

Қилсанг такаллум, эй пари, тотлуғ табассумлар билан,
Йўқ сан каби шаккарфишон, тўти суҳандонлар аро.

Кимдир асир ўлмаз санга гар ноз ила бир-бир босуб,
Товус хушрафтор этуб, кирсанг гулистонлар аро.

Бечора булбул ғунчаи майгун лабингни кўйида,
Фарёд урар қонлар ютуб, ҳар субҳ бўстонлар аро.

Раҳшанда нозик тишларинг гавҳар-ла инжулар кўриб,
Бўлмиш хижолатдан ниҳон дарёйи Уммонлар аро.

Ишқинг ўтидан зарраси тушса- агар эй, бевафо,
Мансур каби аҳгар қилур торож этар жонлар аро.

Очма ниқобинг дилрабо, ваҳ тушмасун ногаҳ кўруб,
Шарму ҳаёллар моҳ ила хуршиди тобонлар аро.

Қай кун висолингдан сабо очмишки заррин пардани,
Тушмиш биҳиштда жанглар ул ҳуру ғулмонлар аро.

Кўп сайри бозор айлама, ҳуснинг туфайлидан яна,
Ғавғо жадаллар бўлмасун кофир, мусулмонлар аро.

Кел бу Ниҳоний хастани ёлғуз дар оғуш айлагил,
Ошсун ғулминг ҳурмати ул дўсту душманлар аро.

1911 йил.

Э Й Е Р

Эй ёр бир етимни хор айламоқму шунча,
Вайрон этиб дилини зор айламоқму шунча.

Ургатди санга қайси душман эли бу сўзни,
Туймай висола ғамга ёр айламоқму шунча.

Кўйингда ошиқ ўлган дилхасталарни жоно,
Мажруҳ танига заҳри мор айламоқму шунча.

Ҳуснингни орзусин тутган шикасталарга,
Боқмай кетиб нигоро ор айламоқму шунча.

Етмасмуди муҳаббат бирла жудолиғ ўти,
Боз устига аламдан нор айламоқму шунча.

Шулдур мани гуноҳим, дедим фақирдурман,
Айлаб шуни баҳона кор айламоқму шунча.

Бир жилва кўргазурда юз минг ситамлар айлаб,
Бу телбанинг дилини тор айламоқму шунча.

Хамдир қади Ниҳоний боз устига раҳмсиз,
Жабру жафо юкини бор айламоқму шунча.

1911 йил.

КУП ШОД УЛУРАМ

Кўп шод ўлурам маҳваши шохона эканман деб,
Сандек пари кўйида девона эканман деб.

Раҳм айламасанг гарчи ҳар дам ураман ўзни,
Ул шамъи жамолингга парвона эканман деб.

Юз йил бани куйдурсанг, шукр этғусиман, жоно,
Ҳажринг ўтиға ман ҳам, сўзона эканман деб.

Бинг турли жафо солсанг, қўрқмам сани зулмингдан,
Кетса бошими берғум, қурбона эканман деб.

Хуррам ўлурам дилбар тепсанг гаҳи бошимга,
Ерим оёқи остига остона эканман деб.

Улдур мани армоним, ваҳ сўрмас эсанг ҳолим,
Қўрқам ани кўнглидан бегона эканман деб.

Ногаҳ ўзидан кетгай кўрса бу Ниҳон васлинг,
Ким лойиқи дийдори жонона эканман деб.

1912 йил.

КҮП ДОҒЛАМА БАҒРИМНИ

Кўп доғлама бағримни афкора экансан деб,
Мунча манга зулм этма хуммора экансан деб.

Раҳм айла бу ҳолимга, кўз қоними кўп тўкма,
Сунма қадаҳи заҳринг хуммора экансан деб.

Ейингни отиб жоно сайд айламасанг недур,
Кўз ханжаридан бағри сад пора экансан деб.

Маҳваш на бўлур боқсанг, бир йўлгина ишқимда,
Мажнун каби саргашта овора экансан деб.

Хор этма мени мунча ағёрими олдида,
Кўп қилма маломатлар бечора экансан деб.

Олсанг на бўлур кўнглум, шаҳрингга мусофирман,
Маҳруму ватан бўлган хунбора экансан деб.

Ноз ила Ниҳонийга боқмай яна ортиқча,
Сўкма мени кўрганда юз қора экансан деб.

1912 йил.

П А Р И В А Ш

Париваш бўйла жаҳл ила ғазабни оти ноз ўлмаз,
Рақибдан ўзга бу атвора ҳеч кас сарфароз ўлмаз.

Муҳаббат аҳлини жононаси бинг тарки: азм этса,
Ҳақиқатдан асар бўлса, анга тарки мажоз ўлмаз.

Фақира ағниёлар хайр эҳсон қилмаган бирлан,
Қолуб очу яланғоч ҳақни ёзган ризқи оз ўлмаз.

Ҳар ишни айламоқдан илгари андиша хўб даркор,
Ким синган шиша қайтиб илми ҳикмат бирла соз ўлмаз.

Баҳору сабзани суйган кишига сабр лозимдур,
Ародан қор ёғиб қиш ўтмагунча фасли ёз ўлмаз.

Ким иқболи баланд ўлса, ўлур ҳар корида равнақ,
Кими иқболи шум ўлса, узатса қўл дароз ўлмаз.

Ниҳоний ранжима сайёд илмин ўзга ибрат тут,
Ҳама сайёд ҳар юрган кучукни боқса тоз ўлмаз.

1912 йил.

СОҒИНУБ

Эй дилбаро, ишқинг била девона бўлдум соғинуб,
Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдум соғинуб.

Бир неча кунлардан бери кўрмай висолинг, эй пари,
Турлик бало минг ғам била ҳамхона бўлдум соғинуб.

Ҳеч ким манингдек куймаган ҳажринг ўтига, эй санам,
Танҳо туташдим ман ўзим сўзона бўлдум соғинуб.

Тушди сани деб бошима жабру ситам, ҳадсиз азоб,
Ақлу ҳушимдан оқибат бегона бўлдум соғинуб.

Келгай эдинг, эй маҳлиқо ҳар дамда аҳволим сўраб,
Бир неча кундур келмадинг, ҳайрона бўлдум соғинуб.

Ким деса жононинг келур бу ҳафтанинг охирлари,
Атрофидан минг айлануб, парвона бўлдум соғинуб.

Ташлаб ғариб девонани мунча узоғ этдинг сафар,
То келғуча қонлар ютуб, бирёна бўлдум соғинуб.

Излаб сани ҳар кўчада сандан хабар берса кими,
Эл ичра кўп шарманда ҳам афсона бўлдум соғинуб.

Минг шукрим келдинг бу кун сиҳҳат саломат, шодмен,
Айлай Ниҳоний жон фидо, қурбона бўлдум соғинуб.

1912 йил.

Э И Д И Л Б А Р О

Эй дилбаро, ишқ ўтида сўзонаман тонг отқуча,
Масту аласт Мажнун каби девонаман тонг отқуча.

Кундузлари бағрим беруб, ерга ётарман термулуб,
Тинмай оқуб кўз ёшларим дурдонаман тонг отқуча.

Тун кечаларда уйқу йўқ, фикру хаёлим сандадур,
Юз минг тарафга тўлғонуб, гирёнаман тонг отқуча.

Юмсам кўзум, раъно қадинг ўткай назардан сескануб,
Ҳар дамда минг йўл уйқудан бегонаман тонг отқуча.

Қай кун сенга бердим кўнгил, ороми роҳатдан бутун,
Нафсу қаноат, сабрдан бегонаман тонг отқуча.

Ҳеч бир нафас йўқки гаму дардингдан озод ўлғудек,
Доим алам, кулфат билан ҳамхонаман тонг отқуча.

Ҳар ерда бир мажлис аро мандан ўқулгай қиссалар,
Бори сани деб, эй пари, афсонаман тонг отқуча.

Ваҳ сан юрарсан доимо агёр базмида Ниҳон,
Ман қачон васлингга ёлғиз қонаман тонг отқуча.

1912 йил.

НАХРИ АШКИМ

Наҳри ашким вор таъсир айламаз норинг банга,
Лутфу эҳсон дамда берган қаҳру озоринг банга.

Бари мушкиллик рақибингдан етан дашномдур,
Мунчалик кор айламаз тиғи заҳардоринг банга.

Васлинга етмоқ учун тун-кун қилурман жусту-жў,
Лек йўл вермаз ўшал ағёр бадкоринг банга.

Сокини масжид эмас деб зоҳид айлар таъни куфр,
Ос нишонингдан билинсун тавқи зунноринг банга.

Бан қошин меҳробига қилғум ҳақиқат саждасин,
Суврат оро шайх қурма доми гуфторинг банга.

Қўй, банам бир кўй ила ул ёра кўнгил қўймишам,
Дил назаргоҳи ўлурса ўлмасун коринг банга.

Гар муъссар айласанг ул кун Ниҳонийга висол,
Гар писанд эрмас биҳишту ҳуру анҳоринг банга.

1913 йил.

ҲУСНИ ХУБОНДАН ЖУДО

Бу на янглиғ можародур ҳусни хубондан жудо,
Маъшуқи ушшоқдан ушшоқи жонондан жудо.

Гул тиконидан, Зулайхо Юсуфи маҳрўйдан,
Зор Мажнун Лайлидан, булбул гулистондан жудо,

Бўлмасун ҳеч кас манимдек бахти шум, иқболи шўр,
Ўлмасун ҳайрон қолуб маҳбуби жонондан жудо.

Оҳ бекаслик, ғариблик, дод, эй бечоралик,
Айладинг охир мани маъшуқаи жондан жудо.

Дод дастингдан фалак, чархинг бузулмай қолмасун,
Боғу умрум бўлди тўти шаккарафшондан жудо.

Ул лаҳад ичра кириб туфроқ ила ўлсам рафиқ,
Шояд ўлғум ғурбати андуҳу афғондан жуда.

Ишқ ўтини устига қўрқар Ниҳоний оқибат,
Қилмағил, ёраб, ўлар вақтимда имондан жудо.

1913 йил.

ТАМАЪ

Дема-дема кори инсондир тамаъ,
Феъли шум бир кори ҳайвондир тамаъ.

Хусн, иффат, қадру қийматга завол,
Нуқси тоат, сўзи имондир тамаъ.

Қотили номус, шарминг офати,
Боқ на кулфатларга солгандир тамаъ.

Тор танак домида кўрким пашшани,
Марг комига чақиргандир тамаъ.

Мардни номард элига қул қилиб,
Ранги рўйни зард қилгандир тамаъ.

Боқ неча барно йигитлар бўйнига,
Соил айлаб тўрва солгандир тамаъ.

Бўлғуси бешак оёқ остида хор,
Қайси миллат ичра жарёндин тамаъ...

Эй Ниҳон очликдан ўлсанг чўзма қўл,
Қоми заллат қаҳри раҳмондир тамаъ.

1913 йил.

Э И К У Н Г И Л

Эй кўнгил истар эсанг зулмат қулубингга чироғ,
Аҳли дониш суҳбатидан бўлмағил ҳаргиз йироғ.

Қуввати бозу била беҳуда урма наъралар,
Марди майдон гар эсанг нафсингни ўлдур беяроғ.

Асли тоат шул: ўзингдан ўзгани хушнуд қил,
Муттақиман деб кишилар бағрига солма тароғ.

Матлабинг раҳмат эса хулқу адабда қоин ул,
То ики дунёда топгил давлати фазлу фароғ.

Йўқ жаҳонда ҳеч кас озор аламдан чекмаган,
Бу Ниҳон, ёраб, нетар маҳшарда бўлганда сўроғ.

1913 йил.

ҲИЖРОН ЁЛМИШАМ

Зоҳидо, таън этма кўп, дилсўзи ҳижрон ёлмишам,
Бир пари сиймо кўйида зори ҳайрон ёлмишам.

Зулми янглиғ шонаи ғамдан жигарлар тор-тор,
Лахта-лахта қон тўкуб, хок узра яксон ёлмишам.

Ончунон афғон этарман бош қўйиб остонага,
Ҳосил ёлмай матлабим хотир паришон ёлмишам.

Ваҳ алам заҳри ситам бағримда қат-қат доғлар,
Нори ишқин шиддатидан ашки сўзон ёлмишам.

Биргина васлинг тилаб гулшанда оҳу зор этуб,
Булбули шўридадек маҳбуси зиндон ёлмишам.

Дардини тарвижидин кетди фаросат ақлу ҳуш,
Эл аро афсона Мажнун телба унвои ёлмишам.

Печтоб айлар юрак фикри била тонг отгуча,
Ханжаридан бош чекуб, эмди пушаймон ёлмишам.

Ошкор ёлди қилолмай дарди андуҳин Ниҳон,
Қил на қилсанг, ўргилай, қаддига қурбон ёлмишам.

1913 йил.

ЖОНИМ САНАМ

Ҳоли жонимни сўраб, жоним санам, кел эртароқ,
Ғам юки бирла қадимни қилма хам, кел эртароқ.

Неча кунлардан бери жон кўкрагимда интизор,
Арз додим эшитиб, айлаб карам, кел эртароқ.

Кўрмайин ўлсам мабодо қолмасун армонларим,
Кетмасун кўнгилда минг дарду алам, кел эртароқ...

Байтул-аҳзонимни ҳуснинг шамъидан қилғил зиё,
Токи бўлсун зулмати ҳажринг адам, кел эртароқ.

Бан фақирам, подшоҳим, санга давлат нописанд,
Айларам жоним фидо зери қадам, кел эртароқ.

Кечалар хилват топиб, бадгў рақиблардан Ниҳон,
Кўп узоқ этмай вафони мунча ҳам, кел эртароқ.

1913 йил.

АРЗИМНИ ЕТКУР

Арзимни еткур, эй сабо, маҳваш мани ёд айласун,
Бўлса иложи бир келуб, маҳзун дилим шод айласун.

Бағрим эзуб дарду ғами, қолдим алам зиндонида,
Шаҳзода айлаб бир карам, бу қулни озод айласун.

Қўнглумда қат-қат доғлар, кўз ёшим абри навбаҳор,
Гар булса раҳми зарраи, васлини ижод айласун.

Мунча қилуб жабру ситам, ўлдурмоқ ўлса мақсади,
Кесмас мени тиру табар, кўзини жаллод айласун.

Бир йўл назар қилсун манга, кўрсун ғариб аҳволими,
Қилсун тараҳҳум, хоҳласун ҳокимни барбод айласун.

Юргай қалай ағёр ила ҳечким ани айб айламас,
Солмас қулоқ ушшоқ, эли, минг доду фарёд айласун.

Келсун йўқ армон, майлига, ўлса Ниҳоний бир кўруб,
Сўнгра боруб суйганларин базмини обод айласун.

1913 йил.

Э И П А Р И

Эй пари, ҳажрингда мандек кимса сарсон ўлмасун,
Қумридек вақти саҳар ҳасратда нолон ўлмасун.

Хоки турбатда сани андуҳи пур ғуссанг ютуб,
Лахта-лахта оғзидан кетгач қаро қон ўлмасун.

Тўлғонуб, фарёд уруб, то шомдан тонг отқуча,
Фикри ёдингда жигар бағри эзилгон ўлмасун.

Бир йилон чақғон кишидек дод дерман қичқируб,
Ҳеч киши захми заҳардан манча гирён ўлмасун.

Солмасун ҳеч ким бошига бу сани савдоларинг,
Ақлидан бегона, ҳушдан кўп паришон ўлмасун.

Бир тараф дарди муҳаббат, бир тараф бечоралик,
Бир тараф рашки рақибдан, сўз чандон ўлмасун.

Дўзах ўти ишқ ўтини олдида роҳат экан,
Бу масал ёлғон эса, айтган мусулмон ўлмасун.

Эмди тоқат қолмади ҳажрингда ғам ютмоқға ҳеч,
Ўлдур-ўлдур, ошиқ ўлсун, майли, жонон ўлмасун.

Бир яна кўрсат жамолинг ваҳ тўйяй ўлсам Ниҳон,
Тўймадим васлингга деб кўнглидан армон ўлмасун.

1913 йил.

ДИЛДОР УЧУН

Дило қил кечалар дилдор учун чашмингда тар пайдо,
Ки шояд субҳи файзидин кўнгил қилсун асар пайдо.

Ўлуб ҳойи ҳавас мағрур ҳаргиз бўлмоғил ғофил,
Бу кун осудалик, аммо эрур тонгла зарар пайдо.

Гунаҳни озини қилмай писанд, андишасиз бўлма,
Ўлур ҳар зарра оташдан тудошиб бинг шарар пайдо.

Қаноат пеша бўл бесабр ўлуб қадрингни кеткузма,
Садаф бир қатра найсондан қилур охир гуҳар пайдо.

Ҳақиқат чашмаси бирла суғор ашжори имонинг,
Ётуб қилсун камолига ибодатдан самар пайдо.

Қуруб доми тамаъ зоҳид каби хилват саро бўлма,
Толиб ринд аҳлини хизматда бўл, то қил басар пайдо.

Риёзат пеша айлаб бермағил ҳар кимсага озор,
Бузуб байти худони қилма болингдан заҳар пайдо.

Ўлуб ҳар кимга носих умрини ўткарма беҳуда,
Ниҳоний тўшай роҳинг тузат, бўлмай хатар пайдо.

1913 йил.

ЖАҲОНГА ОҒТОБ

Пардани васлингдан оч чиқсин жаҳонга офтоб,
Талъатингдан жумлаи зируҳ ўлсун комёб.

Доманинг бурчини тут, айлай кўзимга тўтё,
Дарди ҳижронинг кўзим кўр айламиш ҳолим хароб.

Зарраи андиша қил увол эмасму, эй пари,
Бир ғариб дилхастага бермоқ эсанг мунча азоб.

Зор аҳволим сўрарга бир қадам ранжида қил,
Токаё шипга боқиб йиғлаб ётарман мўлтираб.

Шум рақиб ҳар кечаси шамъи руҳингнинг маҳрами,
Ахтариб тонг отқуча юрғум кими кўрсам сўраб.

Ишқ ўти етмасмуди боз устига рашк ўтидан,
Жоними куйдирма кўп раҳм айла ҳолимга қараб.

Бу Ниҳонийдан агар ўлса қутулмоқ мақсадинг,
Ханжаринг бирла сўюб ташла қизил қонга бўяб.

1913 йил.

БОҚ ОЛАМА

Ҳақиқат кўзинг оч, боқ олама не можароси бор,
Башар, ғайрулбашар ҳар қайсининг чуиу чароси бор...

Нафасни қадрини билсанг, хуш ўткар юрма беҳуда,
Баҳоринг олди ёздур, орқадан қишлик ҳавоси бор...

Олиб зоҳид ўзингни пеша айлаб ул риёзотинг,
Бўлақлар кўнглига кўп раҳна солма муттакоси бор.

Фақат бир сен эмассан, яшилардан бир масал қолмиш,
Жаҳонга ким келибдур, кўнглида бир муттакоси бор.

Ўзингдан ўзгани атворига таън этма, эй нокас,
Ки ҳар таннинг табиат исмида бир подшоси бор.

Жаҳоннинг ғуссау дарди бу ишқ олдида марҳамдур,
Муҳаббатдан бўлак ҳар бир маразнинг бир давоси бор.

Ҳама ушшоқ эли маъшуқасидан комёб ўлса,
Ниҳоний тангла кун кўрсатмоқа аҳду вафоси бор.

1913 йил.

ДИЛБАРИМ

Ўйласам шул дилбарим маккорга ўхшайди-ку,
Раҳми йўқ бир бевафо дилдорга ўхшайди-ку.

Ул кунни гулгун ниқобини очуб ман хастани,
Ишқидан бўйнимга солган торга ўхшайди-ку.

То бу дам олмас хабар бўлди юраклар чок-чок,
Шўхи золим, хейла дил озорга ўхшайди-ку.

Наргиси айлай мурувват деса, қўймас кўзлари,
Ханжари мужгонлари хунхорга ўхшайди-ку.

Ўзича қилмас манга мунча жафоу жабрни,
Анга ўргатган магар ағёрга ўхшайди-ку.

Ёки билмас ёшдур ушшоқ қадрин ончаким,
Қилмоғим ё шарм, ёки орга ўхшайди-ку.

Эй Ниҳон, қилдинг тавалло неча йўллар келмади,
Сан каби бечорадан безорга ўхшайди-ку.

1913 йил.

К Е Л С А Н Г Ч И

Мани дил хастанни ҳолим сўраб бир бор келсангчи,
Олуб юздан ниқобингни пари рухсор келсангчи.

Кўзингга сурма тортиб, айлабон кокил паришонлар,
Солуб ошиқлара ғавғо табассумдор келсангчи.

Тутуб нозик белингни ноз ила оҳиста-оҳиста,
Қилиб шарманда товусларни хушрафтор келсангчи.

Тўкуб ағёр қонин кўчаларни лозазор айлаб,
Қиё боқмай мисоли золим хунхор келсангчи.

Сузуб жодуларингни ғунча лабдан дур сочиб жоно,
Бўлуб тўти пари ширин шакар гуфтор келсангчи.

Ётибман неча кунлардан бери бемор ҳажрингда,
Сўраб бу ҳоли зорим, эй пари, бир бор келсангчи.

Ниҳонийдан агарчи ор этарсан мискин деб,
Тутубман қўлғинамда нақди жон тайёр келсангчи.

1913 йил.

КИМДА ДОНИШ БЎЛСА

Кимда дониш бўлса олам мисли зиндондир анга,
Ҳар нафасда бинг ғаму андуҳ меҳмондир анга.

Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас,
Зоғ бинг савт этса қайси дил паришондир анга.

Ҳар кима асрор ёзма мунису ҳамдам билуб,
Болғу төғмоқ боиси бошига хандондир анга.

Нокаса ҳамроз бўлма, қийматинг топгай, тамом,
Кимки аъмодур гуҳарни нархи арзондир анга...

Эътибори зоҳир айлаб ботининг қилма фужур,
Ҳақ назаргоҳи кўнгил бу жисм қўрғондир анга.

Душманинг гар мўр эса, сен бўлмагил андишасиз
Гарчи оташ зарра олам куйса сўзондир анга.

Жаҳл доғин кеткузай деб тутма лодондан умид,
Лола бағрида қаролиғ зебиш ўлгандир анга.

Ҳожат эрмас тарбият ноқобил аҳлига, Ниҳон,
Бад гуҳар, бад аслик тақдир ўлгандир анга.

1913 йил.

ЕТМАС АФГОНИМ САНГА

Бу на бахти қоралиқдир етмас афгоним санга,
Ҳеч манзур ўлмаса бу кўздаги қоним санга.

Шамъи васлингга эрур маҳрам рақиб, агёрлар,
Бу аламдан ори кимдур мунча сўзоним санга.

Қош кўксум тилса эрди ханжари мужгонларинг,
Кўрсатур эрдим жигарда доғи ҳижроним санга.

Тош уза ёгса қилурди сабзаи борон кўзим,
То бу дам таъсир қилмас ашки гирёним санга.

Ҳар куни бинг кас ўлурмиш ёр қурбонинг агар,
Жон фидо этмоқ-ла етса кабки хандоним санга.

Мунча золимлик, жафожўлиқ, заҳархўрлик десам,
Солмадим дерсан ҳануз ул жабри чандоним санга.

На бўлур десам, тараҳҳум айласанг солмай азоб,
Бори шул дерсан, мурувват айни эҳсоним санга.

Еки ўлдирғил десам, мен хастадин бўлғунг халос,
Ҳайфдир дерсан нигоро тири пайконим санга.

Доду дастингдан ики қўл бош уза кетгай Ниҳон,
Аرز этолмай дилдаги андуҳу армоним санга.

1913 йил,

ГУЛЗОРГА ЁХШАЙДИ-КУ

Ул парининг қомати гулзорга ёхшайди-ку,
Сочлари сунбул била тоторга ёхшайди-ку.

Ногаҳон чиқса юзидан ою кун шармандадир,
Ғунчаи майгун лаби гулнорга ёхшайди-ку.

Гоҳ-гоҳ айлаб табассум бирла қилган сўзлари,
Тўтийи ширин шакар гуфторга ёхшайди-ку.

Оқ томоқ узра макон этган қаро холи анинг,
Подшо қотили куффорга ёхшайди-ку.

Қоши узра эгри турган ул ситамгар нозни,
Ё фаранг, ёки ипак дасторга ёхшайди-ку.

Ноз ила ерни босуб, аста хиром этганлари,
Боғ аро товус хуш рафторга ёхшайди-ку.

Қимни кўрсанг ул парини дардидан ҳасрат қилур,
Барча анга мубтало ҳушторга ёхшайди-ку.

Раҳми йўқ золимлигидан ул бути таннозни,
Кеча-кундуз ҳамдами ағёрга ёхшайди-ку.

То бу дам бир йўл келуб ҳолингни сўрмайди Ниҳон,
Мамадона ҳийла ул ҳушёрга ёхшайди-ку.

1913 йил.

ҲАМРОЗ ТОП

Эй кўнгил, кезгил жаҳонни ўзга бир ҳамроз топ,
Роҳати се рўза умринг сургали дамсоз топ.

Маргни қори ёғиб, сабзанг оқармасдан бурун,
Гашти оламдур ғанимат фасли сайринг тоз топ.

Ҳеч бир жон йўқки они бўлмаса жононаси,
Кел санам бир чарх уруб, бир дилбари танноз топ.

Дардсиз, бедил била ҳаргиз мусоҳиб бўлмоғил,
Ҳар нафасда бинг чаманда дил қушин парвоз топ.

Маллапўш, пур макр, зоҳид домига бўлма асир,
Қайда бўлса финд эли бўл хизматида роз топ.

Ишқ нобин ичмаган номарда бўлма ҳамнишин,
Сокини майхона бўл, май бирла айшинг соз топ.

Бу жаҳондан ком, ноком ўтғуси ҳар кас Ниҳон,
Ҳарна қилким ёдгоринг қилғудек зъзоз топ.

1913 йил.

МОҲИ ТОБОНАМ КУЖО

Дар шаби торик ман он моҳи тобонам кужо,
Ту кужоу дил кужо ё жони жононам кужо.

Сӯхтаи аз шавқи худ парвойи ин парвона нест,
Ман кужо дар зулматам, шамъи шабистонам кужо.

Аз фиғони нолаам мурғони субҳ озурда шуд,
Гӯ ба ман он субҳ, он хуршиди рахсонам кужо.

Қатраи абр оварад дар ҳар кужо сабзи чаман,
Ин қадар аз чашмаҳойи абри найсонам кужо.

Кай шавад хушнуд як дам дил дар ин мотамсаро,
Ин кужоу он кужо, лабризи хандонам кужо.

Эй табиби нохирад, кардан даво кори ту нест,
Ту кужо, Луқмон кужо, бо дард дармонам кужо.

Дар ғами бечораги дар жанг дандонам басанг,
Орзуи дил кужо, ё айши давронам кужо.

Чашм бикшо оқибат барҳок меӯфти Ниҳон,
Ёри дӯстонат кужо, ин умри бӯстонам кужо.

1913 йил.

МАЖНУНИ ШАЙДОРО

Биё, соқий бидеҳ аз май бар ин Мажнуни шайдоро,
Ки аз худ беҳабар гардад надонад рӯзи пардоро.

Зи дасти ишқ у аз коми дунё доман афшурдам,
Бахуд хилват саро созам дар ин дам кӯҳу саҳроро.

Надидам як дили беғам, нафас ҳаргиз наосудам,
На донидам чи бошад оқибат ин кори дунёро.

Қасе озод натвон шуд зи дасти ин ажал охир,
Ки дар зери лаҳад созад гадоу шоҳи сийморо.

Ҳама оҳу фиғон бо булбули шӯрида меояд,
Зимистон фасли худ дорад чи донад қадри раъноро.

Ниҳон аз худ хабар, оре надори чашми дил бикшо,
Бубин оё чу ҳосил мекунад таҳсили уқборо.

1913 йил.

ДИЛО ҒОФИЛ МАШАВ

Дило, ғофил машав ҳаргиз нигар гардуни дунёро,
Шумор имрӯзаро фурсат, махӯр андуҳи пардоро.

Дар ин жодуйи каж паҳлу фириби сад ҳазоронист,
Кужо бигузошт Луқмону Скандар дори Синоро.

Мақун асрори худ зоҳир ба назди ҳар касу нокас,
Кушуди ғунчаҳо орад хазони барги зеборо.

Мазан дар ҳар кужо оҳу фиғон монандаи булбул,
Ки сози оқибат бо сар қафас рӯйи чаманҳоро.

Ҳазорон беҳ хамушидан ва гар хуни жигар гарди,
Ки орад лола босад доғ сайри файзи сахроро.

Гуҳар пайдо кунад дар вақти худ як қатраи найсон,
Чи ҳосил аз шитоби абри борон санги хороро.

Сукути беҳ бувад ҳар дам, Ниҳон, аз носазо гуфтан,
Кушода моҳиён лаб мекунад хун оби дарёро.

1913 йил.

О Н П А Р И

Он пари абру камон оҳуйи чашмаш масти хоб,
Ҳеч парвойе надорад бар мани мискин хароб.

Аз шарори оташи ишқаш жигарҳо сӯхта,
Мебарояд аз димоғам ҳар нафас бӯйи кабоб.

Ҳеч кас дар фурқати он шӯхи золим муғбача,
Рӯзҳо девонаги шабҳо набошад дар азоб.

Қист ҳосил мекунад аз васли у як дам мурод,
Ҳар касе ошиқ шавад он дам бамарг орад хитоб.

Сар ба бахти остон қурбони хокаш кардаам,
Рӯ наметобам, ки ман аз ханжари он заҳр тоб.

Хилвати шуд гуфтам, эй барно, мусулмони кужо?
Ту чаро раҳме надори ё намихоҳи савоб?

Бо табассум гуфт он дар гӯши ин мискин Ниҳон,
Жон бигу, жонон мажӯ, аз жон гузар, жонон биёб.

1913 йил.

ПАРИ ЧЕХРА

Пари чеҳра дорамки ҳуснаш камол,
Ба таърифи васфаш забон ҷамчу лол.

Вагар гӯшаи сурма тезаш набуд,
Қарори жаҳон буд амри маҳол.

Лабаш жон физои намекард оҳ,
Ҳаёти кужо буд ин қийли қол.

Аз он дасти сайёди з-он тири ёй,
На зоҳид ҳалосаст, на аҳли ҳол.

Дигар нахл дорад, дигар тозаги,
Тамомаст боин висоли мисол.

Харидори як тори зулфаш шудам,
Бихандиду гӯфт фоний хаёл.

Илоҳий, тараҳҳум атое намой,
Ки мушкул расидан баҳасби манол.

Ниҳон он қадар мекашид оҳи сӯз,
Расиди бапӯлод гар вай завол.

1913 йил.

Э Й С А Н А М

Эй санам, аз лутфи ту девонаҳо дорад умед,
Ваҳ ба ин шӯри жунун афсонаҳо дорад умед.

Дар хаёли шуълаи шамъи висолат рӯз маст,
Шаб баройи сӯхтан парвонаҳо дорад умед.

Орзуйи як чашидан ғунчаи майгун лабат,
Ҳар сабоҳ дар бӯстон гирёнаҳо дорад умед.

Рӯ наметобад зи тиғи обдорад ишиқон,
Дар муроди васли ту қурбонаҳо дорад умед.

Сар барад кай ин Ниҳон аз остони раҳматат,
Бо басад куфру хато бегонаҳо дорад умед.

1914 йил.

С А Н А М О

Иўқ деб бу жаҳон ичра мандек санамо ҳай-ҳай,
Қўйма ишониб мунча қаддингга бино ҳай-ҳай.

Сочингга уриб шона, ҳар торига минг дилни,
Банд айламоқа қурма кўп доми бало ҳай-ҳай.

Зулфингни гиреҳ айлаб, ҳар аҳли муҳаббатни,
Бўйнига солуб, тортуб кўп берма изо ҳай-ҳай.

Қошингни камонига, киприкни қилуб тири,
Кўзингни сузиб қилма, ўлдирмоқ имо ҳай-ҳай.

Гул (ғунча)лабинг мунча қат-қат очибон қилма
Булбулни эзуб бағрин, тўтини адо ҳай-ҳай.

Дурдона тишинг бирла синдурма садаф қадрин,
Кетқурма гуҳарлардан нақд ила баҳо ҳай-ҳай.

Гаҳ ғамзау ноз ила айлаб шакарафшонлиғ,
Қумрини солиб ғамга қилдурма наво ҳай-ҳай.

Гаҳ пардаи заррини васлингдан очуб қилма
Оламни хароб айлаб, элини фано ҳай-ҳай.

Ким санга кўнгил берса, қаҳру ғазабинг бирлан,
Отма ани кўксига минг тири қазо ҳай-ҳай.

Ошиқ киши ҳар доим мажруҳ ўзи ғам бирлан,
Боз устига сен солма кўп жабру жафо ҳай-ҳай...

Вайрона бузуқ кўнгли зинҳор Ниҳонийни,
Андиша қил этмоқдан, албатта, ҳафо ҳай-ҳай.

1914 йил.

ЗЕБОГА ХОС

Шохи хўбонлик ўшал зебога хос,
Мулки ҳусн ичра ўзи яктога хос.

Тири мужгон қошларига жо қилуб,
Сайд қилмоқ ул кўзи шаҳлога хос.

Бир қиё боқмоқда бисмил айламоқ,
Зулфи анбар орази раънога хос.

Дамда солмоқ юз туман доғу алам,
Гўшаи чашмидаги имога хос.

Андалибга совти хуш таълим этув,
Фунча лаб, шаккар тили гўёга хос.

Сочидек қилмоқ жигарни тор-тор,
Ул ситамгар шонаси буррога хос.

Эй Ниҳон санга шафоат айламоқ,
Тонгла кун ул маъшуқи мавлога хос.

1914 йил.

БЕВАФО ДИЛДОРНИ

Бевафо дилдорни суймоқ абас,
Нори ишқи бирладур куймоқ абас.

Мисли Мажнун дарбадар бехуд бўлиб,
Дашту саҳрони кезиб юрмоқ абас.

Қилмаса гоҳи мурувват ошиқа,
Ул каби маъшуқа дил бермоқ абас.

Сўрмаса бир дам келуб рози дилинг,
Миҳнату андуҳини ютмоқ абас.

Шум рақиб раъйи ила қўйса қадам,
Андан уммиду вафо кутмоқ абас.

Жонни қадрин билмаган жононани,
Ханжарига бўғзини тутмоқ абас.

Аввалида жабри зулмин ўйламай,
Бинг пушаймон ноласин чекмоқ абас.

Эй Ниҳон айни ҳақиқат истасанг,
Бу мажозига кўнгил тутмоқ абас.

1914 йил.

ИЛМУ АХЛОҚУ АДАБ

Ҳар ҳусиннинг партавидур илму ахлоқу адаб,
Бе адаб, бе илмлар эл қошида топмас ратаб.

Қимки кўрмас мактабу устоду таълиму адаб,
Фарқи йўқ ҳайвондан они бўлса бинг олий насаб...

Одамият меваси, инсоният боғи аро,
Бе адаблар бийд янглиғ бўлғуси охир хатаб.

Давлатинг болига қўнган бирла йўқдир эътибор,
Нафс учундир ул тавозе қилма они мухтасаб...

Ҳосил эт хулқу адаб, бўлғил тавозеда Ниҳон,
То етарсан хислатидан ҳар камола йўқ ажаб.

1914 йил.

ЭЙ МАҲЛИҚОЛАР

Ғурбатга солманг, эй маҳлиқолар,
Бунча қилурсиз жабру жафолар,
Бағрим кўп эзманг айлаб адолар,
Сизга на ҳосил қоши қаролар,
Ўлганда мандек минг-минг адолар.

Фурқатда ўлдум ғамсиз юролмай,
Хилват қилолмай, ёлғиз кўролмай,
Дасти рақибдин дардим сўролмай,
Ҳар кимга майли бизга намолар,
Ортиқча қилмоқ кўргач ҳафолар.

Ваъду вандлар айлаб миёна,
Ташлади кетди билмам қаёна,
Қул бўлмагайдим кўп ёна-ёна,
Қилмоқчи эркан бахтим қаролар,
Солди ахири мундоғ балолар.

Рози эмасман ташлаб кетарса,
Икки рақибни ушлаб кетарса,
Икки кўзимни ёшлаб кетарса,
Қилмам ҳақиға яхши дуолар,
Сўнгра на бўлғай, эй ошнолар?

Ҳавфу хатар кўп қилган ишидан,
Олдим хабарлар билган кишидан,
Солмоқ жудолиқ бу қилмишидан,
Қандай кўнгиллар бўлмас ҳафолар,
Кетса хатога ақли расолар.

Оҳимга боқмас минг нола қилсам,
Жонлар йўлига ҳавола қилсам,
Йиғлаб кўзимни қон-лола қилсам,
Раҳм айламайди юзи қаролар,
Аҳдида турмай ул бевафолар.

Найлай бошимда йўқ бўлса тожим,
Олса тамоми божу хирожим,
Бечорадирман, йўқдир иложим,
Биздек ғарибни қилманг жудолар,
Ағёра айни шул муддаолар.

Нодон қулингиз маҳзун Ниҳоний,
Айлаб тавалло афзун Ниҳоний,
Ёзгай масал бир мажнун Ниҳоний,
Қозон ёнидан ўтманг уколар,
Юққай қароси демиш боболар.

1914 йил.

ПАРРОН АЙЛАДИНГ

Тири ишқин ул кун паррон айладинг,
Ериб сийнам хунин равон айладинг,
Қумри янглиғ ишим нолон айладинг,
Бениҳоят мани гирён айладинг,
Золимлигинг охир аён айладинг.

Вола қилиб мани маҳзун фанони,
Дучор этиб ғамларга мубталони,
Бир бошимга солиб юз минг балони,
Маҳрум этиб висолингдан гадони,
Бегонадан на деб меҳмон айладинг.

Раҳм айлағил эмди маҳзун ҳолимга,
Фироқингда кўздан оққан қонимга,
Қулоқ солғил, эй бевафо, зоримга,
Етар бўлсанг тезроқ етгил додимга,
Гулдек юзим чун заъфарон айладинг.

Ҳажринг била жонон моҳи тобоним,
Кеча-кундуз зарра йўқдир оромим,
Кўкка етгай урсам оҳу фиғоним,
Эшитмайин бир йўл мани фарёдим,
Ҳар ён юриб базми хандон айладинг.

Халойиқга мани қилиб расволар,
Солиб ҳар лаҳзада турфа савдолар,
Эзиб юракимни қилиб адолар,
Улдим десам қилмай манга парволар,
Рақибларга хайри эҳсон айладинг.

Агёрима муяссардир висолинг,
Юз ноз ила товус янглиғ хироминг,
Түти каби ширин-шакар каломинг,
Ман гарибга шул деб сани гуноҳинг,
Кўринмасдан ўзни пинҳон айладинг.

Ниҳонийни асир айлаб ўзингга,
Раҳмсиз наргису шаҳло кўзингга,
Моҳи тобон каби тўлган юзингга,
Ишондур (динг) на деб аввал сўзингга,
Эмди ваъдаларни ёлғон айладинг.

1914 йил.

Йўлда йўлуқдим

Йўлда йўлуқдим бир қиз болога,
Кўзлари ханжар тийри қазога.
Ногаҳ илиндим ул маҳлиқога,
Арзимни айтдим ул бебаҳога.

Дедим: фидойинг бўлсун бу жоним;
Бўлдум асиринг, шоҳи жаҳоним.
Оқгай йўлингда кўздан бу қоним,
Раҳм айла эмди ман мубталога.

Деди, кулиб ул:— Овора бўлма,
Беҳуда йиғлаб дил пора бўлма,
Қайтгил йўлингга, кўп зора бўлма,
Лойиқ эмасман сандек гадога.

Дедимки:— Фарёд этсам бўлурму,
Е жонни қурбон этсам бўлурму,
Е ўзни сотсам етса бўлурму,
Бир лаҳза суҳбат, айши намога.

Деди: Етарни йўқдур иложи,
Хоки раҳмда шоҳларни тожи.
Юз-минг гуҳарни етмас хирожи,
Бир тора мўйим қўйсам баҳога,

Дедим: Юзингни кўрган замоним,
Куйди, туташди бағрим, забоним,
Етти фалакка оҳи фиғоним,
Қилғил мурувват ман бенавога.

Деди: Қим айди санга аё зор —
Бўлсун, манингдек маҳвашга хуштор,
Осон эмасдур бўлмоқ харидор,
Шаҳди шакарлаб қоши қарога.

Дедим ки, кетти сабру қарорим,
Ҳам ақл-ҳушим, дилдин мадорим.
Эшитмасанг гар бул оҳи-зорим,
Қилғум ҳавола қодир худога.

Деди:— На ғамдир гирёна бўлсанг
Ҳажрим ўтида сўзона бўлсанг,
Ҳам балки жинни, девона бўлсанг,
Ўлсанг ҳам этмам парво бинога.

Дедим:— Ғарибни бузма дилини,
Қилсам шафъи гар кулли набини,
Қўйсам ароға жумла дилини,
Боқгаймусан бир бахти қарога.

Деди кулиб ул:— Тўсдинг йўлумни,
Эмди очай бир шафқат қўлумни,
Кўрмай муносиб йўқса ўлумни,
Сан хаста ҳам ет бир муддаога...

Деди:— Ҳавасга кўп ақча даркор,
Елғуз қалинга минг сўмча даркор,
Бир ранг кийимдан уч бўқча даркор,
Тўйларни берсанг юклаб туёга.

Дедимки:— Ҳай-ҳай, эй, сонча булсун,
Шул кўрганимиз олганча бўлсун,
Сизга куёвлар бой бачча бўлсун,
Қодир эмасман бу можарога.

Кулди, эшикни ёпти бетимга,
Билдимки, тегмас мандек етимга,
Қайтдим Ниҳоний, ул дам кетимга,
Ким, тавба айлаб мундоғ хатога.

1914 йил.

ПЕДАГОГИК АСАРЛАР

1914

И Л М И С Т А

Ким билурди одаму олам надур, ҳайвон нечк,
ЖБўлмаса эрди агар инсонда бу осор илм.

Қайси бир мавжуда боқсанг билмоқа кайфиятин,
Лозим ўлгай топмоқа аввал ўқиб ахбор илм...

Оламинг хуршиди кундир, одаминг хуршиди илм,
Оламинг зулмоти тундир, одаминг нодори илм.

Ҳар мурудинг, мақсадингга етмоқ истарсан мурад,
Кўз очиб бедор бўл: даркор илм, даркор илм.

Ул ҳақиқат ойнасига сайқал истарсан Ниҳон,
Илм иста, илм иста, истағил зинҳор илм.

1914 йил.

ОЛИМ ВА ЖОҲИЛ ҲАҚИНДА

Олим бўлсак дунёда,
Келур ҳар иш бунёда;
Биз ҳам сув остин кезиб,
Ҳам учармиз ҳавода.

Жоҳил қолсак дунёда,
Хўрлик келур зиёда.
Ҳайвон каби юк ташиб,
Чўл кезармиз пиёда.

Олим бўлсак бўлармиз,
Яхши ҳаёт қуармиз,
Дунёда энг роҳатда
Яшаб умр сурармиз.

Жоҳил қолсак юрармиз,
Минг-минг бало кўрармиз.
Бир кун бўлур шакарлар
Ўрнига туз сўрармиз.

Олим бўлсак оз ўтар,
Шуҳрат оламни тутар,
Бизни қилган тараққий
Барча миллатдан ўтар.

Жоҳил қолсак оз ўтар.
Кўзларни парда тутар.

Кўрмай босармиз қадам,
Бирин-бирин ер ютар.

Олим бўлсак зора биз,
Қўлга келуб чорамиз.
Илм доруси бирлан
Тузалғучи ярамиз.

Жоҳил қолсак борамиз.
Қўлдан кетиб чорамиз
Йўқ иллатлар қўзишиб,
Кўпайғуси ярамиз.

Олим бўлсак қанча биз,
Ҳар бидъатни янчамиз.
Жаҳл отлиғ душманни,
Кўксина тиғ санчамиз.

1914 йил.

МАКТАБ

Эрур илму адаб, фазлу ҳунар осори мактабдан,
Етар ҳар ҷрутбаи олий эса такрор мактабдан.

Ҳама гулшан уза ёмғур ёғуб чун сабззор этса,
Тараққий гулшани обод улур анҳори мактабдан.

Ҳама иззу, шарофат ҳам саодат конидур мактаб,
Етар ики жаҳонда матлабинг зинҳор мактабдан.

Қаю миллатда мактаб ўлмаса бешак хароб ўлгай,
Ҳама миллатда шул-чун гуфтуғу бисёр мактабдан.

Ҳама илму маориф ганжини деворидир мактаб,
Ҳама ҳикмат чиқар бу маҳзани асрори мактабдан.

Чиқиб турмакда ҳар кун юз туман асбоб-ашёлар,
Тамоман асли бешак мевая ашжор мактабдан.

Қўшар инсон қаторига қилуб инсонларни инсон;
Ўқуб илму адаб бўлгай керак ҳушёр мактабдан.

1914 йил.

У Қ И!

Кўзимизга кўрунуб турган ҳама асбоблар,
Ҳеч бири бўлмас эди гар бўлмаса зинҳор ўқув.

Ер ичида кўмуллуб ётган ҳама олтин, кумуш
Юзага чиқди бори боис анга ахбор ўқув...

Гар дилингда айлаган орзуга етмоқ истасанг,
Қиймат умринг қилмагил беҳудага бекор, ўқи!

Қўй ўйин, сайру тамошони, ғанимат ёшлигинг,
Шум феъллардан ўзингни айлагил безор, ўқи!

Эй ўғул! Дунёда бўлмоқ истасанг олижаноб,
Ўқуғил мактаб келиб зинҳор ўқи, минг бор ўқи!

1914 йил.

К И Т О Б

Ҳар кўпгилнинг орзуси шул эрур обиҳаёт,
Қадрини билган кишига, шубҳасиз, жондир китоб.

Ҳар муродинг бошидур, ҳар муддаонинг гавҳари,
Ҳар маразларнинг шифоси, яъни Луқмондир китоб.

Кўзни нури, дил ҳузури, дилларинг дармонидур,
Ҳар қоронғу дилга гўё моҳи тобондир китоб.

Ҳар балодан асрағувчи энг муҳим қиймат яроғ,
Тири ваҳшат, ханжари зиллатга қалқондур китоб...

Ҳар киши ёшликда қилса озгина ғайрат агар,
Тез замонда ошно бўлмоғи осондир китоб.

1914 йил.

* * *

Илм бизни етургай ҳар мурода,
Бизам илм ўлса учгаймиз ҳавода.

Ниҳоят бизда мактаб илм йўқтур,
Чиқарди бизданам кўп яхши дўқтур.

Ўқўмоқ бўлса бизни ҳам ишимиз,
Кўпаюр файласуф, олим кишимиз.

Илмдан ўзга йўқдур бизга йўлбош,
Тараққийга олиб бормоқға йўлдош.

1914 йил.

Ман қачон мактабга келдим ошно қилди қалам.
Бора-бора ақлу ҳушимни расо қилди қалам,

Ўргатиб илму адаб, ахлоқу ҳам фазлу рутаб,
Ори ғайрат шарм ила бир порсо қилди қалам.

Ота-онам қилмаган ҳар яхшилик бўлса агар,
Кўрсатиб манга ўзини раҳнамо қилди қалам.

Ўқудим, чиқди саводим ҳам хатим яхши бўлуб,
Ғайратимга яраша ишлар манга қилди қалам.

Ҳарна ким ёзмиш қалам сўзидан асло чиқмадим,
Ул мани ҳам айтганим охир бажо қилди қалам.

1914 йил.

Қ А Л А М

Қорадир гарчи, изи нури ҳақиқатдир ўзи,
Чунки босган ерда зулматни зиё қилди қалам.

Яъни майдона ҳар иш келди қалам хосияти,
Ҳосили ҳар мақсаду ҳар муддао қилди қалам.

Тоғ-тош, саҳрову чўлларни гулистон айлабон,
Шаҳрлар, ободлиқлар, хуш ҳаво қилди қалам.

Ҳар оғурлар енгил ўлди, ҳар қийин осон ўлуб,
Ҳар машаққатга ўзин мушкул кушо қилди қалам.

Ҳар адабсиза адаб, фикр ила дониш ўргатуб,
Эл ичида обрўсин хўб расо қилди қалам...

Дунёда бўлган ҳама асрори қилди ошкор,
Ҳар ўлук танларга гўё жон ато қилди қалам.

Сидқи дил бирла қўлига ким ани тутса агар,
Мақсадига еткузуб кўнглин ризо қилди қалам.

Қимни бир матлаб била тутса ани бешубҳа ул,
Истамиш ҳар орзуга ошно қилди қалам.

Ҳеч кишини меҳнатини зарра зойиъ қўймади,
Ҳарна ваъда қилди аҳдига вафо қилди қалам.

Ҳисса: ўғлон, мақсадинг не бўлса тутгайсан қалам,
Чунки жумла ҳожатин бори раво қилди қалам.

1914 йил.

ТОШБАҚА ВА ЧИЁН

Тошбақа барла бўлиб ўртоқ чиён,
Аҳд этишиб дўст бўлишиб жонажон.

Бир куни қилмоқчи бўлишди сафар,
Боғлашубон чиқди икови камар.

Йўлда чиён тошбақага лоф уруб,
Дедики; «Боқсам агар ўйлаб туриб,

Манча санга суйгули йўқ меҳрибон,
Сен тану гўё анга мен мисли жон».

Бул арода йўл тушиб анҳорга,
Қолди чиён ҳайрати душворга.

Тошбақа боқиб деди: «Эй ошно,
Нега кўринди юзингда жофа?»

Деди чиён «Сузмоқа йўқ одатим,
Қолмоқа ажраб яна йўқ тоқатим.

Тошбақа деди: «Ема ғам, мин мени,
То кўтариб сувдан ўтарман сени».

Тошбақани минди чиён ётқизиб,
Тошбақа кетди сув ичига сузиб.

Йўлда чиён тошбақадек дўстига
Урди бир-икки нишини пўстига.

Тошбақа билди деди, «Феъли ёмон,
Не ҳаракатлар қиласан бу замон?»

Деди чиён: «Заҳр солув одатим,
Одатими таркига йўқ тоқатим.

Гарчи турибсан менга хизмат этиб,
Мен соламан заҳрими фурсат тутиб».

Тошбақа деди: «Бу на фосид хаёл,
Қайт бу ишингдан, бале, нишингни ол.

Дўст дебон душманни қилма ишин,
Уйла санам оқибатинг келмишин!»

Деди чиён: «Бўлмаса ўз хоҳишим,
Бошқа насиҳатга мени йўқ ишим».

Тошбақа ҳам билдики булмас боқиб,
Шумғиди бир, кетди чиён ҳам оқиб.

Ҳисса: кими ғайрни улфат этар,
Ўз-ўзича бошига кулфат етар.

1914 йил.

ТҮҒРИ СҮЗ БОЛА

Келмоғида мактабидан бир ўғил,
Тўхта дебон икки киши тўсди йўл.

Деди бири: «Танга берурман санга,
Сўзла бир оғизгина ёлгон манга».

Берди ўгул фикр ила ширин жавоб;
«Сўзланг ака қоматингизга қараб.

Бу сўзингиз аслида ёлгон эрур,
Тангага ёлгонни ким олган эрур.

Сизда кўп эркан ўзи ёлгон, ако.
Сиз ани аввал сотиб айланг адо.

Қолса камиб, етмай агар сизданам,
Ўртоғингизда кўп эрур бизданам».

Офарин айтдилар ани сўзига,
Тангани холис берубон ўзига,

Ҳисса: кими тўғри сўзи ҳар қачон,
Еткузадур доимий бўйла ҳисон.

1914 йил.

ТУҒРИ СҮЗЛА

Тўғри сўзла, эй ўғул,
Тил бурмағил ёлғонға ҳеч.
Бир масал бор: тўғри сўзлар
Бошини кесмас қилич.

1914 йил.

О Н А

Парча гўшт эрдик туғулган вақтимизда,
Онамизнинг бағри ўлди тахтимиз.

Тутди эмчак ширин уйқудан сўчиб,
Кечалар совуқ бешикларни қучиб.

Икки-уч йил бағри узра кўтариб,
Катта қилди ўзи меҳнатда ҳориб.

Жону дилда асради бизни суюб,
Деди бизни, бошқа орзуни қўюб.

Оғриси бир жойимиз йиғлаб юриб,
Ҳар эшикни кезди дору ахтариб.

Яъни, йўқ бизга анодек меҳрибон,
Синага қалқон, бош узра соябон.

Бизга ҳам лозим ани шод айласак,
Бизга қилган хиёматин ёд айласак.

1914 йил.

ҲИКОЯ

Бир кишини бор эди тўрт боласи,
Етган эди уйга келиб холаси.

Турса хола эрта била ўрнидан:
Бир сўми йўқ бўлмиш они қўйнидан.

Сўрди, чоқирди болалардан ани,
«Кўп хафа қилманг, берингиз, деб мени».

Ҳар бири ҳам «Олганимиз йўқ» деди,
Ичди қасам «Кўрганимиз йўқ» деди.

Билди ота фойдасиздир қийнамоқ,
Лозим ани олмоқ учун алдамоқ.

Барчасин қўйди қамаб бир ўя,
Олдига ҳар қайсини қозон куя.

Деди «Кими рост эса гар сўзи,
Қора бўлур ўзича икки юзи.

Кимни агар ёлғон эурса сўзи,
Бору йўғи қора бўлур ўнг юзи».

Каттаси олган эди ул оқчани,
Билмади ул ўзи учун ҳийлани.

Деди: «Қаро бўлса ўзи ўнг юзум,
Қора қилай чап юзим юз-ўзим».

Қилди қаро чап юзини ваҳм этиб,
Икки кўзин турди эшикка тикиб.

Бошқалари олмагани тўғридан,
Тик туришиб кутди ани ўғридан.

Чиқди олиб барчасини отаси,
Боқдики чап юз қорадур каттаси.

Боқди ўзи бошқаларинг оқ юзи,
Бўлди хижолат, чиқиб эгри сўзи.

Берди у дам холасининг сўмини,
Ташлади сўнг шўйла феъли шумини.

Хисса: кими бўйла хиёнат қилур,
Бир кун ўзин шўйла хижолат қилур.

1914 йил.

ҚИМОРНИНГ БОШИ

Гарчи Ҳошимжон ўзи кўп ёш эди
Лекин они ўйнаши «тўптош» эди.

Бора-бора ўтди «жуфтми тоқ»га,
Сўнгра ўтди соққа ҳам ёнғоқга.

Маза хўрак бўлди кам-кам ютгани
Кечалар уйқуси келмай ётгани.

Ўн ики, ўн учга борганда ўшал,
Одат этди ўйнамоққа сўнг «орёл».

Сўнгра чорпўчоқга ўтди қилмиши,
Ўтди аста-аста ошиққа иши.

Тез замон бўлди қиморга мубтало,
Барчани ўйнаб қимор қилди адо.

Ҳовли жойларни тамомин бой бериб,
Оқибат ўлди гўлаҳларда юриб.

Ҳисса: ҳар ким ўйнади тўптошини,
Шубҳасиз тутди қиморнинг бошини,

Бўлмасун, ўғлон, ўюн тўптошингиз.
Бўлғучи сарсон Ҳошимдек бошингиз.

1914 йил.

**БОЛАНИНГ ЕМОН БУЛМОҒИГА
САБАБ БУЛГАН ОНАНИНГ ЖАЗОСИ**

Бир куни бир ўғрини пойладилар,
Ушлаб аёқ-қўлини бойладилар.

Шаҳ қошига келдилар олиб ани,
Қилди амр шаҳ они ўлдиргани.

Бўйнига улдам кафанин солдилар,
Осмоқа дор остига келтирдилар.

Ўғри деди онлара: «Шошмай туринг,
Аввал онамни менга бир келтиринг».

Сўзида бир ҳикматини билдилар,
Улдам онасини олиб келдилар.

Ўғри деди: «Эмчагинг оч, эй она,
Бир эмайин, шулгина армон менга».

Йиртиб она кўйлагини бир четин,
Ҳайрон ўлиб, тутди анга эмчагин.

Тишлади эмчагини бошин чўзиб,
Тортиб ани остидан олди узиб.

Қолди она дод ила фарёд этиб,
Ерга йиқилди ани кўнгли кетиб.

Ҳеч киши билмай бу ишинг манисин,
Шаҳга олиб бордилар ул иккисин.

Шоҳ сўраб боисин этди хитоб,
Шаҳга боқиб ўғри деди бу жавоб:

«Кичкиналикдан ўлуб одат ишим,
Ўғрилик ўлмишди мани қилмишим.

Келсам ўғирлаб нима нарса онам,
«Яхши қилибсан, дер эди, жон болам».

Демади бир бор онам тўғри бўл,
Шундай онанинг ўла жазоси шул».

Барча бу иш маънисини билдилар,
Аввал она, сўнг ўзин осдирдилар.

Ҳисса: киминг ўғли ёмон, йўқ ажаб,
Бўлгай анга ота, онаси сабаб.

1914 йил.

ЎРУК

Ўрук ўрнидан туриб,
Рангини сарғартуриб,
Келди тутнинг бошига
Шовқин солуб тек туриб.

Деди: «Эй, тут талтайиб,
Дема ҳар сўз ялпайиб.
Бошгинангга бир урай,
Ерда қолгин шалнайиб.

Сани кўп еган киши
Бадан қашимоқ иши.
Ортуқчадур устига
Юракбуруқ ташвиши.

Ори, ман сандан кейин,
Сандан юз ҳисса ширин.
Айтиб адо қилайин
Қайси ҳуснимнинг бирин.

Ўзим минг дардга даво,
Қурутса андин бажо.
Ҳатто мағзимни олиб,
Солгай қандолот аро.

Мухтасар айлай сўзим,
Мева ичра бир ўзим
Бог ичини ёруттар,
Оппоқ, ойдиндек юзим».

ГИЛОС

Гилос ҳаддан ошиқиб,
Хафаликдан тошиқиб,
Келди ўрук бошига,
Мушт кўтариб шошиқиб:

«Эй ўрук, сан сўзлама,
Мақтанмоқни кўзлама!
Ёнбошингга бир тепай,
Боғга ҳаргиз юзлама.

Ғўранг қурсун кеч битар
Еган киши ич кетар,
Пишкoning шалпайтириб,
Қуруғингдан бод етар.

Билурсан отим гилос,
Суяр мени ому хос.
Мани кўрган кишилар,
Ўзга мева хоҳламас.

Шириндурман асалдан,
Дорудурман азалдан,
Меним севуб еганни —
Қутғоғам минг касалдан.

Қалтароқ қилай сўзим,
Мақтасам арзир ўзим.
Боғга кирган кўзига,
Ёқутдек ёнар юзим».

ОЛУЧА

Олуча келди гезориб,
Қонлар томиб, қизариб —
Туриб деди гилосга
Мушт кўториб, безориб:

«Эй гилос, лоф урмагил,
Аччигим келтурмагил!
Тумшуғингга бир солай,
Сўнгра йиғлаб юрмагил.

Маза йўқ, ҳукминг туруш,
Чун ўларсан йўқ қуруш.
Сани еганлар бўлур,
Қўнич безгак, ич буруш.

Олуца исмин азиз,
Борча неъматдан лазиз.
Ишонмасанг ҳар кимдан
Сўрасанг дегай: «суярмиз».

Очилур еган фурсати
Иштаҳа, табиати,
Ўлгай юракда бўлган
Қуртлик ҳар бир иллоти.

Мақтасам бир йил ўтар,
Богбон ҳўлликда сотар.
Ортганимни қурутиб,
Қанд била қиём этар..»

1914 йил.

РАМАЗОН

Келди айём муборак барча жон дилшоддир.
 Руҳлари ҳам ҳар азобу қаҳрдан озоддир.

Рузаи моҳи шарифинг ҳурматиндан беҳилоф,
 Осий, ғайри осийга ҳақ раҳмати бунёддир.

Бу саодат кунда йуқдир бизда эҳсон суннати,
 Умматидан Аҳмадинг руҳи букуи ношоддир.

Ағниёлар ағниё аҳбобига вергай закот,
 Амри ҳақ аҳкоми шаръа ўзлари устоддир.

Қамбағаллар қичқирурса, дема овози закот,
 Бари бой хизматчисин зарбиндан доддир.

Дарбадарлик, беватанлик зарби етмасми анга!
 Боз анга дашному таъна ханжари муздоддир.

Оҳ, қилдинг эй жаҳолат, илмсизни оқибат
 Парча нонга бошини ҳам, номуси барбоддир.

Ид кунӣ барча ясангай турфа алвонлар кийиб,
 Осмон, гўё, оёқ остида барафтоддир.

Қамбағаллар титрашиб юргай яланғоч изғишиб,
 Оҳ,— бу фақирлик, асорат онлари сайёддир.

Дил шикаста, бағри хуи кўзида ёши шаш қатор,
 Отасиз, бахтсиз етимлар ҳолига фарёддир.

Эй мусулмон, сенга вермиш, анга йўқми қудратн!
Лек андин азмойиш, сендин истибдоддир.

Уйлама, ўлгунча ҳар ким бу разолатда кетар,
Шоҳлар бир кун гадо, бир кун гадо шаҳзоддир.

Бир етимга тева бўлмоқ шоҳ Аҳмадга надир,
Бир етим дилшоддир, даргоҳи акбар шоддир.

Ҳақ қули бўлсанг ҳақиқат риштасин тутғил
Зоҳиру ботин ҳақиқат наҳридин ободдир. мудом,

Эй Ниҳон, бўйла мусулмонлик ила шармандасен,
Зоҳиринг тақлид-уммат, ботининг ифсоддир.

1914 йил, 10 август.

* * *

Бир зарра борму ақлу ҳушимиз,
Ҳақни тингламас ўлди гушимиз.
Тилда бандалик даъво қиламиз,
Амрига на деб йўқдир ҳушимиз.
Етишди ҳамон ўқурга замон,
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Олимларимиз тўннинг куйида,
Тун-куни қезар элнинг тўйида.
Кўнглин овласанг, заррача йўқдир,
Миллатнинг гами фикру уйида.
Етишди ҳамон ўқурга замон,
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Пирикомилни иккидир юзи,
Эл чўнчагида юрганда кўзи.
Устида малла шиладир элни
Қўлга киргунча мол ила қизи.
Етишди ҳамон ўқурга замон
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Бойлар бой ўлур илмсиз яшаб,
Ориқларини семизи ошаб.
Олти кун ўтмай ҳовли-жой печат,
Хаж кетар хотун болани ташлаб.
Етишди ҳамон ўқурга замон
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

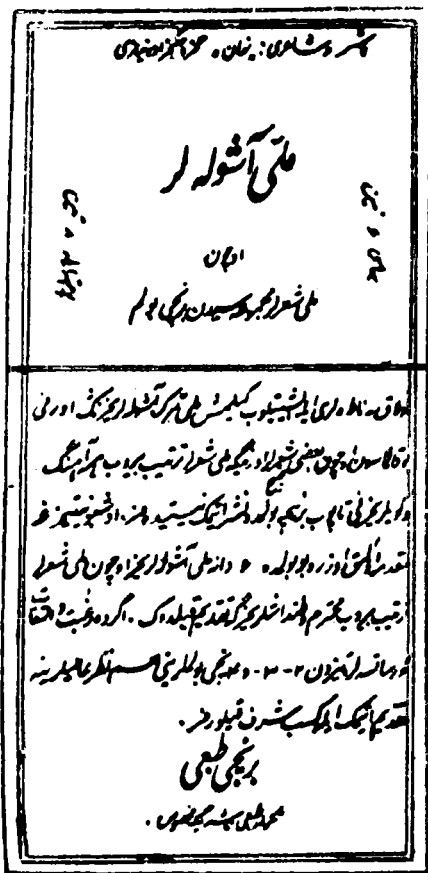
Савдогаримиз ҳам аҳли ҳунар,
Байъу шародан бутун беҳабар.
Ҳалол, ҳаромни фарқ этушмади,
Шул учун ўлур кўрмиши зарар.
Етишди ҳамон ўқурга замон
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Шаръа тескари амалдоримиз,
Аларга емиш йўқу боримиз.
Ҳақиқатгўлар оёғ остида,
Муътабар ўлди фисқу коримиз.
Етишди ҳамон ўқурга замон
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Уғул-қизимиз ўйнар парпирак,
Қайдин билсунлар ўқумоқ керак.
Ота-оналар сабаб ўлушуб,
Яксон ўлмаза гарангу зийрак.
Етишди ҳамон ўқурга замон
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Таъсир айламас дилхаста Ниҳон,
Қилганинг бида минг оҳу фиғон.
Ислоҳ ўлмагай элни оғзига,
Ўқув баробар тушмаса қачон?
Етишди ҳамон ўқурга замон
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

1916 йил, май.

«Миллий шеърлар» тўпламининг биринчи бўлими обложкаси (1915 йил)

* * *

Э р л а р

Ўқимаслар бизни қизлар маърифатсизлар,
Ўз ҳолидан хабарсиз бир оиладирлар.
Ўзлари маҳбус, қўллари боғлу доми гафлатда,
Диллари сезмас, кўзлари кўрмас жоҳиладирлар.

Қ и з л а р

Нечук дерсиз «Бизни қизлар маърифатсизлар,
Ўз ҳолидан хабарсиз бир жоҳиладирлар?»
Бизни маҳбус, қўлимизни боғлу, кўзни кўр қилган,
Дин хоини мазоринда хок иладирлар.

Э р л а р

Ўқув надир, мактаб надир бесамардирлар,
Маорифнинг чашмасидан хушксардирлар.
Туғмиш бизни энг муқаддас онамиз, аммо,
Ўзлари оналиқ шарафиндин беҳабардирлар.

Қ и з л а р

Ўқув фарздир, мактаб йўқдир, на ўқур қизлар,
Мактаб очуб бердингизми кирмадик бизлар?
Оналиқни қадрин билмоқ илм ила эркан,
На деб ўқутув чорасини қилмадингизлар?!

Э р л а р

Кунни билмас, тунни билмас, уйқуси чўнтош,
Жонсиз сураат янглиғ, тўртсанг тебрамасдур бош.

Маданият кукусини гўши тингламас,
Фикри — яхши зийнат киймоқ, тўйга қилмоқ ош.

Қ и з л а р

Ори ғафлат бирла ётарсиз, уйғотувчи йўқ,
Қуёш чиқиб, тун битганин кўрсатувчи йўқ.
Маданият кукусини дема тингламас,
Они бўлуб таржимон англатувчи йўқ.

Э р л а р

Танда ғайрат, кўзда ибрат, дилда ҳиммат йўқ,
Илму адаб, хулқу исмат, ору ифғат йўқ.
Хотин дунёсида сиздек, жоним оналар,
Миллий бурчин ўтолмаган ҳеч миллат йўқ.

Қ и з л а р

Танда ғайрат, кўзда ибрат дилда ҳиммат кўп,
Миллий бурчни ўтамакка илму санъат йўқ.
Руҳонийлар, ота-оналар миллата масъул,
Чунки бизни йўлимиз масдуд, ҳеч ҳуррият йўқ.

Э р л а р

Сиздан кўп-кўп шоиралар чиқмиш эрдилар,
Қалам бирла динга хизмат қилмиш эрдилар.
Сизга Ниҳон ғайрат биздан олса деб шояд,
Кўп-кўп асар ёдгор қилиб кетмиш эрдилар.

Қ и з л а р

Ҳозирда ҳам биздан кўп-кўп чиқгай эрдилар,
Молу жондан кечуб, хизмат қилгай эрдилар,
... хонимдек сўнғиларға ибрат бўлсин деб,
Қонли асар ёдгор қилиб кетгай эрдилар.

1916 йил, май.

کتاب ساقی طهر و آب تهنه معنی ابره تهنه معنی غلظتدن اوه مبلور .	
ایرلر	
اوز عالیبدن خیر سنو عالمده درلر	او قوماس لر بزنی قزل معرفت نزلر
جل اری سنیا س ک زاری کورما س حایله	اوز لری مجوس قولری باغلو دم غلظت
قزلر	
اوز عالیبدن خیر سنو عالمده درلر	بجو ک دیر سنو بزنی قزل معرفت نزلر
دین خانسی هزارنده خاک ایله درلر	بزنی مجوس قولری باغلو کوزنی کوز
ایرلر	
سعارف ننگه خیر سنو غلظت نزلر	او قونده در مکتب در بی شعر درلر
اوز لری آنلق شرفندن بی خجود لر	تو غمش زنی نایک مقدس آنظر لار
قزلر	
مکتب بوجوب بیز کوزنی! کورما دیک نزلر	او قونده در مکتب بیز نزلر قور قزلر
نه دیب اوتو چاره سینسی قیلاما کوزلر	آنلق نزلر قدرن بلاق علم ایله بیز کوزلر
ایرلر	
جانسه صورت چلیغ تور ساک تیله سنیا	کوتی بلماس توتی بلماس اوتیوس چو نزلر
کوی بخش زنده کماق تو بیز نزلر	سزیت کور کوسینی گوشی تیخلاماس

«Uç gul» tıplamıdan erlar bilan qızlar muhozarasi ёzilgan sahifa (1916 йил).

БИР ЭШОН ҲАЗРАТЛАРИ АЙТАЛАР ЭКАН.

Ёрилгунча тўқнанмам,
Тонг отгунча ухламам,
Қилғум тоат тонг қадар,
Шоҳид кўк юлдузлари

Этагидан ушламам
«Хайр қил!» деб мушламам,
Ночор олам хушламам,
Назир бергач ўзлари.

Қаттиқ тасбиҳ ўгурмам,
Тутун кўрсам югурмам,
Қўймай олуб кетарлар,
Йўлда тушса кўзлари.

Тўйга ўзумча бормам,
Айтсунлар деб ёлбормам,
Начук бормам деб бўлур,
Келгач хату сўзлари.

Ёмон расми кўрам,
Аччиғимдан тик турам,
Қийғизишиб қўярлар
Қўймай тўнни ўзлари.

Десам бу қилмишлардан
Қочай бидъат ишлардан,
Кўр қилурму — деб қўрқам
Берган нону тузлари.

Кўп уялтурманг дейман,
Қандай келтурманг дейман,
Чопон бирла ош ташуб
Ўтса шабу рўзлари.

Жанжал бўлса қоришмам,
Манга ҳам деб киришмам,
Ҳадя деб берса агар,
Олам хотир юзлари.

Ман эмасман нафслик,
Ўзлари кўп ихлослик,
Дам солинг деб келтурар
Оғриси ҳўкузлари.

Қавмим ўзи кўп суяр,
Муттақи деб дил қўяр,
Шунинг учун қочмаслар,
Ҳатто жувон қизлари.

Ёнимда қаламдоним,
Нечун қайтарай жоним,
Эзуб ички, тумор деб
Келса чол, ажузлари.

Дўстга қилам мурувват,
Душманларга мадоро,
Билмам маош на деса,
Гуноҳқордир ўзлари.

• • •

Эшон поччам ўзлари
Ниҳон айтган сўзлари,
Тонар бўлса сўзидан
Қаро бўлсун юзлари.

1916 йил, апрель.

МАКТУБЛАР

1

(Йигит мактуби)

Дилда минг салом айтгач,
Сўз юрутам мақсадга.
Қўп қаторинда бизни ҳам,
Еткурса ҳақ мақсадга.

Сен қулоқ сол энди, жоним,
Мен дардимни сўзлайин.
Мандалин йиғлаб айтган.
Сўзларимни ёзаин.

Машиначига бердим бўзни,
Қамзул'бирла тўнимни.
Санга қайдин боқдим бир йўл,
Олдинг шулдам кўнглимни.

Толда икки қалдирғоч бор,
Иккиси сайраб ўлтурар.
Мени сан суймаз бўлсанг ҳам,
Қошу кўзинг қичқурар.

Кўкда юлдуз кўрунмайди,
Қуёш боруб ботгунча.
Тез тез келуб ҳол сўрасангчи,
Уйда ёлғуз ётгунча.

Йироқдаги сув тулқуни
Кўринадур ялтираб.
Келур йўлинг пойлаб чиқсам,
Тонг отгунча қалтираб.

Осмон гулдур-гулдур қилур
Қора булут келганда.
Ёшрин ҳолим сўрсанг недур,
Уён-буён ўтганда.

Савдогарлар жўнармикан,
Тун ўтуб тонг отқанда.
Мени кўнглинг истармикан,
Ёлғуз уйда ётганда.

Баҳор келиб қор кетмаса,
Гул очилиб яшнамас.
Мендек ҳечким сани дарду
Ғаминг бирла ошномас.

Тоғ бағрида ҳавли турмас,
Зилзилада тош келур.
Исминг тушса хаёлимга,
Кўзларимга ёш келур.

Бахтсиз бурни қонар, дерлар,
Оғзи ошга етганда.
Келсанг недур отанг бозор,
Онанг мозор кетганда...

Раҳм қилур бўлсанг қилгил,
Ё ўлдургил бўғузлаб.
Юрма солиб ғамга мени
Кўрганда ёлғон сўзлаб.

Ушбу ёзган мактубимни
Бошдан-оёқ тоза кўр.
Озроқ муҳаббатинг бўлса,
Тезроқ жавоб ёзакўр

II

(қиз мактуби)

Менда салом айтиб бўлгач,
Қалам туртам мақсадга
Сизда етгач биз ҳам етдик,
Иншоолло, мақсадга.

Икки қизил гул шохига
Елғиз булбул қўнолмас.
Ўз суйгани турган ерда
Ўзга ёрни севалмас.

Бир қозонда икки таом
Аралашмай пишарми?
Икки ёрға кўнгил берган
Дунёда ҳеч яшарми?

Икки диллик, икки тиллик
Мен эмасман сен айтган
Ҳақ амридан юз ўгириб,
Азиз имонин сотган.

Менга берган асл кўнгил,
Чиндан қайтур орланма.
Ўзга ёрга дил берган деб,
Йиғлаб, йиғлаб зорланма.

Аввалда мен сени суйган,
Ўзгасини хоҳламам.
Келса жаннат ўғлонлари,
Волло, анга қарамам.

Жоним-жоним, сен ўйлама,
Ўзга ёрни суяр деб.
Кўзи бирла мендан бошқа
Бир нарсани кўрар деб.

Тун-кун сени ҳасратингдан
Ўзга бир нарса ютмам.
Сен унутар бўлсанг мени,
Мен сени ҳеч унутмам.

Қайга қочар бўлсанг, жоним,
Ўлгунча излаб қувам.
Айрилмоқни билсам қай кун,
Тирикликдан қўл ювам.

Мен ўзгани суяр бўлсам,
Ҳоло мен суймасмудим,
Сенга қўйган муҳаббатни
Ул ёрга қўймасмудим.

Бошқа ёринг борга ўхшар,
Аччиқ-аччиқ сўзингдан.
Қаттиқ-қаттиқ сўзлай десам
Уялурман кўзингдан.

Гар бўлмаса бошқа ёринг,
Мундоғ хат ёзмас эрдинг.
Ҳар нарсага баҳоналар
Қилиб дил узмас эрдинг.

Дунёда мен сени суйдим,
Бошқа тилагим йўқдир.
Сендан бошқа ёр бўйнига
Солгани билагим йўқдир.

Менга ёзган мактубингни
Фикрлаб ўқуб ўтдим.
Жавоб ёзиб тездан мактуб
Ёзмоғингга кўз тутдим.

III

(йигит мактуби)

Ани кузга санамилар,
Боғда гуллар сўлмаса,
Ани қизга санамилар,
Суюклиси бўлмаса.

Суйган ёринг ман булай деб,
Доим йўлингда пойлаб.
Жоним тутуб суйдим сани
Қизлар ичида сайлаб.

Нозикдир кўп оқ билагинг,
Оғир нарса ушлама.
Ёлғуз сани ман суйган сўнг,
Сан ўзгани хушлама.

Олтин биллак узук тақма,
Билангингни огритар.

Тун-кун сани ман ёд этам.
Сани кимлар ёд этар.

Қийма атлас кўйлагингни,
Нозик танингга ботар.
Ҳол сўрасангчи суйганингдан,
Қандай ҳолларда ётар.

Тақма олтун балдоғингни,
Қулоғингни оғритар.
Эмди солма кўп доғингни,
Куюб жисмим жон ўртар.

Боғда гуллар очилибдир,
Бўлсак эрди иккимиз.
Қўл ушлашиб гул остида
Юрсак эрди иккимиз.

Қизил гулларни остида
Пойлаб ўлтургум келур,
Сандек суйган ёрим бирла
Ўйнаб ўлтургум келур.

Гул остида қўлларингни
Сиқиб дардим сўзласам.
Қора 'сунбул сочларингни
Бўйним ташлаб ўрасам...

Мандалинни ман ўйнасам,
Сан ёнимда куйласанг.
Аҳволимни кўриб, жоним,
Раҳм этмоқни ўйласанг.

Жошим, жоним, бу орзуга
Бир йўл ёринг етарму.
Ёки шундоғ ғамларингда
Умри тўлиб битарму.

Ёзган мактубдаги сўзинг
Ҳардам кўнглим шод этур.
Яна жавоб ёзгайму деб,
Фикрим тун-кун ёд этур.

IV

(қиз мактуби)

Ани қишга санамилар,
Ернинг қори бўлмаса.
Ани йигит санамилар,
Қиздан ёри бўлмаса.

Шулай бўлгач суйдим сани,
Сан ҳам мени суякўр.
Бир-бирга тез етишмоқдан
Ўзга сўзни қўякўр.

Жоним, жоним, сан омон бўл,
Мандан кўнгилни узма.
Аввалда суйганим сан деб,
Сўнгроқ қалбингни бузма.

Манга мактублар ёзасан,
Қўрқам ҳийла бўлмасин.
Сани суям, деган сўзинг
Тил учида бўлмасин.

Мандан ўзга йўқми чиндан.
Кўнгил олучиларинг.
Йўқ, йўқ, дерсан бордир олиб,
Алдаб қолучиларинг,

Ўзга қизни сан суярсан,
Йигирмага боргунча.
Ман суймасман ўзга ёрни,
Бошим гўрга киргунча.

Йиғлаб юрагим куядур,
Тонг отқунча ухламам
Бахтим мунча қора экан,
Муродимга етолмам.

Ташлар бўлсанг мани, жоним,
Ман сани ҳеч ташламам.
Сансиз қолур бўлсам бир кун,
Дунёда ҳеч яшолмам...

Ман келтурсам ўзга фикр,
Ухламасдан ўзима,
Кўринмасдур ҳеч нимарса,
Сандан бошқа кўзима.

Ҳардам ишқ ўтига, жоним.
Сани учун ўртанам.
Алдаб-алдаб олган эрдинг
Кўнглимни аввалданам.

Ман соғиниб кетам ўздан,
Сан ҳеч соғинмайсанми?
Соғнам, соғнам, деб қўясан,
Соғинсанг келмайсанми?

Жоним, жоним, омон бўлғил,
Фақирингни унутма.
Оллоҳимдан шарм тутиб,
Ўзга ёра йўл тутма.

1916 йил, апрель.

* * *

Эшонларни ҳолидан,
Сўз очма аҳволидан,
Ҳамон тамаъ ишлари
Халойиқни молидан.

Тақво эмиш қилмишлари,
Яъни шулдир ишлари,
Фақир молин чайнарга
Уткур бўлғон тишлари.

Уламнинг ҳолдан,
Хабар ол ақволидан.
Оқармасдур диллари
Нафсоният доғиндан.

Ишлари даъволашмоқ
Бир-бирларидан ошмоқ,
Авқоф учун жон бериб,
Мударрислик талашмоқ.

Шармсиздур юзлари,
Ошга тўймас кўзлари,
Тўйга бориб тўн киймоқ
Ҳамон фикру сўзлари...

1916 йил, август.

Эшон иши бойни кутмоқ,
Ақча учун қўлин тутмоқ.
Парво қилмас бечоралар
Тошу туфроқ чайнаса-да,
Тошу туфроқ чайнаса-да...

Тирилурга қайта бошдан,
Мақтаб очиб тоғу тошдан,
Уқув керак, ўқув керак
Хотин, қиз, ёш чол бўлса-да,
Хотин, қиз, ёш чол бўлса-да.

Янги замон турмушимиз,
Уқув бўлмаса ишимиз,
Диёнатга не зарар бор?
Озроқ турмуш ўзгарса-да,
Озроқ турмуш ўзгарса-да.

Юрармизми? Ниҳон сасиб,
Нос қабоқни белга осиб.
Битмазми биздан ўзгадан
Эски турмушлар битса-да.
Эски турмушлар битса-да.

1916 йил.

СОГИНИБ

1916 йилда фронт орқаси ишига олинган бир мардикор тилидан ёзилиб, Фарғонача «Ер-ёрей» куйига солинган бир ашцла)

Қора сочим ўсиб қошимга тушди, ёр-ёрей
Бу саздолар мани бошимга тушди, ёр-ёрей
Бориб айттиг мани кимки сўраса, ёр-ёрей
Жудоликнинг захри ошимга тушди, ёр-ёрей.

(х а л қ қ ў ш и г и)

Қаттиқ тегма менга мунча юзбошим,
Оқузма кўп ғамим узра кўз ёшим,
Юрак-бағрим ўзи ҳадсиз эзилган,
Юрту ватан, элларимни соғиниб.

Олти ойдур тушдим шундоқ ғурбатга,
Суйганларим ташлаб бирдан фурқатга,
Дилим қондур ширин ўғлон, қизларим,
Муҳаббатлик дилбаримни соғиниб.

Рангим сомон янглиғ дард ила ғамдан,
Жудолиғдан тушган ҳажру аламдан,
Тоқатим йўқ эслаб чидаб турарга,
Ока, сингил, жигаримни соғиниб.

Ўз юртимдан келдим қанча узоғлаб,
Билолмасдан кимдан элим сўроғлаб,
Кундан-кунга ортар дарду ҳасратим,
Мунис аҳли дардларимни соғиниб.

Тушса ноғаҳ қайси бири ёдимга,
Фалак титрар чин оҳ урсам додимга,
Босолмасман кўнғлим кетар дам-бадам,
Қари ота, мадоримни соғиниб.

Юртимдаги эсга тушуб чорбоғлар,
Жўраларим, жондан ортуқ ўртоқлар,
Бутун ақлу ҳушсиз девона бўлгум,
Уйнаб юрган кунларимни соғиниб.

Алалхусус тўй қилолмай ўғлоним,
Кетарму деб юракда бу армоним,
Қўлум ишга бормас, кўзимдан ўтса.
Ширин қизим Раҳбаримни соғиниб...

Кўнгли синуқ мусофирман қақшатма,
Бўлақларга мани ҳаргиз ўхшатма,
Дилим кўтар ёзиб хатлар элимга,
Ўқусунлар дафтаримни соғиниб.

Қачон озод бўлур, тангри, бошимиз?
Ватан бориб қурур кўздан ёшимиз,
Кўп қатори раҳм айлағил бу зора,
Адо бўлдим элларимни соғиниб.

1916 йил.

САЛОМ АЙТИНГ

(Мардикорлардан бири ўз маҳаллалигидан бир ҳамроҳини юртига узатаётганга айтганлари. Оҳанги эса, «Сар дафтари» мусиқининг дебочаси бўлган «Савти чоргоҳ» оҳангидадир)

Оға, соғ борсангиз, аввал
Дадамларга салом айтинг.

Югуриб чиққан ул мушфиқ
Онамларга салом айтинг.

Кўзи қон ҳамширам бирлан
Акамларга салом айтинг.

Ўпуб пешонасин менчун
Укамларга салом айтинг.

Қўну қўшни, кичик-катта
Оғамларга салом айтинг.

Саломат денг, онажоним
Кўзин зинҳор ёшлатманг.

Жудолиғ доғи бас, бемор деб
Минг бор қақшатманг.

Онам бечорани ғам бистарига
Зор ташлатманг.

Оға, ҳамшираларга мотамим
Такрор бошлатманг.

Эшитган бўлсалар нотоблиғим,
Ўзга маром айтинг.

Отам ранжитмасунлар бу
Суюк ўғлин аносини,

Узи ҳайрон, тополмасдан
Бу дардининг давосини,

Жигар-бағри эзилгандир
Йўқотиб кўз қаросини,

Айурмасин аносидан
Эгам бир қуш болосини,

Отам ёлғуз топиб бу сўзларим
Бир-бир тамом айтинг.

Акам, ҳамширалар мунглуф
Онамни кўп қувонтирсин,

Саломат эркан ўғлинг деб,
Олуб кўнглин юпантирсин.

Букун, эрта келармиш деб,
Гаҳи алдаб ишонтирсин,

Мани йўқлиғим билдирмасин
Хизматла бу қондирсин.

Чоқириб ҳар бирин мандан бу хил
Арзу паём айтинг...

Сўранг биздан агар келса,
Сўрашиб жўра, ўртоғлар,

Қалай деб сўрасалар, айтинг:
Шукр сиҳат, омон, соғлар.

Келиб қолгай, денг албатта
Очилгунча гулу боғлар.

Алар кўнглига ҳам «бетоб»
Дебон солманг қаро доғлар.

Ёзиб хат ҳол сўрашганга
Саломим ном-баном айтинг.

1916 йил.

ТАСВИРДА

Лола янглиф оразингни мен кўриб тасвирда,
Мубтало бўлмоқлигим ёзмиш экан тақдирда.

Турфа савдолар бошима тушди, кетди ихтиёр,
Воҳ, ўтарга ўхшади энди умр занжирда.

Очиқ эркан хуш ниқобинг кўзларинг қилди асир,
Қилди икки қошларинг минг пора дил бир тирда.

Бир нафас дарду гамингдин бўлмақа озодлик
Ғайраз ўлмоқдин бўлак, йўқ чора ҳеч тадбирда.

Бир ўпай дедим юзингдин бош эгиб, э дилбаро,
Хотифий қилди нидо бошининг кетар шамширда

Уйладим кезган еримни кўрмадим сендек пари,
Миср, Истамбул, Араб, Шому Ажам, Қашмирда.

1917 йил, март.

ШУНДОҚ ҚОЛУРМУ?!

(Ашула)

Шундоқ қолурму, қолурму?!
Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
Нафс, шаҳват қурбонлари,
Сизга ишониб бўлурму?!
Туркистоннинг истиқболи
Сиз хоинларга қолурму?!¹

Қафасдан бўшалган ҳар қуш
Қайтиб ўзини солурму?!
Қонхўр золимлар, ўйлайсиз,
Мазлумлар сизга қолурму?!
Филҳақиқат даррандалар
Ўз касбидан уялурму?!

(На қ а р о т)

Қулликни сезмаган, ҳурлик
Қадрига ета олурму?!
Қизил қонга бўялмаган
Қизил туғ тута олурму?!
Филҳақиқат, жондан кечмай
Жононга ета олурму?!

(На қ а р о т)

Маорифсиз ҳеч бир халқ
Дунёда яшай олурму?!
Ихват ҳисси кўз очмасдан

¹ Бу олти сатр нақаротдир.

Чин ўртоқлаша олурму?!
Филҳақиқат, шабнам кўрмай
Гул япроқлаша олурму?!

(На қ а р о т)

Йўқ, йўқ, келмай хазон чоғи
Гулнинг барги тўкилурму?!
Гул баргини тўкканинг-ла
Илдиз қолса йўқолурму?!
Филҳақиқат, умид узинг,
Тўлмай коса тўкилурму?!

(На қ а р о т)

Сиздек хоин, дажжоллардан
Масхур халқ қутулурму?!
Сиз боғлаган элнинг кўзи
Маорифсиз очилурму?!
Филҳақиқат, кўршапалак
Қуёшдан баҳра олурму?!

(На қ а р о т)

1917 йил. Апрель-май.

ҲОИ ИШЧИЛАР

(Ашула)

Хой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин, золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша хизматчилар!¹

Ҳақингни ол, ишчилар,
Яшов даври сенинг.
Басдур шунча хўрлик,
Зорликлар кўрганинг!

(Нақарот)

Бор бўлсин хизматчилар,
Эмасму бир инсон?!
Ишчининг нега умри
Бойлар учун қурбон?!

(Нақарот)

Токайлар биз юрамиз
Қўлу оёқ боғли?!
Бир парча қолган нонга
Юрак, бағир доғли?!

(Нақарот)

Меҳнатда, меҳнатчилар,
Эзилди бу танлар.

¹ Бу беш сатр нақаратдир.

Бизларга чин озодлик
Бўлуркан қачонлар?

(На қ а р о т)

Биз сўзга бошимизда
Юз қамчи, ишчилар!
Ёрилиб тинмасдан
Қора қон томчилар

(На қ а р о т)

Битсин золим бойлар!
Унга йўлбошчилар!
Яшасин энди мангу,
Қора меҳнатчилар!

(На қ а р о т)

Қуроллан, меҳнатчилар,
Бўлсин дунё сенинг!
Бас энди қуллик кўриб,
Асрлар келганинг!

(На қ а р о т)

1917 йил.

БИЗ ИШЧИМИЗ

(Ашула)

Биз ишчимиз, меҳнатчимиз,
Биз ҳам инсон ўғлимиз.
Ўйлашайлик, бизлар надеб
Золим бойлар қулимиз?¹

Оғир юкда яғир бўлди
Өппоқ нозик елкалар.
Раҳмат, демак сўз ўрнига
Жеркиб, сўкиб, силкалар.

› (На қ а р о т)

Бизнинг кучнинг орқасинда
Бой бўлганлар беорлар
Меҳру шафқатнинг ўрнига
Оёқ бирла тепарлар.

(На қ а р о т)

Ҳар балога биз тўғримиз,
Қон чулғаган бошимиз.
Замон келди, кўтарайлик
Оёқ остдан бошимиз!

(На қ а р о т)

Бизнинг замон, хизматчилар,
Майдонга чиқ, ишчилар!

¹ Бу тўрт сатр нақаротдир.

Бу кун эркинг олар кундир,
Кўзинг оч, меҳнатчилар!

(На қ а р о т)

Бизнинг бахтга қуёш чиққан
Кундир бу кун, унутма!
Битсин бойлик!¹ Ғариб бўлган
Кунларингни унутма!

(На қ а р о т)

Қурашурга қурол керак,
Қуrolланинг ишчилар!
Битсин қонхўр қорин бойлар,
Аларга йўлбошчилар!

1917 йил.

¹ Бу ерда «бойлик» сўзи кишиларни эксплуатация қилиб бойиш маъноснда.— *ред.*

ЯША ШҮРО

(Ашула)

Бузма кўнглинг, боқ бу Шўро
Берди мангу интибоҳ¹.
Томчи ҳар қонингга олдинг
Илму урфон, эрку жоҳ²

Яша Шўро, яша Шўро!
Сен яшайдирган замон.
Ишчи ўғли, шуҳратингдан
Балқисин рўйи³ жаҳон!⁴

Чор ҳукмат вақтидаги
Қуллигингни ўйласанг,
Шодлигинг мангу туганмас,
Қанча ўйнаб, куйласанг.

(На қ а р о т)

Ишла, ишлов вақти келди,
Ётма ғофил бандалар!
Битсин энди эски турмуш,
Ул кулоҳу жандалар!

1 Интибоҳ,— уйғониш.

2 Жоҳ — давлат.

3 Рўйи жаҳон — ер юзи.

4 Бу тўрт сатр нақаротдир.

(На қарот)

Эски турмуш боғларин қўй,
Қарға, зоғлар қишласин!
Янги турмуш боғларинда
Еш кўнгиллар яшнасин!

(На қарот)

Сен бу кўргу орқасинда
Келди, ол кутганларинг!
Борса борсин, қабр тошин
Тангри, деб тутганларинг!..

(На қарот)

1918 йил.

ҲОЙ, ҲОЙ, ОТАМИЗ

(Ашула)

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Замон келди, ишчиларни
Уйқудан уйғотамиз.

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Нега биз ҳам инсон бўлиб,
Ўзни пулга сотамиз?!

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Нега бойлар уйин пойлаб,
Томда шамдек қотамиз?!...

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Ишчиларга маданият,
Маориф тарқатамиз.

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Бизга кимлар қарши турса,
Шартта, шартта отамиз.

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Биз ҳам дунё лаззатини,
Навбат келди, тотамиз.

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Қуролланинг, ишчилар-чун
Қизил қонга ботамиз.

1918 йил.

Ҳамза Ҳақимзода Ниёзӣ (1917 йил)

УЙҒОН

(Ашула)

Уйғон, уйғонмоқ даврида Туркистон!
Яша Туркистон, омон, омон, омон!¹

Шўро ҳокимияти, кўп яшасин!
Қўлу оёқ асоратдан² бўшасин!
Чин маорифнинг эшиги очилди,
Ишчи ўғли ҳам маданий яшасин!

(Нақарот)

Битсин қонхўрлар, мустабид тўралар,
Бир тўп дока салла, узун сурралар!³
Энди бизникидир замон, ўртоқлар,
Яшасин қора меҳнатчи жўралар!

(Нақарот)

Яшасин мактаб, шогирдлар ўқисин,
Эски турмушлар, ваҳшатлар йўқолсин!
Эру қизлардан етишиб ходимлар,
Элга ҳақиқий маориф тарқатсин!

¹ Бу икки сатр нақаротдир

² Асорат — асирлик

³ Сурра — олабайроқ тўн.

ИШЧИЛАР УЙҒОН!

Неча асрлар ухладинг ётиб,
Кумушдек танинг балчиққа ботиб.
Бир парча куйган қора нон учун
Ёшлик чоғингдан ўз кучинг сотиб.

Ишчилар уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ишлашга етишди замон.

Тошбағирлара хор эди бошинг
Асар этмайин қонли кўз ёшинг,
Умрингда асло янги киймайин,
Тўйдирмас эди топганда ошинг.

Ишчилар уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ўқишга етишди замон.

Зулмлар сени қоплаган эди,
Қуллик занжирин боғлаган эди
Лекин табиат, бу ярқираган,
Янги турмушни чоғлаган эди.

Ишчилар уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ишлашга етишди замон.

Битди золимлар, қолди ирода
Эркин яшагин, сен ҳам дунёда.

Ҳеч бўлмас энди қайғу ва кулфат,
Ҳеч синмас энди бошингда хода.

Ишчилар уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ўқишга етишди замон.

1918 йил.

БЕРМА ЭРКИНГНИ ҚҰЛДАН

(Ашула)

Папоқ кийган қаҳрамон,
Гавдали қоплон,
Темир панжанг билан тўк,
Душманингдан қон!

Боболардан бир сўз бор.
Эшит, оғажон:
«Босган изидан қайтмас,
Ўлса ҳам арслон».

Дупур, дупур оёқ бос,
Ерлар титратиб,
Душман сари йўлга бос
Отлар ўйнатиб!

Басдур, шунча йил чеккан
Қулфат ва хўрлик!
Золим бойлар ҳақингга
Қилди ҳар зўрлик.

Яна истар хоинлар
Қилмоқ қонхўрлик.
Битсин энди, истибдод
Бирла контрлик!

Ишчи эрлар гулшани,
Яшнасин турлик!

Берма эркингни қўлдан,
Яшамоқ чоғинг!
Ернинг шаридир сенинг
Мулку чорбоғинг.

Ей, жаҳонни қизартсин,
Қонли санжоғинг!¹
Ғарбда, Шарқда шодлансин.
Кўрсин ўртоғинг!
Мангу қолсин оламда,
Шонли байроғинг!

1919 йил.

¹ Санжог — байроқ.

ҚИЗИЛ АСКАРЛАРГА

(Умумий хор)

Қолқинг энди оёққа,
Билинг хизмат чоғин!

Селпиб илгари босинг,
Инқилоб байроғин!

Бу жаҳон қонхўрларнинг
Битириб борлиғин.

Йўқсул, деҳқон эркининг
Берингиз, ёрлиғин!

Ҳур кўкининг эсдалик
Бўлингиз чўлпони!

Паймонаси чин бўлсин
Энди у тўлгани.

Мазлумлар эрк дунёсин
Қоплон, шерлари!...

1919 йил.

Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий (1918 йил.)

ЯШАНГИЗ ИШЧИ, ДЕҲҚОНЛАР!

(Ашула)

Яшангиз ишчи, деҳқонлар, жаҳон ичра!
Бўлмасин золимлар бизнинг замон ичра!
Бузамиз эски турмушни, хурофотни, бидъатни.
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Бизники дунё, ишчилар, ўқиб олсак,
Кечирган кунларни ўйлаб, кула олсак,
Сурамиз буткул зулматни, жаҳолатни, ғафлатни
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Биз ўқиб бу кун чиқарсак саводимиз,
Етишар ўзликдан ҳар бир муродимиз.
Битирамиз, сўнг дунёдан асоратни, кулфатни.
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Биз агар ишчи, деҳқон ҳам қизил аскар
Биргалашсак, фирқамиз бўлиб раҳбар,
Тўкамиз тутдек дунёдан шаҳаншоҳлик, сарватни.
Тузамиз янги турмуш замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

1919 йил.

АШУЛА

Асрлардир қора булут
Босган эди бахтингни.
Шарқингга чин қуёш чиқди,
Оч уйқудан кўзингни!

} Бир киши

Яша Шўро! Яша урфон!
Илгари бос, илгари!¹....
Уйғон меҳнатчилар,
Яшасин иш эрлари!

} Хор учун

1920 йил, Январь.

¹ Давоми топилмайди.

РУБОЙИЛАР

Гул гунчалигинда хор¹ иландир,
Очилса бир ўзга ёр иландир,
Вақтинда чекар тикан азобин,
Фаслинда олур ҳақим гулобин.

(Ф у з у л и й)

Ушшоқ ҳамиша нор² иландир,
Маъшуқа бек³ ўзга ёр иландир,
Маъшуқа дутарса⁴ ишқ савобин
Дунёни чекарди ким азобин!?

1921 йил, июль.

¹ Хор — тикан.

² Нор — ўт, олов.

³ Бек — доим.

⁴ Дутарса — тутса.

УФОРИ БУЗУРГ

Ҳар дилнинг ўзин севдиги жононаси яхши
Жонона ўзин севдиги девонаси яхши.

Ишқ мазҳабида куфр эрур жаҳл ила тақво,
Дониш вера зиннор¹ ила бутхонаси яхши.

Тасбиҳи риё бирла амомангдин², аё шайх,
Чин бодахуринг³ хум била паймонаси⁴ яхши.

Минг доғи ватан ишқ ёлон⁵ бунчаки билло,
Бир чуғизча⁶ дарк⁷ этмаса вайронаси яхши.

Дўзахни писанд этмади куфринда Ниёзий
Ҳар ўт чамани шамъини парвонаси яхши.

1922 йил.

¹ *Зиннор* — бут.

² *Амома* — салла.

³ *Бодахури* — май ичувчи.

⁴ *Паймона* — пиёла, қадаҳ.

⁵ *Елон* — ёлғон.

⁶ *Чуғиз* — бойқуш.

⁷ *Дарк* — тушуниш ва онглаш.

ДУЭТ

О т и н б и б и:

Кечам тонг отди,
Чиқди қуёшим.
Кўнглим қувонди,
Тинмайди ёшим.

Кел-кел севиклим,
Жоним беройин,
Ойдек юзингга
Бир дам тўёйин.

Й и г и т:

Салом алайкум,
Отинбибижон!
Уйнаб келайин,
Эрта келибман.

Чиқди эсимдан
Нон олганим йўқ,
Ҳар вақт сўрарман
Кеч қолганим йўқ.

О т и н б и б и:

Эрта етирган
Тангрига қуллуқ,
Кетма севиклим,
Жоним тасаддуқ.

Кел-кел севиклим,
Жоним беройин,
Жаннатда сенга
Гуллар теройин.

Й и г и т:

Отинбибижон,
Надир «севиклим»
Йиғлаб эзарсиз
Ҳар вақтда кўнглим.

Ёш бир йигитман
Билмам сўзингиз,
Ўкситмангизчи
Ёшлаб кўзингиз.

О т и н б и б и:

Севдим деганим
Яхши кўрарман
Сенинг кўйингда
Йиғлаб юрарман.

Мен сенга ошиқ,
Сен ёр бўлгил.
Мен сенга хуштор,
Хуштор бўлгил...

1926 йил.

Ҳамза Ҳақимзода машғулотда И. В. Ужинский ишлаган расм.

САЙЛОВ ОЛДИДА

*Меҳнаткашлар депутатлари маҳаллий
Советларига сайлов муносабати билан*

БИРИНЧИ БЎЛИМ

Э ш о н

Мени сайланг, мени сайланг,
Муридим, мухлис элим!
Икки дунёдаги мушкул —
Ларинг осон қиламан.

Ҳақ таолонинг ҳақиқат
Йўлига бошчи бўлиб,
Тонг-ла маҳшарда сизни
Лойиқи ғуфрон қиламан.

Б а т р а к

Буни ҳайданг, буни ҳайданг,
Тез орадан, жўралар!
Яна ёлғонлар ила кўп
Сизни сарсон қиладир.

Йилда бир қизни олиб ул,
Бору йўғингизни шилиб,
Парча нонга, яна-чи?
Кўз ёшингиз қон қиладир.

Чиқ орадан, кета қол!
Мурданги марвон қиламан.
Теп, теп, теп тагидан
Ер билан яксон қиламан.

Б о й д е ҳ қ о н .

Мени сайланг, мени сайланг,
Менинг фарзандларим!
Давлатим бирла сизни
Ўлгунча меҳмон қиламан.

Еру сув кетди-ку, майли,
Сизни бир нав қилиб,
Баъзи ишда жуда, ҳа!
Шод ила хандон қиламан.

Ч о р и к о р

Буни ҳайданг орадан,
Қонсираган оч бўри, бу!
Яна кирса орага
Ҳийла ҳаросон қиладир.

Яна аввалги дўқу
Туртки-ю туҳматга ўтиб,
Куча-қўйларда сизни
Зор ила ҳайрон қиладир.

Орадан чиқ, коса кўз!
Хумча қорин, текинхўр!
Бир тепиб тумшугингга,
Миянгни толқон қиламан.

Э с к и м а к т а б д о р

Мени сайланг, мени сайланг,
Йўлдан адашган кишилар
Ижроқўмингни шарият
Била ҳамён қиламан.

Ўғлингизга ўқитиб
Дину диёнат йўлини,
Солиҳу дуппа-дуруст
Аҳли мусулмон қиламан.

Янги муаллим

Буни ҳайданг, баччагарин,
Мулла деган сулла шу!
Бунинг касбин на одам,
Ва на шайтон қиладир.

Бузибон ёш болалар
Феъли ила ахлоқини
Ҳаммасин маҳв қилиб,
Бошини коппон қиладир.

Чиқ, йўқол, йўли бузуқ,
Фикри бузуқ, мухлислар!
Бир тегиб қорнингга,
Орқангни хиландон қиламан.

Эски эликбоши

Меъни сайланг, акалар,
Тажриба ҳам тил биламан
Ҳамма ишни хорошо,
Чиста-ю чаққон қиламан.

Бергани, бермагани —
Бирла ишим йўқ лекин...
Нима ҳиммат қилсангиз сиз.
Уша бирлан қиламан.

Янги домком

Буни ҳайданг, қўя кўрманг!
Бу чатоқ бир шумки,
Қошу миждангни териб,
Кўсаю таллон қиладир.

Иту бит, бўйра, наMAT
Барчани ямлаб битириб,
Бир кафанман! Суягинг
Ватаги дандон қиладир.

Тур йўқол, эски мараз!
Калланг олиб шу ерда,
Бурнингга даста ясаб,
Оғзингни туфдон қилман.

С а в д о г а р

Мени сайланг, кооператив,
Шеркату Ўзбекторгнинг
Молидан хинжир этиб,
Нархини арзон қиламан.

Менга тўплаб берасиз
Пахта билан пиллангизнинг
Мужумингнн первой этиб,
Қиссани червон қиламан.

Ў р т а д е ҳ қ о н

Буни ҳай ҳай, сира қўйманг!
Иши савдо-ю харид,
Олти кунда ҳаммани
Яйдоғу яксон қиладир.

Кечалаб бойга сотиб,
Қундузи хилватда ётиб,
Бизни меҳнатга отиб,
Айши даврон қиладир.

Чиқ йўқол! Қўй била бўри
Бир оғилда яшамас.
Тухумингни қуритиб,
Пайкали пайхон қиламан.

И ж р о к о м н и н г ё м о н р а и с и

Мени сайланг, негаким,
Энди қадрдон бўлдим.
Бир текис ҳаммангизга.
Хизмати баржон қиламан.

Йўқ, билиб олсам агар,
Қарши, аҳа, ким менга?!
Ҳа-да! Ўтсам, уни бир кун
Ишини вон, қиламан.

К о с и б

Аҳа, тўхта, нима дейсан?
У замонлар ўтди.
Избркомга бориб,
Турмага гумдон қиламан.

Бунни ҳайданг, сира қўйманг!
Нималар қилди бизга!
Бу кун ўтса яна ул,
Авжини тўфон қиладир.

Кундузи фирқада сайраб
Кечаси хонақаҳда
Бақироқ эшшак бўлиб,
Жаҳру пушаймон қиладир.

Чиқ йўқол, йўқдир ўрин,
Сен каби... ларга!
Ҳали замон ўртада-чи,
Таъбингни хуфтон қиламан.

К о м с о м о л

Қўйинг энди йўқолсин,
Бу моховлар орадан.
Яхши деҳқон била косиб
Кишилардан қиламиз.

Қ ў ш ч и

Жўрабой курсни битирди,
Хол акам шўрога.
Хол акамга Жўрани
Мирзайи бурдон қиламиз.

М а о р и ф в а к и л и

Мана энди ўқиган-чун
Жўрабой топди бахт.

Ҳ а м м а с я

Ўқийурсак ўзимизни
Биз ҳам инсон қиламиз.

Келинг ўз деҳқонимиздан
Етишибдир Хол акам,
Шуни сайлаб, бу моховлар —
Дилини қон қиламиз.

Яшасин, дунёда йўқсил
Била деҳқонларимиз!
Биз ҳам энди янги турмуш
Била даврон қиламиз.

1926 йил, ноябрь.

БИР ЭШОН УПКАСИ

Энди, эсиз, ўтган даврон қайдадир,
Хонақо, ҳам тўда ҳайвон қайдадир.
Халва, зикр, деган шайтон қайдадир.
Кўз бойлоқчи макру ёлғон қайдадир.

Фотиҳамга қараб қанча ҳайвонлар,
Йилқим боқиб қишлоқларда чўпонлар,
Билмас эди сиримни ул нодонлар,
Энди ундай даври-даврон қайдадир.

Минг-минг таноб еру, ҳовли, гул боғлар,
Базми жамшид қуриб маст бўлган чоғлар.
Эсга тушиб, энди бағримни доғлар.
Ул машшовлар, соқи жувон қайдадир.

Хотин-қизлар дуом истаб югурган,
Ихлос ила барларимга юз сурган.
Истагимга доим бош эгиб турган,
Саодатли айшу жавлон қайдадир.

Нодон халққа гўё эрдим авлиё,
Номусни ҳам менга айларди фидо,
Жаннатларни сотар эдим доимо,
Энди ўшал фармонларим қайдадир.

Шул большовой чиқди, мени хор этди,
Итдек қилиб, парча нонга зор этди,
Ҳаққин таниб эл ҳам мендан ор этди,
Билмам йўл бошловчим — шайтон қайдадир.

1926 йил.

•

**ҚУЙИ СОВЕТ ИДОРАЛАРИГА САЙЛОВГА КИРОЛМАГАН
БИР ЭШОН УПКАСИГА ЖАВОБАН**

Саҳна

Бир томонда қўпол эшон, қўлтиғида зур китоб, тўрт дона тўп
кийган, беш белбоғ устидан малла тўн, бошида катта кулоҳли салла
Бир томонда батрак курсида ҳат ёзиб ўтирганда парда очилур.

Эшон

Ука, бизни нима учун сайламайсизлар? Ахир, биз
маълум ва машҳур, аҳли илм, аҳли дониш, аҳли фозили
валкамол биз-ку!

Батрак

Бу гавдаи бесўнақай устидаги хум калла,
Булар учун исроф бўлмиш, эсиз, афсус,
Бир дока салла-ю ўттиз қари малла.
Ҳар дона тасбиҳда ўзга зикир ҳар палла:
Бир донаси деҳқон уйидан чақирур ғалла,
Бир донаси маълум киссалардан чақирур тилла...

Сузни қилайлик калта ва далла,
Сўзлаган билан битмас ҳаромилик,
Заҳри-завқум, онда юқумлик,
Таздиру мараз, фаҳш, нафс, макр ила ҳилла.
Яъни бу қадар тоату хислат билан машғул.
«Нодон» элимизга бу қиёфат билан мақбул,
Бир зотга «озор бериш» бўлмади маъқул!
Шунинг-чунми? Сизни сайламади маҳалла!

Эшон

Ҳим!.. Гум бўл, денг!

Батрак

Гуёғингни шиқиллат!

1926 йил.

ЕР ИСЛОҲОТИ

.....

XVII

- Эски унум қайга кетди?
- Бой, эшонлар киссасига.
- Бу унумлар қайга борур?
- Ишчи-деҳқон фойдасига.

XVIII

- Эски унум нима берур?
- Қуллик, зулмат, очлик, хўрлик.
- Бу унумлар нима берур?
- Бирлик, роҳат, тўқлик, ҳурлик.

XIX

- Тўхта, батрак! Ерни қандай олмоқчисан?
- Комиссия этагидан маҳкам ушлаб.
- Бой бувамлар жанжал қилса, на қилурсан?
- Тепиб-тепиб тумшуғига маҳкам мушглаб.

XX

- Батрак ўртоқ, ерни налар қилмоқчисан?
- Ҳукуматим бой этаман ишлаб-ишлаб.
- Нима қилур, шўринг қурғур, бой бувамлар?
- Нон бермовди, энди ўлсин кесак тишлаб.

XXI

— Айтмовдимми, каллаварам, пахмоқ соқол!
Ерни сотиб, тезроққина олтин қил деб.

— Ўз куйганим етмовдими! Тек тур, мохов,
Қим айтган, сени менга хотин қил, деб?

XXII

— Ерни пулдек яширишнинг иложи йўқ,
Ҳам тузум йўқ ҳукуматнинг бу ишига,
Номзод қўяйин десам биронтасига
Билло азим, ишончим йўқ ҳеч кишига.

XXIII

Ривоятлар ёзмай ўлгин кўрнамаклар,
Ер кетишин билиб ўтдек батрак ёқлаб.
Бир-бирингдан ўпкалама, мунофиқлар!
Ерни берди қизил аскар жон чавоқлаб.

МАЖЛИСДАН КЕЙИН КУЗАТИШДА

XXIV

Томга қўйган шотидек,
Амир лашкарнинг отидек,
Сумакайи чўзилиб,
Кўзи ўйнар мокидék.
Домла поччамга салом!
Бозордаги совундек,
Ичи тушган қовундек
Бой бувамларга салом!

XXVI

Ойболтадек салмоғлик,
Эшон ойимдек димоғлик,
Муридларни қўшмоғлик.
Эшон поччамга салом!

XXVII

Олти пуллик тақадек,
Кўзи ирғиб бақадек,
Оч мухлиснинг қўлида
Ўтмай қолган чақадек
Шайх ҳазратларига салом!

XXIX

Ариқдаги балиқдек,
Мита тушган тариғдек,
Гўнг тепада шўрлашиб
Хакка кетган чориғдек
Амалдорларига салом!

XXX

Қутлуғ бўлсин, батрак уртоқ, чорикорлар!
Октябрнинг берган бу ер ислоҳоти!
Қутлуғ бўлсин, янги меҳнат, янги бойлик,
Янги турмуш, оғ-билимининг мусовоти!

1926 йил.

БИР ШАРМАНДА ТИЛИДАН

(Хислатнинг «Найларам» байтига ӯхшатма)

Найларам «Чирғиқ» деган золимда қуръон бўлмаса,
Заррача андишаю, инсоф бир он бўлмаса,
Жонга тушган пешининг заҳрига дармон бўлмаса,
Лоақал беш-олти ой ер бирла яксон бўлмаса,
Ўлмайинми ёпғоли илгимда дармон бўлмаса...

Шунча расво қилдиким, мушкуллар ўлди мушкилим
Кўчага чиқсам юзимга пардадур икки қўлим
Бир томонга дастидан гумдон бўлушга йўқ пулим
Тангри бермас унга офот ё менга бир йўл ўлим
Равшан ўлмас бу дилим минг марта хуфтон бўлмаса.

Қулки ҳам афсонаман дунё юзига анчунон,
Қолмади «мункар-накр»нинг ваҳмига ҳожат баён
Бир ўзимдан бошқа билмас сирларим қилди аён
Қолди бир сандал билан шоти, маломат қилмоғон
Розимасман ўзга ҳам мендан ҳарасан бўлмаса...

Умр ҳали хуш отарди кўрмай афғон ҳажрини
Оқ юзида қора холли мулла чирвон ҳажрини
Бир тизамда қиз-жувон, бир тизда ўғлон ҳажрини
Кўрмагайдим минг қиёмат бўлса ҳамён ҳажрини
Қобзаний «Чирғиқ» агар сирримни ёзган бўлмаса.

Мен бугун қандай юрарман ушбу ҳасратлар билан
Урса финотдил бу ёндан турли ғоратлар билан
Тўймаса қорним номоз, тасбиҳ таҳоратлар билан

Бу томон «Чиғриқ» сўкуб турса ҳақоратлар билан
Одам эрмас ул киши бу кундан ўлган бўлмаса.

Биргина раҳм айламас маъюслигимга дўстлар!
Шушчалик бешарм, беномуслигимга дўстлар!
Сирри қочмас ёғлаган фануслигимга дўстлар!
Улмай айрилмас бу хилда юрушимга дўстлар!
Кимга йиғлай мулла «Чиғриқ» ҳам қадрдон бўлмаса.

Ҳасрата борми жоҳонда ҳеч ёмон «Чиғриқ» каби,
Бир тегишда, заҳр уролмас минг чаён «Чиғриқ» каби
Билмагайсен қанча ким сирринг ниҳон, «Чиғриқ» каби
Ё илоҳи чиқмасин бундан буён «Чиғриқ» каби
Ёзмас эрдим «Чиғриқ» элга шунча дoston бўлмаса.

1927 йил, 30 январь.

БИР ҚҰРҚОҚ «МАСЪУЛ ИШЧИ»НИНГ ТИЛИДАН

Арзимни айтай «Чигриқ» тағоға
Қолдим нетарман бу хўл балагоа,

Қайдан «мас. ишчи» бўлган эканман
Солдим ўзимни йўқ можароға.

Хотин ўқутдим, ҳаққим йўқотдим
Бош эгмас энди, қолдим жафоға.

Март ойи келса, барча очилса
Неважҳ қилурман Хайринисоға.

Очмасга бўлмас, йўл очиқмас,
Кетсам етаклаб ул Карбалоға.

Кошки хунуқрак бўлса, бу мушкул
Тинса юрагим, чиқса далоға.

Ҳайрон очишга, ташлаб қочишга
Қолдим шекилли бир бедавоға.

Уйноқ кўзидан, шакар сўзидан
Айрилмасам-денг, бу кун баноғаҳ.

Десам сўрайин, ҳийла қуройин
Бўлмас ишониб ёру ошноға.

«Чигриқ» тоғохон Март келмасидан
Бир маслаҳат бер, мен бенавоға.

1927 йил.

ЎЗБЕК ХОТИН-ҚИЗЛАРИГА

Келди очилур чоғи ўзлигинг намоён қил,
Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил.

Мақтаб, анжуман борғил, унда фикр очиб гоҳи
Илму фан тиги бирлан жаҳл бағрини қон қил.

Сояларда сарғайган юзларинг қилиб гулгун,
Сен ҳам аҳли донишлар базмини гулистон қил,

Чўриликни муллалар сенга қилдилар тақдир
Кел бугун бу заҳмингга маърифатни дармон қил

Оналик ҳуқуқингни ҳурмат этмаганларни
Юзларин қаро айлаб, феълидан пушаймон қил.

Ой юзинг қора чиммат зулмидан қутултирғил
Чиқ қоронғи турмушдан, нур ичида жавлон қил.

Сен қачон маорифнинг даргоҳига йўл топсанг,
Нурларин олиб кўзга сурмайи сулаймон қил.

1927 йил. 22 февраль.

ОЗОД ХОТИН-ҚИЗЛАР ҚУШИҒИ

Эй суюкли хотин-қизлар кел уртоқлашамиз,
Биз ҳам озод ўлкамизда эрк билан ўйнашамиз.

Ўтга ёқиб чиммату чачвон фалокат расмини
Янгидан чиқдик ёруғ дунёга, инсонлашамиз.

Розимиз Шўродан, озод этди қуллуқдан бизи,
Шодликдан рақс этиб, ўйноқлашиб, сакрашамиз.

Хурмиз-озодмиз, дарвоз этибон эрк билан,
Боғ-бўстон ичра булбулдек бу дам сайрашамиз.

Мутриба гулёр машини бирла соз эт танбуринг
Биз табиъат базмида жовланлашиб яллалашамиз.

Шу гулистонларда райхонмиз, суманбар, ғунчамиз
Очилиб олам думоғига букун жойлашамиз...

Балли Шўроларга мундоғ бизга тақдим этди эрк,
Ижтимоият сари ҳам қадам ташлашамиз.

Печа юз йилдан бери ҳайвон сифат эрдик асир,
Энди инсон номида ўртоқлашиб кенгашамиз.

Зулм ила зиндонда боққонларни биз ҳам букуни,
Дунёдан маҳрум этиб, ахлат сари ҳайдашамиз.

Эркимизга қайси эр тўсқинлик айлар, шул замон,
Тўқтамас ул хоин-эрлардан ҳамон ажрашамиз.

Зулфимиз айлаб паришон ҳуснимизни ёндириб,
Рашкидан виждонсиз эрларнинг дилин доғлашамиз.

Яъни бизларга ҳақорат бирла боққан кимсани
Куйдириб чандон ҳасаднинг ўтида қийнашамиз.

Кел-кел эй озодлик боғини савсар, гуллари,
Илму фан гулзорида гулгун ёниб, яшнашамиз.

Ўлкага ижод этиб ҳар хил санойий уйлари
Севиниб ҳарбир тараққий йўлида яйрашамиз.

Илм йўлида касб этиб фану ҳунарнинг донишин
Санъат — изҳор айлашиб ҳикмат йўлини кўзлашамиз.

Оч кўзинг оламга боқ, инсонлигинг изҳор қил,
Бу тараққий давридир, биз ҳам тамаддунлашамиз.

1927 йил.

БУ КУН 8 — МАРТ!

Ҳай, ҳай паранжи деган ёт нарса, қўлинг ифлос, ўзбек хотинларга яқин келма, ўзингни четга торт!

XIII асрдан бери бечора хотинларни нафс амморанг учун ем қилиб келган мулла, бу энглик кафанларни бу кун бўғчалаб елкангга орт!

Бурнингни ерга қадаб кучан... кучан, ҳа-ҳа, дакаданг торт...

Э калласи хўм, бад нафсига дум, вужуди наҳс, қадами шум, йўли йўқ, умиди узук, бу кунги чинакам нурлар хижолатидан тескари борган бўм!

Турасизларми юракларингизни қилиб ғум? Халифаларинг, муридларинг, муршидларинг, жаҳаннамга бўл ғум!

* * *

Ҳай, бой!

Ичи ғирич-ғирич мой!

Бети довул, бурни сурнай.

Бу кун сандан қимматроқдир бир замбар лой

Қайлик ўйнаб, қиз сотишлар,

Чўри хизматкор тутишлар,

Биров мулкин ғасб этишлар,

Оғиз бурнига уришлар,

Турма, сургунлаш, сўкишлар,

Бу кун сенга кўп қийиндир, аҳволингга вой.

Тур, тур, бу суқсурдек малакларга соладиган кинна

суқ ҳасадларингни ўзинг эски тегирмон обжувозларингга олиб бориб ёй!

Бу кун сенга тамошо эмас, кулфат; бу кундан кейин сенга кабр билан кафан улфат. Яъни сенинг ишинг тезроқ умр танобин тортиш, халқни талаганларинг гуноҳини елкангга ортиб, ёғоч отни миниб чопиш.

Ана кўрасанми, хотинлар паранжиларин ташлаб озодлик эълон қилди. Сен шум кўзингни уларга ташлама, ер-тулага кириб ажал шарбатини тот. Виждонингни нафсинг учун сот!

Ҳа, домумла!

Ҳайрат бармоғини тишла-ю, бир боғ похолга ухшан соқолингни тутамла! Саллангни босиброқ кийгилда, бир оз каллани хамла. «Нега хотинлар паранжини ташлайлар» деб хафа бўлсанг, бурнингни тишла-ю, кўзингни намла!

Паранжини ташлаган хотинларга кўз учи билан қараб, уларнинг отган тоши билан юратингни доғла!

Э мутаассиб пес!

Сандалда ўтириб кўкнорини эз!

Тарякдан тановул эт-да, кўк чойни дамла!

Охиратга сафар килиш учун камарни боғла!

Лекин сенга бир насиҳатим бор:

Келтирган паранжи-чимматларингни ўзинг билан бирга олиб кет, у билан қабрингга бориб ет!

Паранжи ва чиммат!
Тезроқ келган жойингга, кайт,
Маккага сафар қил,
Жойингни сақар қил!

1927 йил, 8 март.

**АЗИМХУЖА ЭШОН БИННИ ТОШХУЖА
ЭШОННИНГ ОҒИЗ БОҒЛАШЛАРИ**

Рўза тутдим нон учун,
Элга бир пардоз учун,
Сўрсанг ишнинг аслини
Мулла червон оз учун.

Рўза тутдим ор учун,
Ҳар куни ифтор учун,
Чунки ҳар ифторчининг
Бир чопони бор учун.

Рўза тутдим хатм учун,
Қорига мен хасм учун,
Тушганидан ҳаштияк
Тортиб олмоқ расм учун.

Рўза тутдим фитр учун,
Ҳам йиғишга ушр учун,
Бор закотин олмоққа
Қамбағалга хитр учун.

Тубан айлаб бошимни,
Оқизиб кўз ёшимни.
Хилватни саҳиҳ айлаб,
Тушда урдим ошимни.

Амри маъруф, чиллалар,
Шубҳасиз, бу ҳийлалар,

Барчасидан мақсадим
Танга, червон, тиллалар.

Ғар бўлса нодон элим,
Авж олиб тургай келим,
Гўрга киргунча бошим
Ғам юкин кўрмас белим.

Рўза тутдим ош учун,
Ушбу қалам қош учун,
Рўзасини сотамен
Бирар чеким нос учун...

1927 йил, 20 март.

ШАНХАЙ ОЛИНИШИ МУНОСАБАТИ БИЛАН

Фатҳ ўлди зулм остидаги қалъаи Шанхай
Нур сочди унинг устига ўн тўрт кечалик ой.

Ҳар кимда синаш бор эди бу куннинг изидан,
Англандики, сармоя битар ернинг юзидан.

Қайғурди жаҳонгир эли шу кутмаган имдан,
Титраб юраги, узди умид унда қолишдан.

Элларни эзиш бўлса бўлур дунёда бунча,
Бордир бу матал: «Ҳар эзилиш юксаги шунча»...

Марш илгари, марш, тун-куни бос, миллий қўшунлар!
Битсун абадий ер юзидан қонли йўсунлар!

Лаънат сенга, сармоя, бу кун етди башорат!
Бирлашса жаҳон ишчилари бизга саодат.

Бирлашмакка чоқ бўлди яқин, бўлғил амин сан,
Шипирилусидир иблис эли рўйи заминдан.

Яша, яшасун кучли ва ботир қизил аскар,
Битсин, у зулм, тож ила тахт, фаҳшу ҳаваслар!

Фатҳ ўлди зулм остидаги қалъаи Шанхай,
Нур сочди унинг устига ўн тўрт кечалик ой.

1927 йил, 30 март.

ҚУТЛУҒ БҮЛСИН

Қиш битди, баҳор етди,
Булбуллар келиб, зорлар кетди.
Найсонлар сайрашиб,
 ўйнашиб
 қуйилди.

Чақмоқлар чақинди,
 довуллар қоқинди,
Қавслар жилмайиб,
 нозлик уйқудан
Табиат сесканиб,
 пардалар сўкилди,
 нурлар гўкилди.

Маллалар, саллалар,
урфонсиз каллалар,
 шайтонлар, иблислар,
 бурҳонсиз даллалар,

Дўзахлар, жаннатлар,
тоатлар, ялаллар,
ғазаблар, аялалар,
 макрлар, ҳиллалар,
 иллолар, биллолар,
 бус-бутун қуюндек
 қувилди.

Салғанат, тахтлар,
тожлар, божлар,
хуморлар «бахт»лар,
зулмлар, хирожлар,
зиндонлар, кишанлар,
дарралар, қамчилар,
сафсата, фахшлар,
қонлик томчилар.

Олтинлар, кумушлар,
умрлик юмушлар,
бандалик, қулликлар,
аччиқ турмушлар.

Озишлар, алдашлар,
урушлар, тортишлар —
барчаси
титради,
қақшади,
урилди,
сүрилди!

Рақслар, сиймолар,
кўз ёшлар, зикрлар,
жаҳлдан, уйқудан
туғилган фикрлар,
иншолар, адаблар,
икирлар, чикирлар,
қоқилди,
тутдек тўкилди.

Шодиёна урилди,
байроқлар кўрилди.
Эскилик ўлди,
янгилик кўлди.

1927 йил, 3 ноябрь.

ҚУЗҒУНЛАР

I КУРИНИШ

Б о й

Танимайсанми бойингни?
Эшитмасман войингни.
Бер, бер, бер, бер!
Ма, юз сўм ол, элликка —
Бер қиз, уйи-жойингни,
Бер, бер, бер, бер, бер!

(Кўрсатиб)

Уйнатурман мана шундоғ.

Ж а в о б ч и

Қариллама хум қорин,
Тезак еган қўнғузсан.
Ишчи қонин шимириб,
(.....)¹ бўлган тўнғузсан.
Бор, бор, бор, бор!
Бир тутамлаб соқолинг
Байроқ қиламан шундоғ.

Б о й

Дод, дод, бер соқолим.

¹ Асл нусқада тушиб қолган.

Ж а в о б ч и

Жирт, жирт, жирт, жирт!
(Пешонасига ёпиштириб) -

Чаплаб қўяман шундоғ.

II КҮРИНИШ

Эшон икки мурид билан

Э ш о н

Эшону пирман санга,
Бору йўғинг бер манга,
Бер, бер, бер, бер!
Дуо қилсам ҳақингга
Шайтон минмас гарданга.

Муридлар (биргалашиб)

Беро, беро, беро, бер!
Учириб қўяман шундоғ.

Ж а в о б ч и

Эшон керакмас манга,
Гум, гум, гум, гум, гум!
Ишонмас эл, хумкалла,
Тасбиҳу малла тўнга.
Вишт, вишт, вишт, вишт, вишт!
Юз қора қиламан мана шундоғ!

III КҮРИНИШ

М у д а р р и с

Бер, бер, бер, бер, бер!
Ман элга мударрисман,
Набийларга ворисман.
Беро, беро, беро, бер!
Зулм туққан (бир жинсман).

Ж а в о б ч и

Сан бандайи хирмасми,
Ит ҳақлаган хирмасми?
Буруқсатиб ер юзин,
Саситиб келган исмасми?.

(Шипириб юзига суртиб)

Шипириб қўяман мана шундоғ.

IV КҶРИНИШ

Имом билан муаззин

И м о м, с ў ф и

Биз имом, сўфи санга,
Ушир, фитир бер манга,
Бер, бер, бер, бер, бер!
Бермасанг бермайман,
Давранг, гўру кафанга.
Беро, беро, беро, бер!

(Кулку лаб кўрсатиб)

Чопқиллаб бораман мана шундоғ.

Ж а в о б ч и

Нари тур, қурсин хумкалланг,
Пайтава бўлсин шум салланг,
Тур, тур, тур, тур!
Ушуринг чапақай чунғабди
Чиппакка масжид, маҳалланг,
Жўнаё, жўнаё, жўнаё, жўнаё!
Нуқулаб, нуқулаб, туртиб,
Нуқлаб қўяман мана шундоғ.

И м о м

Ҳай, ҳай, лахта жигар.

Ж а в о б ч и

Тезроқ бұл, шанқиллар,
Думғаза еясан мана шундоғ!

v кўриниш

Д о м л а

Манки — устози акбар,
Шафоатхоҳи маҳшар,
Бер, бер, бер, бер, бер!
Қорним ёрсанг, ҳақ урсин,
Алиф чиқмас, баччағар,
Беро, беро, беро, бер!
Рози бўламано мана шундоғ.

(Қўли кўксиди)

Ж а в о б ч и

Даф бұл, фалакат шўртумшуқ,
Тегирмонда туз еган суқ,
Кет, кет, кет, кет, кет!
Маҳшар-фаҳшар-ла қув, йўқ,
Ярманкаси мунда йўқ,
Ғиша-ғиша, десанг гуфа-чуфа!

(Елкасига мушт солиб)

Шилқиллатаман мана шундоғ...

vi кўриниш

Қози, аълам, муфтний, мулозим

Қ о з и

Бўлмай ўлайин қози,
Хайф санга, чирози,
Бер, бер, бер, бер, бер!
Букун манат яхшироқ,
Очқоф тўлаган този.
Берма, аммо уҳу бер!

(Зиннорин кўрсатиб)

Олти ойга кесаман, мана шундоғ!

Муфтий

Ман — муфтий, шўрим қурсун,
Нодон эл қандай кўрсин,
Бер, бер, бер, бер, бер!
Товуқча ақлим бўлса,
Жаббори азим урсин!
Беро, беро, беро, бер!
Фатво бераман мана шундоғ.

Аълам

Аъламдир мани отим,
Эсиз қалам-давогим,
Бер, бер, бер, бер, бер!
Мандан ҳўкиз зийракроқ,
Суруштурма совлатим.
Беро, беро, беро, бер!
Бити бўлса ҳам қоқиб бер,
Ривоят бераман мана шундоғ.

Мулозим

Мулозимман буларга,
Агар топмай ўларга,
Бер, бер, бер, бер, бер!
Ол-киш, деса вассалом,
Илгинг тишлаб юарга.
Ҳаммадан кўпроқ манга бер,
Этагин бураман мана шундоғ.

Жавобчи

Нари тур, дейин босмачилар,
Кучугам сиздан қўрқмайди.
Сизга мансаб бу зиннор
Итнинг думига тақмайди.
Кет, кет, кет, кет, кет!
Кучала еган жойингда тириш,
Сув юбораман мана шундоғ!

(сув сочиб юборади)...

VII ҚҰРИНИШ

Ҳаким, дуохон, парихон

Ҳ а к и м

(келича халталари билан)

Ман ҳакими ҳозиқман,
Ҳар тўнғизга озиқман.
Бер, бер, бер, бер, бер!
Ҳар бир шўринг қурғурға
Ажал қоққан ҳозиқман.
Беро, беро, беро, бер!
Дорилар туяман мана шундоғ.

Д у о х о н

Ман ман асл дуохон,
Иситиб, совутиб қўярман.
Бер, бер, бер, бер, бер!
Манга дучор бўлмасин,
Исми-ла аъзам урғон.
Бўрини қўйга иситам.

(Икки шапалоқни ёпиштириб кўрсатиб)

Чаплаб қўяман мана шундоғ.

П а р и х о н

Ман ҳайдайман барини,
Алвасти, жин — барини.

(Тескарига қараб)

Қундуз кўрсам жон чиқади,
Қурвақа ёки арини
Бер, бер, бер, бер, бер!

(Дутор билан)

Беро, беро, беро, бер!
Кўчириб қўяман мана шундоғ.

Ж а в о б ч и

Кет-кет, йўқол ифлослар,
Ўзи жин, дев, алвослар.
Ҳа-ҳа лўкуллавон,
Буқун ердан шипирилди,
Сиздек васвос ҳаннослар,
Эски жавонларга бор!

(Тупроқ сочиб)

Ахлат сочаман мана шундоғ...

хш кўриниш

Фолбин, ромчи, қоқимчи, кинвачи

Ф о л б и н

Мани ишим фол кўриш
Доим ёлғону шўриш.
Бер, бер, бер, бер, бер!
Мандан мазалироқдир,
Ачиган хамиртуруш.
Бер, бер, бер, бер, бер!
Қумалоқ соламон мана шундоғ.

Р о м ч и

Мани отимдур ромчи
Минмайин кет бер қамчи
Бер, бер, бер, бер, бер!
Тангрим урсин топилса
Мандек, ваҳ юз алдамчи.
Беро, беро, беро, бер!
Шашфал соламан мана шундоғ.

Қ о қ и м ч и

Бир ман ўзим қоқимчи,
Ҳам эмчиман, аласчи,
Бер, бер, бер, бер, бер!
Билло азиз хислатда
Мандан яхшидур хасчи.
(Шул минутда латта тутатиб)
Аслаб қўяман мана шундоғ.

К и н н а ч и

Ман эрурман кинначи,
Инни, нанна, инначи
Бер, бер, бер, бер, бер!
Чун фаросатда самонбош
Ишонмасанг синачи?!
Беро, беро, беро, бер!
Кинналаб қўяман мана шундоғ.

Ж а в о б ч и

Тезроқ йўқолинг шум, малъун,
Шайтонсифат ҳаннослар
Кушхонада қон ялаб,
Сизни кутар таннослар.
Юр, юр, юр, юр, юр!
Жўна, жўнаё, тездан бўл,
Кул сочвораман мана шундоғ...

х в к ў р и н и ш

Ў р и, с у д х ў р

Ман судхўрман, бу ўғри,
Уроғдан ҳам биз тўғри.
Бизга илашганларни
Ўтдек ёнади гўри.
Бер, бер, бер, бер, бер!
Беро, беро, беро, бер,
Бўғиб сўямиз мана шундоғ.

Ж а в о б ч и

Сизга ҳаромдур энди
Ёруғ дунё ҳузури,
Кет, кет, кет, кет, кет,
Йўқ бўл, наҳслар, шўнғиялар!
Шипириб қўяман мана шундоғ...

1927 йил.

«ҲУЖУМ» ХОИНЛАРИГА!

Баъзибир хизматчилар хотинни озод айлади,
Илгариги эркини ҳам яъни барбод айлади,
«Финг, десанг қум-қум талоқ» машқини бунёд айлади.
«Йўқ, десанг, гум! Бошқа» деб додини бедод айлади.
Қайта бошдан рўдапо илмоққа иршод айлади.

Йўқ эди бечоранинг хобу хаёлида бу иш.
Иш кетар қўлдан магар: лозим буюрганда ўлиш.
Ҳаммадан бу ҳам ёмон хотин паранжисин олиш,
Ноиллож шарт айлади ўн ўтиришга бир бориш,
Шунда ҳам бир «юз кўрар» расмини ижод айлади.

Э омон бўл, қайда ул ўн беш қадоқлик папкалар!
Сизми бу ҳолда мудофи¹ ким винтовкалар!?

- Сизга ҳайф: «Майдонда шерман» деб юриш,
эй ҳаккалар!

Сизки бундоқ шум, мунофиқ, ўзгандан ким ўпкалар!
Фирқанинг ҳужжатлари КК-га² фарёд айлади.

1928 йил, 6 март.

¹ *Мудофи* — мудофаа қилувчи.

² *КК* — Контроль комиссия.

ХОТИН-ҚИЗ ОВОЗИ

Тор қафасда зерикдик, эзилиб ҳақсиз ётгани,
Қўлни тортинг оталар, қизни молдек сотгани,
Даф қил бу тилагингни, ишинг чаппа бўлади.

Уйин эмас, хотин-қиз паранжисин отгани,
Замон қўймас эр ишлаб, хотин кавшаб ётгани,
Уйнашма замон билан, таъбинг хира бўлади.

Шунча замон сенларга чўри бўлдик бойвачча,
Энди бизга керакмас дарчаси йўқ уйларча.
Тутамлама соқолинг, салланг кафан бўлади.

Бас, шунча йил қизғондинг бизга илм ила фанни,
Ол, ўзинг ёп бугундан бизга илган кафанни,
Минг динг этар қулоғинг, шолинг арпа бўлади.

1927 йил.

МУБОРАК

(ашула)

Э зубдаий башарлар¹ минг марҳабо муборак,
Озодлик ярашмиш ҳай-ҳай, жуда муборак.

Ҳай-ҳай, на хуш ярашмиш, саф-саф бўлиб туришлар,
Лашкарча эскиликка мардона мавж уришлар,
Байроқ хинали қўлда, силкиб гўзал юришлар,
Гулшаннинг гулларидек ол яшнаб у туришлар.
Чин маърифат нуридан дилга упо муборак.

Ашъор адибларига илҳом этар жамолинг,
Деди қуёшу ойга «Биздан букун уёлинг»
Озодлик чоғида топқил яна камолинг,
Берсин ҳаётга сайқал ойинайи жамолинг,
Топсин ташаббусингдан ишлар бақо муборак.

Ноз уйқудан уйғонгил, озодсан қафасдан,
Қайрил буён, хурфот, бидъат, суқу нафасдан,
Фолбин, мозор, дуохон, кўчук, тумор аласдан,
Беҳуда у ясанлар, жангир-жунгир ҳавасдан,
Турмушда кўп кўрарсен нашъу намо муборак.

1928 йил, март.

¹ Зубдаий башар — кишиларнинг сараси
: Лиғзор — шеърлар.

УЗУЛГАН ЧЕЧАКЛАР

Сурмахон ёлғиз ётганда,
Бўғузига пичоқ ботганда,
Питирлаб жон бергани
Тушди Қорожон ёдига:
Суд олий жазолатганда,
Кимлар сўзига киргани
Етдими оху додига
Жон аччигини тотганда.

Чахланган пичоқ кесганда
Тожиҳонлар қусғонда
Кўзига бир ёш келмаган
Юсуфжон: «Оҳ аттанг!» деди.
Тўрт ёқдан ўқ босганда
Чин ҳақиқатни билмаган
«Шу жазаси йиғланг - - деди —
Қабримдан қамниш ўсганда».

Эргашой ойдек юз очди,
Жаҳл ила бидъатдин қочди,
Тош бағирлик Абдуқодир
Телмурган кўзга раҳм этмай
Бўғзидан қора қон сочди
Ўз отилишини сезганда
Тўппонча сари ёлбориб
Жовдираб ҳар ён кўз очди.

Қонли кўйлакни ким ёпган?
Сотқин бибини ким топган?

Саккизинчи Март байроғи
Кўтарай деб бораётганда
Мелибой кетмонлаб чопганда
Камбағал деҳқонлиғидан
Йўл топиб оқлағучилар
Тўққуз йил қамоққа ёлган.

Рўзи ой китоби қўлида,
«Азроил» ўнгу сўлида
Ёлборишларга боқмасдан
Қип-қизил қонга бўёди
Эркабой мактаб йўлида,
Бой акамларнинг касрига
Саккиз йил қамоқ биткунча
Ғамли бош икки қўлида.

Кумушхоннинг жонидан ўтган,
Паранжини бошидан отган,
Золим Эргашбой зулмидан
Ҳасрату армон ичида
Гавдаси қонларга ботган
Дорил ахлоқда қон йиғлар
Ўкуниб қилган ишдан
Лекин иш вақтидан ўтган.

Ойниса ой юзлари
Телмуриб ёшли кўзлари
Абдулла чавоқлаганда
Еру кўкларни титратди
«Раҳм айла!» деган сўзлари,
Элу аймақдан айрилиб
Саккиз йил ҳукми тўлгунча
Кўр бўлур йиғлаб кўзлари.

Асакада ой тутулди
Мулла эшонлар қутурди
Дин шариатнинг исмидан
«Ғозилик» деган ёлғонга
Адашган эрлар сотилди.
Хотин-қизларнинг эрки-чун
Ҳадичахон ҳам Қолиржон
Иккаласи бир отилди.

Бойвачча, мулла эшонлар
Нега оз ўйлаб кўрмайсиз,
Тангридан, дейсиз, ўзингиз
Тақдирга нега бўйсуниб
Эл алдамай юрмайсиз.

Эски турмушни суймаймиз
Куйган устига куймаймиз
Ўзимиз турган турмушда
Сиздек ифлосни қўймаймиз
Дунёдан қувмай қўймаймиз.

1928 йил, 8-март.

ТУРСУНОЙ МАРСИЯСИ

Қуримасдан дорга ёйган кўйлагим,
Ёзмай шимарилган позик билагим,
Вафосиз ёр экан қонимни тўкди,
Шул эрдими дўстлар, севган тилагим?!

Ортиқ бино қўйдим, ёр деб ўзимга,
Кулгич эрким уйқу бермай кўзимга,
Номард экан чалди боғлаб қўлларим,
Қиё боқмай кўз ёш томган юзимга.

Мўлтирладим ҳар ён, ёлғиз чоғимда,
Бир меҳрибон кўрмай, мен ҳар ёғимда,
Юрагимда кетди армон, ёронлар,
Очилмасдан бир йўл, ғунча боғимда.

Ёв юракка сиздан кечдим суяндим,
Дод этгани ваъдам эслаб уялдим,
Яхши қолинг севган юрту диёрим!
Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим

Менга мотам тутиб қора боғламанг,
Тенгу тушим нозик бағрин доғламанг!
Турсунойдек ёвуқ севинг, сингиллар,
Тўкис билим кўрмай турмуш чоғламанг!

Соғинганлар сўрса: алдаб, юпатинг,
Мендан салом айтиб, кўнглин қувонтинг!
Ҳожикўлдек ёвуз юрак ётларни
Ёш турмушдан, ёшлар, қувлаб йўқотинг!

1928 йил, май.

*Актриса Турсуной. 1927 йил.
Ҳ. Зариф фотоси*

ҲАМЗА ҚУШИҚЛАРИ

УЙҒОНМОҚ ДАВРИДА

Tempo di marcia *Г. Мухомедов рабаити*

ff

Уй - ғон, уй - ғон - моқ дав - ри -

да - Тур - кес - ғос. уй - ғон, уй - ғос - моқ дав - ри -

The image shows a musical score for a piano piece. It consists of three systems of music. The first system is a piano introduction with a treble and bass clef, a key signature of one flat, and a 2/4 time signature. It is marked 'Tempo di marcia' and 'ff'. The second system contains the first line of lyrics: 'Уй - ғон, уй - ғон - моқ дав - ри -'. The third system contains the second line of lyrics: 'да - Тур - кес - ғос. уй - ғон, уй - ғос - моқ дав - ри -'. The piano accompaniment consists of chords in the right hand and a simple bass line in the left hand.

1 «Уйғонмоқ даврида» ва бундан кейинги Ҳамза қўшиқлари композиторларимиз томонидан фортепиано учун ишланган вариантда берилди.

. да Тур - ки - стон! Я - ша Тур - ки - стон,
 о - мон, о - мон, о - мон, о - мон!
 Шў - ро ҳу - ку - ма - ти кўп я - ша - син!
 Қў - лу, оёқ а - со - рат - дан бў - ша - син!

Уйғон, уйғонмоқ даврида, Туркистон!
 Яша, Туркистон, омон, омон, омон!
 Шўро ҳукумати кўп яшасин!
 Қўлу оёқ асоратдан бўшасин!

Уйғон, уйғонмоқ даврида, Туркистон!
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

Битсин қонхўрлар, мустабид тўралар,
Бир тўп дока салла, узун сурралар!
Энди бизникидир замон, ўртоқлар,
Яшасин қора меҳнатчи жўралар.

Уйғон, уйғонмоқ даврида, Туркистон!
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

Яшасин мактаб, шогирдлар ўқисин,
Эски турмушлар, ваҳшатлар йўқолсин!
Эру қизлардан етишиб ходимлар,
Элга ҳақиқий маориф тарқатсин!

Уйғон, уйғонмоқ даврида, Туркистон!
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

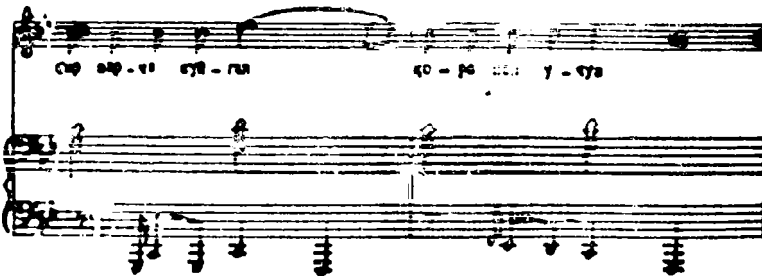
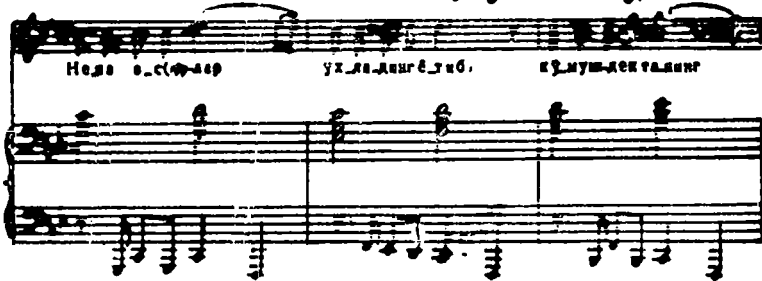
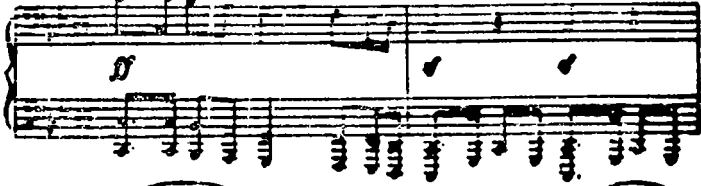
Бизга бу кунлар янадан келурму?
Бизга ҳеч ким шунча шафқат қилурму?
Бу кунда ҳам истиқболдан кўз юмсақ,
Биздан ном-нишон сўнгра қолурму?

Уйғон, уйғонмоқ даврида, Туркистон!
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

УЙҒОН, ИШЧИЛАР

Allegro moderato

Г. Мичурин сарватнаси

Әш-лик чо-ғиң-дан ұз ку-чың со-тиб

Иш-чи-лар уя-ған , уя-ған , уя-ған !

rit.

Сен-ге иш-лаш-ға е-тиш-де за-мон .

rit.

8.....

Неча асрлар ухладинг ётиб,
Кумушдек танинг балчиққа ботиб,
Бир парча куйган қора нон учун
Ёшлик чоғингдан ўз кучинг сотиб.

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ишлашга етишди замон.

Тош бағирлара хор эди бошинг,
Асар этмайин қонли кўз ёшинг,
Умрингда асло янги киймайин,
Тўйдирмас эди топганда ошинг.

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ўқишга етишди замон.

Зулмлар сени қоплаган эди,
Қуллик занжирин боғлаган эди,
Лекин табиат, бу ярқираган,
Янги турмушни чоғлаган эди.

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ишлашга етишди замон.

Битди золимлар, қолди ирода,
Эркин яшагин, сен ҳам дунёда.
Ҳеч бўлмас энди қайғу ва кулфат,
Ҳеч синмас энди бошингда хода!

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ўқишга етишди замон.

ҲОЙ, ИШЧИЛАР!

Andante (♩ = 100) *Ир. Аибараг обработкеси*

Ҳой, иш - чи - лар, о - соб - га -

на - хот - че - лар! Вят - сан, зо - лот - боя -

лар! Ур - кин - ни - ца - ден - бар - ма.

The musical score consists of six systems. The first system shows the piano introduction with the tempo marking 'Andante (♩ = 100)' and the composer's name 'Ир. Аибараг обработкеси'. The second system continues the piano accompaniment. The third system introduces the vocal line with the lyrics 'Ҳой, иш - чи - лар, о - соб - га -'. The fourth system continues the piano accompaniment. The fifth system continues the vocal line with the lyrics 'на - хот - че - лар! Вят - сан, зо - лот - боя -'. The sixth system concludes the piece with the lyrics 'лар! Ур - кин - ни - ца - ден - бар - ма.' and continues the piano accompaniment.

я - да - вы - ма - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

да - вы - вы - да - вы

Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

Ҳақингни ол, ишчилар,
Яшов давринг сенинг!
Басдир шунча хўрлик,
Зорликлар кўрганинг!

Бор бўлсин хизматчилар,
Эмасму бир инсон?!
Ишчининг нега умри
Бойлар учун қурбон?!

Токайлар биз юрамиз
Қўлу оёқ боғли?
Бир парча қолган нон.
Юрак, бағир доғли?!

Бир сўзга бошимизда
Юз қамчи, ишчилар!
Ёрилиб тинмасдан
Қора қон томчилар.

Қуроллан, меҳнатчилар,
Бўлсин дунё сенинг!
Бас энди қуллик кўриб,
Асрлар келганинг;

БИЗ ИШЧИМИЗИ

Moderato

В. Мейен обработка

Piano introduction for the piece 'Biz ishchimiz'. It consists of two staves of music. The right hand plays a series of chords and eighth notes, while the left hand plays a steady eighth-note accompaniment. A dynamic marking of *f* (forte) is present at the beginning.

Moderato

Биз иш - че - миз, биз дер че - миз, биз дем

The first line of the vocal melody and piano accompaniment. The vocal line is on a single staff with lyrics underneath. The piano accompaniment consists of two staves. The lyrics are: "Биз иш - че - миз, биз дер че - миз, биз дем".

и - сом ыр - дн - миз, биз дем иш - сом ыр - дн -

The second line of the vocal melody and piano accompaniment. The vocal line is on a single staff with lyrics underneath. The piano accompaniment consists of two staves. The lyrics are: "и - сом ыр - дн - миз, биз дем иш - сом ыр - дн -".

миз. ыр - ло - миз . аиз, биз дер иш - дер со - лар

The third line of the vocal melody and piano accompaniment. The vocal line is on a single staff with lyrics underneath. The piano accompaniment consists of two staves. The lyrics are: "миз. ыр - ло - миз . аиз, биз дер иш - дер со - лар".

Бог - лар чу ли, миэ О. гир ю - ле а. гир

The first system of the musical score consists of a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The vocal line begins with a treble clef and a key signature of one flat. The lyrics are written below the notes. The piano accompaniment starts with a bass clef and features a steady rhythmic accompaniment.

буа - ан ов. рок. во - зне сл. ка - лар. Рад. му

The second system continues the musical score. The vocal line and piano accompaniment are shown. The lyrics are written below the vocal staff. The piano accompaniment continues with its characteristic rhythmic pattern.

де ман, суз ур - ни го жер. сав,

The third system of the musical score. The vocal line and piano accompaniment are shown. The lyrics are written below the vocal staff. The piano accompaniment continues with its characteristic rhythmic pattern.

су - ков. сиа го - лар. Вь. шат/лар!

The fourth and final system of the musical score. The vocal line and piano accompaniment are shown. The lyrics are written below the vocal staff. The piano accompaniment concludes with a final chord. The page number '222' is printed at the bottom center.

Биз ишчимиз, меҳнатчимиз,
Биз ҳам инсон ўғлимиз.
Ўйлашайлик, бизлар на деб
Золим бойлар қулимиз?

Оғир юкда яғир бўлди
Оппоқ, нозик елкалар.
Раҳмат демак, сўз ўрнига
Жеркиб, сўкиб, силталар.

(На қ а р о т)

Бизнинг кучнинг орқасидан
Бой бўлганлар беорлар.
Меҳру шафқатнинг ўрнига
Оёқ бирла тепарлар.

(На қ а р о т)

Ҳар балога биз тўғримиз,
Қон чулғаган бошимиз.
Замон келди кўтарайлик
Оёқ остдан бошимиз!

(На қ а р о т)

Бизнинг замон, хизматчилар,
Майдонга чиқ, ишчилар!
Букун, эркинг олар кундир
Кўзинг оч, меҳнатчилар!

ЯША, ШУРО

СВОБОДНО

Народ Анваров обработка

f *p*

Будьмо кунг. амг. бац бу Шу

ро бер-де мн. гу

и н. т. б. о. х. Том. е. с. д. а. р. ц. о.

и н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х.

и. н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х.

и. н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х.

и. н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х.

и. н. т. б. о. х. и. н. т. б. о. х.

Ишь да ру - ан муз. ф. 1917

- дав обидни ру Ян ма -

дав Чорду, су шат оск. 70. 20.

га муз. ф. 1917

ру да сьог. МОДАЛОЖИТ МЕН

гу туган мас, данча 90.

- мау, ао вул ма савт. и ма. шу.

ро. я. ма. шу. пол' и ма. шу.

пол' со.

Бузма күнглинг, боқ бу Шүро
 Берди мангу интибоҳ¹
 Томчи ҳар қонингга олдинг
 Илму урфон, эрку жоҳ².

¹ Интибоҳ — уйғониш

² Жоҳ — ўрин.

Яша Шўро, яша Шўро!
Сен яшайдиган замон.
Ишчи ўгли, шуҳратингдан
Балқсин рўйи жаҳон!¹

Чор ҳукумат вақтидаги
Қуллингингни ўйласанг,
Шодлингинг мангу туганмас,
Қанча ўйнаб, куйласанг.
Яша Шўро, яша Шўро!

Ишла, ишлов вақти келди,
Ётма, гофил бандалар!²
Битсин энди эски турмуш,
Ул кулоҳу жандалар!

Эски турмуш боғларин қўй,
Қарға-зоғлар қишласин,
Янги турмуш боғларида
Ёш кўнгиллар яшнасин,
Яша Шўро, яша Шўро!

¹ *Рўйи жаҳон* — ер юзи.

² *Гофил бандалар* — уйқуда қолган кишилар.

ИШЧИ БОБО

Allegro

Г. Мухомель обработка

Гулдур

э - тиб, бу - нут тар - каб, ялт - юлт э - тиб чэ - моқ чэ -

- ди. Иш - чи бо - бо, сес - кан - сэнг - чи, (дэй, о - га)

шаркқакүш чиллаб чик - ди!

The musical score consists of five systems. Each system includes a vocal line (treble clef) and piano accompaniment (grand staff). The tempo is marked 'Allegro'. The score is in a key with one flat (F major or D minor) and 2/4 time. The lyrics are in a Turkic language, likely Uyghur. The piano part features a rhythmic accompaniment with chords and moving lines. The vocal line is melodic and carries the lyrics.

Гулдур этиб, булут тарқаб,
Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди.
Ишчи бобо, сескансанг-чи,
Шарққа қуёш чинлаб чиқди!

Баҳор бўлиб, шатир-шутур
Маориф ёмғири ёғди,
Ишчи бобо, қўш қўшсанг-чи,
Экин экар чоғи келди!

Саҳар келган шир-шир отиб,
Бекор кетмай шаббодалар.
Ишчи бобо, тез очсанг-чи,
Пиндик¹ очсин ёш новдалар!

Тездан келган бу ёз кунлар.
Тездан битиб, қиш келмасдан,
Ишчи бобо, уйғонсанг-чи,
Бу кўрганлар туш бўлмасдан!

¹ Пиндик— куртак.

ШУНДОҚ ҚОЛУРМУ

Moderato

В. Миден обработкасы

Introduction for piano, featuring a melody in the right hand and accompaniment in the left hand.

First vocal line with lyrics: Шундоқ қо - лур -

Piano accompaniment for the first vocal line.

Second vocal line with lyrics: му. қо - лур - мур Хо.МОН оид - шот - ва қо.лур.

Piano accompaniment for the second vocal line.

Third vocal line with lyrics: му? Наф.сөл. шап - вот қур.бон.ла - рв. сьз.га
и - шо инб бу.лур му? Тур.кис.том - наит

 ак-тың бо-ла-ғы со-ни-лер-ге қо-лур-

 му? Қо-фес-ди-бү-шыл-ған-дар-қуш-қаи-таб

 у-аи-ни-со-лур-му? Қо-н-хур-зо-ли-и

 -лар-ға-лаи-сиз-мәз-лум-лар-сиз-ға-қо-лур

 -му? Фил-за-қи-қат, дәр-ран-де-лар-ға-кас

Музыкальный фрагмент, состоящий из трех систем. Каждая система включает вокальную линию с текстом на русском языке и фортепианное сопровождение. Стиль нотации — классический, с использованием нотных знаков, пауз и динамических обозначений.

Текст песни:

-би дин уш лур му? Тур - ине
 тон шинг. истик бо - ли сен со -
 лым дар га ко лур му?

Шундоқ қолурму, қолурму?!
 Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
 Нафс, шаҳват қурбонлари,
 Сизга ишониб бўлурму?!
 Туркистоннинг истиқболи
 Сиз хоинларга қолурму?!

Қафасдан бўшалган ҳар қуш
 Қайтиб ўзини солурму?!
 Қонхўр, золимлар, ўйлайсиз,
 Мазлумлар сизга қолурму?!

Филҳақиқат, даррандалар
Ўз касбидан уялурму?

(Н а қ а р о т)

Қулликни сезмаган, ҳурлик
Қадрига ета олурму?!
Қизил қонга бўялмаган
Қизил туғ тута олурму?
Филҳақиқат жондан кечмай
Жононга ета олурму?!

(Н а қ а р о т)

Маорифсиз ҳеч бир халқ
Дунёда яшай олурму?!
Ихват¹ ҳисси кўз очмасдан
Чин ўртоқлаша олурму?!
Филҳақиқат, шабнам кўрмай
Гул япроқлаша олурму?!

(Н а қ а р о т)

Йўқ, йўқ, келмай хазон чоин
Гулнинг барги тўкилурму?!
Гул баргини тўкканинг-ла
Илдиз қолса йўқолурму?!
Филҳақиқат, умид узинг
Тўлмай коса тўкилурму?!

(Н а қ а р о т)

Сиздек хоин, дажжоллардан
Масхур² халқ қутулурму?!
Сиз боғлаган элнинг кўзи
Маорифсиз очилурму?!
Филҳақиқат, кўршапалак
Қуёшдан баҳра олурму?!

(Н а қ а р о т)

¹ *Ихват* — биродарлик.

² *Масхур* — масхаралаingan.

ҲОЙ, ҲОЙ ОТАМИЗ!

Allegretto

В Мелех обрабкаси

Ҳой, ҳой

о - та - миз, тош - ни ке - сар бол - та - миз.

За - мон кел - ди, иш - чи - лар - ни уй - қу - дан уй - го - та - миз.

Ҳой - та - миз

The musical score consists of four systems. Each system has a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The first system includes the tempo marking 'Allegretto' and the subtitle 'В Мелех обрабкаси'. The lyrics are written below the vocal line. The piano part features a rhythmic accompaniment with eighth and sixteenth notes. The score concludes with a double bar line and a final chord.

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Замон келди, ишчиларни
Уйқудан уйғотамиз.

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Нега биз ҳам инсон бўлиб,
Ўзни пулга сотамиз?!

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Нега бойлар уйин пойлаб,
Томда шамдек қотамиз?!

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз
Ишчиларга маданият,
Маориф тарқатамиз.

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Бизга кимлар қарши чиқса,
Шартта-шартта отамиз!

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Биз ҳам дунё лаззатини,
Навбат келди, тотамиз

ФАҚИРЛИК НИМАДАН ҲОСИЛ БЎЛУР?

...Йигирма йил аввал бостирма тагида, похол устида чакса жўхорини икки ой гўжа оши қилиб, аҳил ва аёллари ила ичиб, бўздан яктак ва лозим, алачадан тўн кийиб, ҳафтада уч кун сайр, тўрт кун нағалчилик қилиб, шу тариқа бир ҳунар ила бўлса ҳам таъминни маишат мукаммалланиб, ўзларининг доҳили ва хорижи шаръу-шурурлариға етишиб, яна беш пул, ун пул ёнларида қолур экан. Ажабо! Нима бўлмишдирки, ул устоларнинг кўплари гадо ва баъзилари... бўлиб кетгандирлар. Аммо баъзилари оталаридин қолмиш бир оз мулкларини бир тарафдин учуриб, қўшиб амаллаб келмай ва баъзилари етиштира олмай бутун бу ҳунарларидин кечиб, бошқа бир йўл ва кўйга кириб кетмакдадирлар. Демак, ёлғиз бу касб аҳли эмас, ҳар бир касб аҳли ҳам шундайдир.

Хусусан 1912 йилдан бошлаб аксар касиблар зарарланиб мардикорликка кира бошлаганликлари учун кучсиз мардикорни бозор олмай, бу йилларда алар гадоёларга қўшилиб, 1914 йил рамозонида гадолар бошқаларга қараганда юзга қирқ процент булиб кетган, десак ҳам лоф бўлмайдир.

Мана бу разолат, хайрчилик ва хорлик на ердан келди? Турмуш харажатларининг ортганлигиданми? Оёғимиз тагидаги кафш нағалнинг оқчасигача фабрикантлар қўлиға ўтиб кетганлигиданми?..

Кеча бир кафшға 20 тийин олиб нағал қоқиб берган усто бугун дарвозалар тагида: раббидан, раббидан ё рамазон!— деб қичқирмоқдадир..

Бу хорликларнинг илмсизликдан келганини шояд, ўйлаган ва ақлга солиб қараган киши билур.

Мана сиз ила инсонликда баробар бўлиб, илм ўқиғон одамларни кўрасизми? Сиздан давлати тараққий этмаган бўлса ҳам, сиз каби хор-зор бўлмасдан бир фалон ила маишат ўтқариб келмоқдалар.

Мақсудга келайлик: ҳаётнинг энг биринчи душмани ва офати бўлган фақирлик ва таъмага гирифтор бўлмиш мазлум ва бечораларнинг аввалги аҳволларин сўзлаб ўтган эдик. Кўча-кўйларда тўп-тўп эркак, хотин, етим ва есирлар тўполон, шовқун ва сурон қилиб юрадурлар, Закот берувчиларнинг эшиги тагида оч бўрилардек бир-бирларига айтушиб, жанжал, муштлаш. Бирининг боши ва бирининг чаккаси ёрилган, ёш болалари оёқ тагида қолуб дод ва фарёд қиладурлар. Бунинг устига қоринлари оч, ранглари сарғайган, усгларидаги бутун тўнлари йиртилғон. Бу ғурбат, бу зиллат, бу хўрлик, бу асорат ва бу разолат ила эртадан кечгача огизлари қурушиб, кўзлари мўлтираб ва мўлдир-мўлдир ёшлар оқизиб холиқ ва розиқ ҳақиқлари бўлган жаноб бори таолонинг буюрган беш вақт саждасидан бўйин тортган мард йигитлар чорак газ чит учун ўзлариға ўхшаган бир худо бандасининг эшигига бориб, бунча таъзимлар қилиб, ташаккурлар айтиб ва меҳнатлар чекиб юришлари!.. Кошки ул закот берувчи зотлар берадиган бир неча вершук читларини миннатсиз ва озорсиз берсалар эди!

Оҳ! Аларни эртадан кечгача интизор қилиб ва хизматчиларини буюриб, шовқун солганларни, боши демай, кўзи демай йўғон калтаклар ила уриб, огизлари, кўзлари, хотун ва қизлари демай ҳақоратлар қилиб, неча хил дашином ва таъналар ила туртиб-туртиб қилган муомилаларини кўриб ҳар бир жони бор инсон синфдаги зот исломнинг ёлғиз исмигина қолғонлиғиға ҳукм қила оладур. Демак, бу қаердан келди? Шояд билурсиз! Эй, кошки, бойларимиз бу тариқа азоб, кулфат ва озор ила берадиган закотларини бермасдан, ўзлари еб қўя қолсалар эди! Фақир ва зарурат ситами ила аламзада бўлғон ул бечораларнинг дилидаги доғ устиға қора ёғ қуймасалар эди!..

1914 йил, 10 август.

ИГИТЛАР ТОВУШИ

Кўп узоқ эмас, 1908 йилларда, мадрасада ўқиб юрган вақтимизда газета, журналларни бировлар номига ёздириб олиб, қўлтигимизга ёшириб, мадрасанинг қозон қўядиган қоронғу ҳужраларида эшикни ичидан беклаб, ўшанда ҳам қўрқиб-қўрқиб ўқир эдик. Шунда газеталарда татар қизларининг муаллима, шоира ва муҳарриралари тарафидан куюнчли фельетон ва шеърларни ўқиб бўлганда ўша ҳужранинг деворига суяниб соатларча, бу ҳақиқий илму маорифдан маҳрум қолган Туркистонимизнинг хотин-қизлари ҳақида ўйлаб кечирган фожиона ўша ҳолларимни кўрган инсон боласи мени жонсиз, музейларга қотириб қўйган қуруқ бир ҳайкалдан ажрата олмас эди. Албатта, у ҳолда фикримдан кечган нимарсаларни баён қилув у ёқда турсин, бу оз муддат ичида амалий суратда ниҳоятда тез ва яхши бир усул билан амалга қўюлиб кета бошлаётганини кўз билан кўрилади. Газеталарда «Хотин-қиз товуши» сарлавҳаси билан Туркистон қизларида ўзларининг ҳуқуқи ва ҳаётларининг аччиқ ва ширинлиги тўғрисида мақола ва шеърлар кўрилади бошлади. Албатта, ҳалқи учун қайғуруб юрган, бир камчиликни ўзининг ҳаёт вақтида кўзи ила кўрган кишининг нақадар шодлигини ёзиб битира олмаслигим ҳар кишининг маълумидир. Шунинг учун сўзни ҳар еридан тутиб ола-була қилиб ёзсам ҳам, мақсаддан дебочани кўпайиб кетувин назарга тутиб, бошқа сўзни кейинга қолдириб, муддаони ёзарга тутулдим.

40 номер «Иштирокиюн» саҳифасида «Хотин-қиз товуши» сарлавҳаси билан Қундузхоним тарафидан бир мақолаи жозибона кўрилдики, бу мақола нақадар содда ва қисқа кўринса ҳам маъно жиҳатдан зўр фикр ва узоқ тасвирларни ҳаёл манзарасида жавлон эттирадир.

Қундузхонимнинг шу мақолалари яна маданий бир ҳаёт учун Туркистон... қиз ва йигитлари орасига ўқув қайғусидан бошқа бир қанча ёрдам кўрсатадиларки, уларни бир-бир изоҳ қилув учун неча боб ва неча фасллардан иборат бўлган бир зўр китобларни ёзиб англаторга эҳтиёж воқеа ўлур. Шунинг учун мен бу ерда бирикки қисқароқгина фойдалариндан ёзиб ўтувни лозим топаман.

... Қундузхоним, Сизнинг бу мақолангизни мен вақти билан табрик этиб, бўлим-бўлим изоҳлар берувга ваъдалар берувим баробаринда, юрагимдаги бир муддаомни ёзиб ўтаман: ота-она таассуби, ҳукумат истибдоди, фақирлик... бўлиб, у қадар юқори мактабларни тамом қилмагон бўлсам ҳамки, сизга ўхшаш саъй ва ғайрат алифбесини орқасида чала-чулпа ўқув-ёзувни танув баробаринда замонга вожоҳи ва тарбиясига мувофиқ... унча-мунча эрмак китобчаларни ёзиб юрганман.

Мана шунинг учун ман ўша Сизга ўхшаш бир озгини ўқиган, халқи учун дардликига қиз... чиқиб қолар умидида ҳозиргача юрган эдим. Мана бу Сизнинг мақолангиз ўйлаган умидларимга етказди. Шунинг учун манам шу мақолани ёзув муносабати билан шундай бир хонимани танув ва у билан ажойиб ишлар қилув умидида эдим. Албатта, илгари маҳалламизнинг дастурхончиси Подшоҳола воситаси билан баъзи хотин-қизларнинг ораларинда одатга кирмиш бир хил... расмларни кўзим билан кўриб, (у вақтда ўн беш ёшларда эдим, хотинлар баъзи ерларда қочмас эдилар) ҳаёлимда қолғонларин «Содойи Туркистон» газетасида мақола ва шеър воситаси билан халққа англантиб ўтган эдим. Энди хотин-қизлар ораларига кирмак мумкин бўлмаганга мана шундай ўқинишли онлалар воситаси билан яна баъзи ёширин сирлардан хабардор бўлиб, иккимиз бирлашиб, бу ҳақда театр рисоаларни ёзсак ҳамда иккимиз бирлашиб хотин-қизлар учун алоҳида кечалар ясасак ва хотин-қизлардан труппа ясаб, хотин-қизларнинг гурмушларини захарлайдиган одатларни фойда қилувчи пьесалар

ёзиб махсус хотин-қизларга театрлар берсак ва ҳо-казо.

Мана шундай улуғ умид ва буюк хизматлар умидида бир тил ва бир диллик бир хонимга эришув умидида ёзган бу пала-партиш мақоламни шояд қоръинларим айб-га санамасалар.

...Мана шу фикримга қўшиладирган бирор қаҳрамон қизнинг товушини кутиб қоламан.

1920 йил. 16 март

ХОРАЗМ МАОРИФ НАЗОРАТИНА

Хўжаэли интернат мудириятиндан

Келажакда идора ва хўжалик ишлари билан танишувлари баробарида ҳуқуқ ва масъулиятга молик этилиб, талабалардан бир интернат мудир ва бир хўжалик мудирига мандат берсангиз. Мен ва хўжалик мудир ёлғиз муовин ва раҳбар ҳисобинда қолсақ. Идора ва хўжалик ишларин чет кишилар бажармай, балки турмуш билими нуқтаи назариндан талабалар ўзларин ўзлари идора этиб боқишни билсунлар учун биринчи мартаба шу рәсмиятнинг ижорасини бизим интернатда бўлувин сўраб,

Интернат мудир Ҳамза Ниёзий

1923 йил, 28 август.

ШУНДАЙ ГАПЛАРАМ БОР, ЖАЗО БОРМИ?

Шўро ҳукуматининг чексиз, сонсиз масъудиятликлари ичинда энг муҳимларидан бири — дунё яралишинда сармоя деган пес давр сургандан буён канизак ё жория тағин алланима балолар отоғи билан шаҳарма-шаҳар сотилиб, уйма-уй қамалиб, ҳайвон қаторида ишлатилиб келган хотин-қизларга том маъноси билан берилган озодлиқ бўлса, иккинчиси ундан ҳам гўзалроқ она қорнидан мактаб битиргангача умуман болаларни ҳукумат боласи бўлиб, илмий, ижтимоий, руҳоний ҳам жисмоний тарбиясининг мутакаффили ҳам ҳукуматнинг ўзи бўлишидир...

Кучаларда кишиларнинг ичинда ира-шира эскиликни сақлаб келган жонлик тегирмонлар кўриниб қолмаса, бошқа ҳаммаси деярлик навқирон, чин инсоният билан шайланган қўчқардак йигитлар била тўп-тўла бўлса керак.

Донога ишорат, лодонга жуволдиз,— дегандек, чўн-тоққина икки огиз гап билан арбобига анча нарсани тушунтурган бўлиб, мудлаога кўчайлик. 2-нчи районга қарашлик... нчи бир ҳавли бор...

Мана шу хатаргоҳнинг ичида Усмон калла биши Отовой калла, деган Абужаҳлнинг копияси бор. Буни отаси—Отовой каллани ҳам, эс-эс`биламиз, хотин бечорани... йил уй кетидаги қазноғда кун-кеча туриб, икки бешик тўйи билан бир қиз тўйида ҳавли юзин кўрсатган, охир шал, сил, тағин алланима балоларга йўлуқдириб, ўлдуриб ундан сўнг хотиржам бўлиб, ўзи ўлиб кетди. Мунинг оти диндорлик эмиш! Ҳолбуки маҳалланинг

баъзи қарияларидан олинган ҳикояларга қараганда, уни еганидан ит ҳам ҳазар қилгандир. Мана отасининг нисбати билан Абужаҳлдан хислатини оқузмай-томузмай ўзига олган Усмон калла отасиникидан ҳам шохчалатиб юборди.

Ҳозир бу ўзи уйланди. . . . нчисидан қолган бир ятимча қизи бор. Ўғай она келгандан бери қорни ошга тўйган йўқ. Эртадан кечгача бола бечоранинг қўлида ўғай онанинг боласи кўтарилгани кўтарилган. Уй хизмати бутун устида.. Ўғайлик воқеалари ҳаммага маълум. Кундузи ўғай «меҳрибон»нинг, кечқурун отойи мушфиқнинг тўрт шафалоқни туйиб қўйишдан бошқа, ҳафта ва ўн беш кунда молдак бўкуртиб, маҳаллани бошига кўтариб, икки кишилаб улгурчи туйиши бор.

Мана, биз мана шу туйишга тоқатимизни тоқ бўлгандан баҳс очмоқчимиз. Беш-тўрт яхши гапирдик, охири чоқда чидамай авомчасига уришдик. Сизнинг бу болани мундай ҳафтада туйиб туришга ҳақингиз йўқ, десак --- ўзимни болам, бугундан кейин ёмонлик қилса ўлдурман,— дедилар Махтум домла!

Мана биз мана шундай масалаларга чин куз билан қарашга чақирамиз. Биз Октябрь ичидаги болаларни Октябрь фарзанди ҳисоб этамиз. Келгусида ўғулдир, қиздир бизим янги турмушимизнинг қанотлари, ўрнин оладурғон ёш ниҳолчаларини шундай жоҳил оталар, ўғай оналар қуллуғида жисмоний, руҳий эзилишига йўл қўймас чораларига чақирамиз!

Мана шундай ёш ўсмир, хусусан маъюс қизалоғларни туявчи Усмон калладак Абужаҳлларга таҳдидлик жазо борми?

1927 йил.

ИЗОҲЛАР

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижодининг дастлабки йилларида (1907—1914) «Ниҳон» тахаллуси билан ёзган 197 шеърини тўплаб бир «Девон» тузган. Бу шеърларнинг 150 таси ғазал, 16 таси мухаммас ва қолганлари эса, мураббаъ, мусаддаслардан иборатдир. Булардан 186 шеър ўзбек тилида, 11 таси эса, тожик тилида ёзилган.

«Девон»нинг асл қўлёзма нусхаси 1948 йилда шоир Гафур Ғуллом томонидан топилди, Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Абурайхон Бируний номидаги Шарқшунослик институтида сақланмоқда. (Инв №8989).

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Адабиёт музейида бўлган Ҳамза шахсий ҳужжатлари орасида «Девон»га киритилган шеърларнинг рўйхати бўлиб, бунда уларнинг қайси йилда ёзилгани айтилган.

Ҳамза асарларининг бу нашрида унинг «Девонидан» 52 шеър танлаб олинди ва уларнинг ёзилган йиллари қўйилиб, хронологик тартибда берилди. Шунингдек ҳар қайси шеърга ўзидан олиниб, сарлавҳа қўйилди.

«Иулда йулиқдим» шеъри Ҳамзанинг 1914 йилга оид қўлёзмалари орасидан топилди. Бу шеър биринчи марта эълон қилинмоқда.

«Педагогик асарлар». Ҳамза 1911—1915 йилларда Қўқон ва Марғилон шаҳарларида мактаб очиб, ўқитувчилик қилади. У кенг халқ оmmasини саводли ва илмли қилишга интилади. Бу тўғрида у ўша вақтларда шундай деб ёзган эди:

«Ойлик вазифа тўлаб ўқувдан ожиз қолган фақир ва бечора болалар кўча-кўчаларда ҳайрон ва саргардон бўлиб, ниҳол умрларининг сафоҳатга барбод бериб... кетмоқдадилар.

Буларни бу амаллардан сақламоқ... учун энг аввалги чора

ўшал болаларни бир илож қилиб, бир мактабни пулсиз қилиб қўйиб бўлса ҳамки, тарбия ва ўқувга бошини банд қилмоқ эди» («Садон Фарғона» газетаси. 1914 йил 17 сентябрь).

Ҳамза худди шундай мактабни бир амаллаб ташкил этади. Бу тўғрида «Садон Фарғона» газетасининг 1914 йил 9 октябрь со-нида босилган мақоласида шундай ёзади:

«Етимлар мактаби» («Дорил антом») Шайхислом гузарида... бўлиб, 1914 йил 4 октябрь (27 зулқаъда) шанба кундан эътиборан ўқув бошланди».

Ҳамза ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиб ва уларни тезроқ саводхон қилишни назарда тутиб, ўқиш китоблари ёзади, хрестоматиялар тузади.

Лекин Ҳамзанинг очган мактаблари кўп давом этмайди, чор ҳукумати, маҳаллий бойлар ва руҳонийлар қаршилигига учраб, ёпилиб қолади. Унинг ёзган ўқиш китоблари ҳам нашр этилмай, қўлёзмалигича қолиб кетади. Булардан «Бошланғич мактаблар учун ўқиш китоби», «Енгил адабиёт» деган асарларнинг қўлёзмаларига эгамиз. (Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Шарқшунос-лик институти. Инв. 7628).

Бу китоблар 1914 йилда ёзилган бўлиб, болаларни мактаб, плм. маърифатга рағбатлантириш, тўғри сўз, меҳнатсевар, ғайратли ва ҳушёр бўлишга даъват қилиш руҳи билан суғорилган.

Бу китоблардаги масал ва ҳикояларнинг кўпи халқ оғзаки нжодиёти хазиналаридан фойдаланиб ёзилган. «Илм иста», «Олим ва жоҳил ҳақида», «Мактаб», «Ўқи!», «Китоб», «Қалам», «Тошбақа ва чиён», «Тўғри сўз бола», «Она», «Ҳикоя», «Қиморнинг боши» асарлари Ҳамзанинг «Ўқиш китоби» ва «Енгил адабиёт» номли китоблари қўлёзмаси тексти асосида берилди.

«Рамазон» шеъри биринчи марта «Садон Туркистон» газетасининг 1914 йил 10 август сонидан, рўзанинг биринчи куни босилиб чиққан. Бу шеър шу газета текстига мувофиқ берилди.

«Бир зарра борму ақлу ҳушингиз», сатри билан бошланадиган шеър Ҳамзанинг «Оқ гул» ашулалар тўпламида (1916 йил, май) нашр этилган. Шоирнинг айтишича, бу шеър «Боғ аро қўйсам қаддам хандон урар гул-ғунчалар» деб бошланадиган машҳур ашула оҳангига мослаб ёзилгандир.

Эрлар билан қизлар айтишуви «Оқ гул» тўпламида нашр этилган. Бу шеър ҳам ашула бўлиб, татар куйларидан бирига мослаб ёзилгандир.

«Бир эшон ҳазратлари айталар экан» шеъри Ҳамзанинг «Қизил гул» ашулалар тўпламида (1916 йил, апрель) нашр этилган.

«Мактублар». Бу асар биринчи марта 1916 йил апрель ойида шоирнинг «Яшил гул» ва «Пушти гул» шеърлар тўпламида босилиб чиққан. Фикримизча Ҳамза бу асарни татар халқ ашулаларидан фойдаланиб ёзгандир.

Асар тугалланмаган ва давоми ҳозирча топилгани йўқ.

«Эшонларнинг ҳолидан» шеър-ашуласи 1916 йил август ойида ёзилган бўлиб, ўша йили сентябрда шоирнинг «Сариқ гул» тўпламида нашр этилгандир. Бу шеър 1327 ҳижрида (1909 йил) Аввал қишлоғида илқо топмиш «Оҳ, гул лола» ашуласи оҳангида айтилишини Ҳамза қайд этиб ўтади.

«Эшон иши бойни кутмоқ» шеър-ашуласи 1916 йил сентябрь ойида «Пушти гул» тўпламида нашр этилган. Оҳанги эса, «татар куйларидан I садо Куйина мувофиқдир».

«Соғиниб», «Салом айтинг» шеър-ашулалари 1916 йил октябрларида ёзилган бўлиб, 1917 йил апрель ойида нашр этилган «Сафсар гул» ашулалар тўпламида босилиб чиққан. Бу ерда ўша тўплам текстига мувофиқ олинди, бир оз қисқартиб берилди.

«Тасвирида» шеъри Ҳамзанинг шахсий архивида 1917 йил март ойига оид қўлёзмалар орасидан олинди ва биринчи марта шоирнинг 1958 йилда босилган «Танланган асарлар»ида элон этилган. Шунинг ҳам айтиб ўтиш керакки, бу шеър бошқачароқ вариантыда унинг «Девон»ида ҳам учрайди.

«Шундоқ қолурму?!» ашуласи 1917 йил бошларида ёзилган бўлиб, буржуа Муваққат ҳукумати ва унинг таянчларидан бўлган маҳаллий бойлар, феодаллар ва руҳонийларга қарши қаратилгандир. Бу ашуланинг тексти биринчи марта Ҳамзанинг 1919 йил бошларида нашр этилган «Атир гул» тўпламида берилган. Ўша тўплам текстига мувофиқ босилди.

«Ҳой ишчилар» ашуласи 1917 йил Октябрь кунлари арафасида ёзилган бўлса керак. Биринчи марта «Атир гул» тўпламида босилган.

«Биз ишчимиз», «Ҳой, ҳой отамиз!», «Уйгон», «Ишчи бобо» ашулалари Улуғ Октябрь социалистик революциясининг биринчи кунлари ёзилган бўлиб, биринчи марта «Атир гул» тўпламида босилган.

Бу ашулаларнинг куйларини ҳам Ҳамзанинг ўзи ижод этган ва нотага кўчирган. Бу тўғрида «Атир гул» тўпламига ёзилган

сўз бошида ундаги «Шундоқ қолурму!?» ашуласидан бошқа ашуларининг «оҳанги шоирнинг ўз тарафидан ясалгандир. Уқувчи оғаларимизга билмасиз қолмасин учун ҳар бирини нотага кўчирдик» дейилади.

«*Яша Шўро!*», «*Ишчилар, уйғон!*» ашуларини Улуғ Октябрь социалистик революциясининг биринчи ойларида ёзилган бўлиб, куйи ҳам Ҳамза томонидан ишланган

Бу ашула Ҳамза раҳбарлигидаги «Улка сайёр драмтруппаси» ижодий коллективи томонидан 1919—1920 йилларда кўп марта ижро этилган.

«*Берма эркингни қўлдан*», «*Қизил аскарларга*» ва «*Яшангиз ишчи дехқонлар!*» ашуларини 1919 йилда ёзилган бўлиб, 1919—1920 йилларда Ҳамза раҳбарлигидаги «Улка сайёр драмтруппаси» ижодий коллективи томонидан кўп марта ижро этилган. Лекин тексти нашр этилмаган. Бу текстлар Ҳамзанинг шахсий архивидаги кўлёзмага мувофиқ босилди.

«*Яша Шўро! Яша урфон!*» ашуласи Ҳамзанинг 1920 йилга оид кўлёмалари орасидан топилди ва у кўлёмза текстига мувофиқ босилди.

«*Рубоилар*». Маълумки, Ҳамза озарбанжон классик шоири Фузулий ижоди билан ҳам таниш эди ва ўз ижодининг дастлабки йилларида унга эргашиб бир неча шеърлар ёзган. Бу икки рубоий Ҳамзанинг бу соҳадаги ишидан бир намуна бўлиб, унинг шахсий архивидаги кўлёмза текстига мувофиқ босилди.

«*Уфори бузург*», Ҳамза Ҳакимзода 1922—24 йилларда Хоразмда ишлаган вақтида, ўқитувчилик хизмати билан бирга ижодий ишларини ҳам давом эттирган, бир неча шеър, ашула ва пьесалар ёзган. «Уфори бузург» шеър-ашуласини ўша вақтда Ҳамза ташкил этган концерт труппасининг актив иштирокчиси, ҳозирда республикада хизмат кўрсатган санъат арбоби Мадраим Еқубов — Шерозий учун ёзиб берган.

Бу шеър-ашула биринчи марта 1939 йиллик Ҳамзанинг «Танланган асарлар»ида Мадраим Шерозийдан олинган текстга мувофиқ босилган эди.

«*Отинбибижон*» дуэти Ҳамза Ҳакимзоданинг «Қора соч» номли опереттасидан бир парчадир.

Ҳамза Ҳакимзодага «Халқ шоири» фахрий унвони берилиши муносабати билан «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1926 йил

10—11 сонидан унинг қисқача таржимаи ҳоли босилган эди. Бунда шундай дейилади:

«Шу кунларда Ҳамза Ҳакимзода Самарқандда бўлиб, районлаштириш ва шўро сайловлар ва муносабати-ла ёзган кичкина пьесасини тайёрлаб берди ва бир қанча вақтдан бери ишлаб битирган «Қора соч» опереттасини Марказий оқартув шуъбасига топширди». Демак, «Қора соч» опереттаси 1926 йилда ёзилиб тамомланган. Унинг музикасини ҳам Ҳамзанинг ўзи ёзган эди.

Бу асарнинг тўлиқ тексти ҳали топилгани йўқ.

«Сайлов олдидан». Ҳамза бу асарни 1926 йилда меҳнаткашлар дунотатлари маҳаллий Советларига сайлов ўтказиш компанияси вақтида ёзган. Бу асар ўша вақтларда қишлоқ ва шаҳар театр саҳналарида ўйналган ва кенг меҳнаткашлар оммасини сайлов компаниясига сафарбар қилишда ижобий роль ўйнаган.

Асар Ҳамзанинг ўз қўлёзмаси текстига мувофиқ босилди.

«Бир эшон ўпкаси»— Ҳамза томонидан 1926 йилда ёзилган бўлиб, «Муштум» журналининг ўша йил 29 сонидан «Товон тешар» имзои билан босилган.

«Бир эшон ўпкасига жавоб»— 1926 йилда ёзилган бир кичик саҳна асаридан парчадир. Қўлёзма текстига мувофиқ босилди.

«Ер ислоҳоти». Ҳамза 1926 йилда ер-сув ислоҳоти темасида бир неча асарлар ёзган. Бу парча унинг ўшандай асарларидан бирининг сўнгги қисми бўлиб, Ҳамза қўлёзмалари орасидан топилди.

«Букун 8-март!». Бу асар биринчи марта 1927 йил 8 март кўни «Янги Фарғона» газетасида босилиб чиққан. Ғўламда шу газета текстига мувофиқ берилди.

«Шанхай олиниси муносабати билан»— Бу шеър 1927 йил 30 март кўни «Янги Фарғона» газетасида босилган.

Хитой миллий-революцион армияси — биринчи граждан революцион уруши даврида (1924 йил, январь — 1927 йил, июль) ҳаракат қилган революцион қўшинлардир.

Бу армиянинг асосини 1924 йилда Хуанпуда Сун Ят-сен томонидан, коммунистлар билан биргаликда очилган ҳарбий-сиёсий мактаб курсантлари ташкил этарди.

1927 йил март ойида миллий-революцион армия қўшинлари халқ оммасининг ёрдами билан Янцзи дарёси водийсида милитаристик

армия қисмларини тор-мор қилдилар ва 22 март кунни, бугача қўз-голони кўтарган ишчилар томонидан озод қилинган Шанхай шаҳрини ишғол этдилар.

«Қутлуғ бўлсин». Бу шеър улуғ Октябрьнинг 10 йиллик баирами муносабати билан 1927 йил 3 ноябрда ёзилган бўлиб, ўз вақтида нашр этилмаган.

Бу асар биринчи марта, шоир Собир Абдулла тарафидан топилган қўлёзмага мувофиқ, 1954 йилда «Шарқ юлдузи» журналича босилган.

«Қузғунлар» асари 1927 йилда ёзилган бўлиб, қўлёзмалигича қолган. Унинг копияларидан бири Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтича сақланмоқда, лекин у тугал эмас.

Бу асар ана шу нусха асосича баъзи қисқартишлар билан берилди.

«Бир шарманда тилидан». Бу асар биринчи марта «Янги Фарғона» газетасининг 1927 йил 30 январь сонича «Товон тешар» имзоси билан эълон қилинган.

«Ўзбек хотин-қизларича». Бу ашула биринчи марта 1927 йил 22 февраль кунни «Янги Фарғона» газетасича босилган.

«Хужум» хоинларича». Бу шеър биринчи марта 1928 йил 6 март кунни «Янги Фарғона» газетасининг ҳажвий бўлими «Чигриқ»да «Товон тешар» имзоси билан босилган.

«Муборак». Бу ашула биринчи марта «Янги Фарғона» газетасининг 1928 йил март сонича босилган.

«Узулган чечаклар». Бу асар озодлик душманлари томонидан фожича ўлдирилган хотин-қизлар хотирасича бағишлашган ашула бўлиб, куйини ҳам Ҳамзанингни ўзи ижод этган.

Асарда номлари тилга олинган хотин-қизлар Фарғона областининг турли районларича озодлик душманлари ва уларга алданган жоҳил эрлар қўлида ҳалок этилганлар.

Бу асар биринчи марта 1928 йил 8-март кунни «Янги Фарғона» газетасича босилиб чиққан.

«Турсуной марсияси». Турсуной — Ҳамза номли Ўзбек давлат академик драма театрининг артистларича эди. У 1928 йил май ойича эри томонидан ваҳшиёна ўлдирилган.

Бу марсия Турсунойни дафн этиш куни Ҳамза томонидан ёзилган ва ўша куни айтилгандир.

«*Фақирлик нимадан ҳосил бўлур?*» сарлавҳали публицистик мақола 1914 йил 10 августда «Садойи Туркистон» газетасининг 34-сонида Ҳ. Ҳ. Н. имзоси билан босилган. Мақола шу газета текстига мувофиқ, бироз қисқартилиб босилди.

«*Йигитлар товуши*» сарлавҳали мақола редакцияга хат шаклида ёзилган бўлиб, Туркистон коммунистик партияси Марказий Комитети органи бўлган «Иштирокиюн» газетасида 1920 йил 16 март сонида босилган. Мақолага «Ҳамза Ҳакимзода, хўқанлик, ҳозир Тошкентда» деб имзо чекилган. Бир оз қисқартиб босилди.

«*Хоразм Маориф Назоратина*» хати Ўзбекистон Фанлар академияси Адабиёт музейида сақланмоқда бўлган Ҳамза ҳаётига оид материаллар орасидан топилди.

«*Шундай гапларам бор, жазо борми?*» Ҳамза Ҳакимзода томонидан ёзилган бир мақоланинг копияси бўлиб, унинг 1927 йилга оид қўлёзмалари орасидан топилди.

МУНДАРИЖА

Ҳамза Ҳақимзода Ниезий. Юсуф Султонов 5

1907 — 1914

Мубтало қилди бани	27
Булмасам булмас	28
Бир келиб кетсун	29
Бир маҳлиқо	30
Жопо	32
Даркор эмас	34
Ўргулсун қулинг	36
Бу фалак	37
Айри тмасун,	38
Боғларда гул	39
Жавлон айладнинг	30
Парвоналиғимдандир	41
Арзимни айтай	42
Иқболим	44
Жонон келадур	46
Хуш келибси	47
Эй ҳусн элин пур фитнаси	48
Эй ёр	50
Кўп шод улурам	51
Кўп доғлама бағримни	52
Париваш	53
Соғиниб	54
Эй дилбаро	55
Наҳри ашким	56
Хусни хубондан жудо	57
Тамаъ	58

Эй кунул	59
Ҳижрон улмишам	68
Жоним санам	61
Арзимни еткур	62
Эй пари	63
Дилдор учун	64
Жаҳонга офтоб	65
Боқ олама	66
Дълбарим	67
Келсангчи	68
Кимда дониш бўлса	69
Етмас афгоним санга	70
Гулзорга ухшайди-ку	71
Ҳамроз топ	72
Моҳи тобонам кужо	73
Мажнунни шайдору	74
Дило гофия машав	75
Он пари	76
Пари чехра	77
Эй санам	78
Санамо	79
Зебога хос	81
Бевафо дилдорни	82
Илму ахлоку адаб	83
Эй маҳлиқолар	84
Паррон айлалинг	86
Йулда йўлиқдим	88

ПЕДАГОГИК АСАРЛАР

Илм иста	91
Олим ва жоҳил ҳақида	92
Мактаб	94
Ўқи	95
Китоб	96
Илм бизни	97
Мен қачон мактабга келишим	98
Қалам	99
Тошбақа ва чиён	100
Тўғри сўз бола	102
Тўғри сўзла	103
Она	104
Ҳикоя	105
Қиморнинг боши	107
Боланинг ёмон бўлмоғига сабаб бўлган онанинг жазоси	108
Ўртак	110
Гилос	111
Олуца	111

1914 — 1917

Рамазон	113
Бир зарра борму	115
Эрлар билан қизлар	119
Бир эшон ҳазратлари айталар экан	123
Мактублар	125
Эшонларнинг ҳолидан	132
Эшон иши	133
Соғиниб	134
Салом айтнинг	136
Тасвирда	133
Шундоқ қолурму!?	139

1917 — 1928

Ҳой ишчилар	141
Биз ишчимиз	143
Яша Шуро!	145
Ҳой, ҳой, отамиз	146
Уйғон!	151
Ишчи бобо +	153
Ишчилар, уйғон!	154
Берма, эркингни қулдан	156
Қизил аскарларга	158
Яшагиз, ишчи, деҳқонлар!	161
Ашула	162
Рубонйлар	163
Уфори бузург	164
Дуэт	165
Сайлов олдида	169
Бир эшон ўпкаси	175
Қуйи совет идораларига сайловга киролмаган бир эшон ўпка- сига жавобан	177
Ер ислоҳоти	178
Бир шармачда тилидан	181
Бир қўрқоқ „масъул ишчи“ тилидан	183
Ўзбек хотин-қизларига	184
Озод хотин-қизлар қушиғи	185
Бугун 8-март	187
Азимхужа эшон бинни Тошхужа эшоннинг оғиз боғлаш- лари	189
Шанхай олиниси муносабати билан	191
Қутлуғ булсин	192
Қузғунлар	194
„Хужум“ хонларига	202
Хотин-қиз овози	203
Муборак	204
Узилган чечаклар	205
Турсуной марсияси	208

ҲАМЗА ҚУШИҚЛАРИ

Уйғонмоқ даврида	211
Уйғон, ишчилар	214
Ҳой, ишчилар	217
Биз ишчимиз	221
Яша, Шуро	224
Ишчи бобо	229
Шундоқ қолурму!	231
Ҳой, ҳой отамиз	235

И Л О В А

Фақирлик нимадан ҳосил булур?	237
Йигитлар товуши	239
Хоразм маориф назоратина	242
Шундай гапларам бор,	243
<i>Изоҳлар</i>	245

На узбекском языке

Хамза Хакимзода Ниязи
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДВУХ ТОМАХ

Том I

Гослитиздат УзССР — 1960 — Ташкент

Редактор *Фулом Шоди*

Рассом *И. Икрамов*

Расмлар редактори *Г. Бедарев*

Техн. редактор *М. Парпикужаев*

Корректор *М. Мансурова ва Н. Аҳророва*

• •

Босмахонага берилди 21/VII 1960 й. Босишга рухсат этилди
14-IX- 1960 й. Формати. 84×108^{1/32} Босма л 8,0
Шартли босма л. 13,12 Нашр. л. 10,5 Индекс б/а.
Р 12452 Тиражи 25000. УзССР Давлат бадий адабиёт
нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 140 — 60

• •

УзССР Маданият министрлиги Узглавиздатининг 1-босма
хонаси Тошкент. Ҳамза кўчаси, 21. 1960 й Заказ № 363
Баҳоси 8 с. 35 т.
1961 йил 1 январдан баҳоси 84 т.